NAŠA ŠKOLA

Časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja

GODINA LXVIII BROJ 271 (101)

UDK BA ISSN 0547-308X

Sarajevo 2022.

NAŠA ŠKOLA

Adresa redakcije: "Naša škola"
71000 Sarajevo
Ul. Alipašina 4/I
Tel./ Fax: 668-403
www.nasaskola.ba
redakcija@nasaskola.ba

Časopis „Naša škola" je 2019. godine indeksiran i registriran kao naučni časopis u Međunarodnoj akademskoj bazi podataka **EBSCO** sa sjedištem u Ipswich, 10 Estes Street, Massachusetts, USA. Pomenutoj bazi podataka možete pristupiti putem linka www.ebsco.com

Časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja „Naša škola" je 1996. godine indeksiran i registriran kao stručni i naučni časopis u **Nacionalnom ISSN Centru Bosne i Hercegovine** pod brojem **ISSN 0547-308X** za štampanu verziju i pod brojem **ISSN 2303-6591** za online verziju, kao i u **Međunarodnom ISSN Registru u Parizu.**

Časopis izlazi 4 puta godišnje
Tiraž: 550 primjeraka

Izdavač:

UDRUŽENJE NASTAVNIKA FEDERACIJE BiH

Za izdavača:

Glavni i odgovorni urednik:

mr. sc. Aida Kršo

Članovi redakcije:

akademik Suad Kurtćehajić
prof. dr. Hanka Vajzović
prof. dr. Enes Pelidija
dr. sc. Ružica Šutalo Selimagić
mr. Milka Babić

Sekretar redakcije:
prof. Đerzić Ajdin

Lektor:

Štamparija FOJNICA, Fojnica

Idejno rješenje naslovne strane časopisa "Naša škola":

Esad Ćesović
Mirna Jamaković

Tehničko uređenje i DTP:

Štamparija FOJNICA, Fojnica

Štampa:

Štamparija FOJNICA, Fojnica

NAŠA ŠKOLA

Časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja

Godina LXVIII | **BROJ 271 (101)** | **Sarajevo 2022.**

ISTRAŽIVAČKI RADOVI

Alma Švraka

PROFESIONALNI RAZVOJ NASTAVNIKA

Sažetak:

Fokus ovog rada je na profesionalnom razvoju nastavnika kroz oblike stručnog usavršavanja i trajnog obrazovanja.

Metodom teorijske analize kroz relevantnu stručnu literaturu nastojali smo pojasniti obrazovne potrebe i stručno usavršavanje nastavnika.

Kontinuirano stručno obrazovanje nema alternativu. Jedino kvalitetnim obrazovanjem i permanentnim profesionalnim razvojem nastavnika se može sačuvati i unaprijediti kvalitet odgojno-obrazovnog sistema.

Ključne riječi: nastavnici/učitelji, obrazovanje, razvoj, stručno usavršavanje, portfolio

Teorijska obrada problema istraživanja

Profesionalni razvoj nastavnika

Profesionalni razvoj je dugotrajan proces kojim nastavnik nakon sticanja diplome nastavlja učiti, usavršavati svoje vještine i sticati znanja potrebna za razvoj karijere. Važan je jer pomaže nastavniku da bude u toku sa informacijama iz područja kojim se bavi, radi brže i učinkovitije, jača samopouzdanje i ostvaruje svoj potencijal. Na taj način nastavnik gradi svoju profesionalnost (Hoyle, 1975).

Profesionalni razvoj nastavnika nastaje kao posljedica međudjelovanja tri grupe faktora. Prva grupa faktora su lične osobine nastavnika. Lične osobine koje djeluju na profesionalni razvoj su: kognitivna razvijenost, profesionalno iskustvo i motivacija za učiteljski poziv (Pastuović, 1999). Druga grupa su faktori koji se odnose na kontekst u kojem nastavnik živi i radi. Kontekstualni faktori su faktori okoline koji djeluju na profesionalni razvoj učitelja. To su: društvo u cjelini i lokalna

zajednica, školski sistem, škola, nastavnici škole, razred (Pastuović, 1999). Treća grupa faktora su specifični procesi koji doprinose razvoju nastavnika. Svi navedeni faktori profesionalnog razvoja su povezani i utiču jedni na druge. Efekti obrazovanja nastavnika na profesionalni razvoj zavise od ličnih osobina nastavnika. U isto vrijeme profesionalni razvoj posredno i neposredno utiče na osobine nastavnika. Faktori koji se odnose na kontekst u kojem nastavnik živi i radi su u međusobnoj interakciji pa se i o tome mora voditi računa pri konceptualizaciji obrazovanja nastavnika. Nastavnik je sam odgovoran za svoj profesionalni razvoj, ipak treba ga usmjeravati u skladu sa potrebama škole u kojoj radi te ličnim afinitetima i interesima. Često ga povezuju sa školom i stručnim usavršavanjem. Profesionalni razvoj je puno širi pojam od stručnog usavršavanja, vezan je za razvoj škole ali i za lični razvoj pojedinca. Stručno usavršavanja je u sklopu obrazovnog sistema te ga uglavnom organizuje škola i nadležno Ministarstvo. To je nezaobilazan aspekt u radu svakog nastavnika. Gotovo da ne postoji nastavnik koji ne teži unaprijediti svoj profesionalni razvoj kroz neki vid stručnog usavršavanja. Bilo da je to formalno ili neformalno, individualno ili u grupi, stručno usavršavanje se odražava na napredak svakog nastavnika. Jednako je bitno i za školu u kojoj pojedinac djeluje, da li se i u kolikoj mjeri potencira usavršavanje pojedinaca i grupe. Day (1999) definiše nekoliko obilježja profesionalnog razvoja nastavnika: profesionalni razvoj nastavnika odvija se kontinuirano, pojedinac je odgovoran za svoj profesionalan razvoj, potrebna su materijalna sredstva kao i stručna podrška i relevantni izvori, treba odgovoriti na potrebe nastavnika ali i na potrebe škole (nije neophodno da to bude istodobno), profesionalni razvoj kao proces treba biti društveno prepoznatljiv (vidljiv ne samo nastavniku nego i prepoznat od obrazovnog sistema), profesionalni razvoj treba biti diferenciran u odnosu na specifične potrebe određenog razdoblja profesionalnog razvoja (Day, 1999). Profesionalnom razvoju nastavnika se može pristupiti na više načina. Vizek-Vidović (2014) navodi tri pristupa u proučavanju profesionalnog razvoja nastavnika: prvi pristup teži ka tome da prepozna prototipske stepene ili faze razvoja karijere kod nastavnika i njihova obilježja na temelju koje se i konstruiše model profesionalnog razvoja; drugi pristup se bavi analizom vanjskih i unutrašnjih faktora profesionalnog razvoja; treći pristup se bavi oblicima učenja koje su potrebne ovoj profesiji te oblicima podrške važne za neke faze tog procesa (Vizek-Vidović, 2014). Navedeni pristupi su različiti ali svi u centar stavljaju nastavnika i značaj profesionalnog razvoja.

Da bi se utvrdili prioriteti profesionalnog razvoja, važno je procijeniti obrazovne potrebe nastavnika. Nakon procjene obrazovnih potreba slijedi planiranje profesionalnog razvoja te implementacija, praćenje i evaluacija.

Obrazovne potrebe nastavnika

Populaciju nastavnika možemo posmatrati sa nekoliko gledišta i svrstavati u različite kategorije. Ako kategorišemo nastavnike u dvije osnovne grupe, možemo reći da imamo: nastavnike početnike i iskusne nastavnike. Obe kategorije ili grupe nastavnika imaju obrazovne potrebe za kontinuiranim stručnim usavršavanjem. Obrazovne potrebe početnika su prije svega uvođenje u novu sredinu kako bi se smatrali punopravnim članovima kolektiva na čiji profesionalni doprinos se računa, smatra Pastuović (1999). Njihove potrebe se mogu zadovoljiti tzv. orijentacijskim programima jer takvi programi smanjuju mogućnost neuspjeha novih članova, pa su zato ulaganja u nastavnike početnike dobra i trajna investicija. Obrazovne potrebe iskusnijih nastavnika su specifične za svakog pojedinca i zato ih treba posmatrati pojedinačno. Ima više razloga za to. Nastavnici se međusobno razlikuju prema svom prethodnom formalnom obrazovanju, stečenom iskustvu te formalnom položaju u školi. U Hrvatskoj je 2011.g. provedeno obimno istraživanje o stavovima nastavnika o percepciji njihovih obrazovnih potreba. Utvrđeno je da postoje značajne razlike u stavovima nastavnika u osnovnoj školi sa stavovima nastavnika u srednjoj školi. Dok nastavnici u osnovnoj školi očekuju podršku i pridaju važnost vanjskim faktorima kao što je uprava škole, prosvjetna politika i školska klima, nastavnici srednjih škola više su usmjereni na stručne aktive u kojima djeluju (Vizek-Vidović, 2011). U *početničkoj fazi rada* (do tri godine staža) nastavnici se dijele na one sa uspješnim i one sa teškim početkom karijere. Nakon ove faze nastavnici ulaze u *fazu izgradnje temeljnih kompetencija i identiteta* (četvrta do sedma godina rada) kada se jača i održava profesionalni identitet, samodjelotvornost (Vizek-Vidović, 2011). U ovoj fazi vrlo je važno da nastavnici imaju povoljne faktore kao što je podrška porodice i kolega, također se mogu javiti teškoće u saradnji sa roditeljima kao i problemi sa školskom politikom. Sljedeća faza je *faza tranzicije i rješavanje napetosti* (osma do petnaesta godina rada). „U ovoj fazi imamo dvije orijentacije, prva je rast predanosti i samodjelotvornosti, formalno napredovanje u karijeri, obogaćivanje nastavnih vještina i razvoj liderskih kompetencija dok je druga orijentacija osjećaj neuspjeha, pad motivacije i razmišljanje o napuštanju učiteljske karijere. Kod prve orijentacije, učiteljima je značajno to što su u dobrim odnosima sa učenicima i kolegama te što se mogu prepoznati njihovi kapaciteti za napredovanjem i vodstvom. Kod druge orijentacije postoji drukčija situacija. Naime, u toj skupini učitelji vide prepreku u učeničkom ponašanju, slaboj suradnji s roditeljima, nepovoljnim osobnim događajima i neusklađivanju radne i privatne uloge te slaboj podršci uprave" (Vizek Vidović, 2011: str. 14). Zbog svih tih prepreka nastavnik gubi volju i motivaciju te je razumljivo da mu samopouzdanje polako opada. Zbog toga se javljaju misli o nedorastanju učiteljskoj profesiji te se počinje razmišljati o drugoj karijeri. Naredna faza je *faza zrele refleksivnosti i kompetentnosti* (od šesnaeste do dvadeset i treće godine radnog staža). „Tu također imamo dva razvojna pravca. U prvom pravcu učitelji su motivirani za rad, njeguju daljnji rast predanosti

te su proširili svoju ulogu u radu, a u tome su naišli na povoljne činitelje kao što je podrška uprave i kolega, mogućnost profesionalnog usavršavanja te dobri odnosi s učenicima. No treba naglasiti da ipak vide umjeren nepovoljan učinak u usklađivanju radnih i životnih obveza te u obrazovnoj politici. S druge strane, učitelji se osjećaju demotivirano, razočarano, iza njih stoji mnogo nepovoljnih životnih uvjeta, radno opterećenje, neprimjerena obrazovna politika te učenikovo negativno ponašanje. Uprkos tome, nalaze zadovoljstva kod odnosa s kolegama (Vizek-Vidović, 2011). U *fazi stagnacije ili širenja uloge* može se uvidjeti dvije orijentacije te ova faza traje otprilike od dvadeset i četvrte godine do tridesete godine karijere. Učiteljima koji zadržavaju visoku efikasnost i motivaciju, glavni je poticaj u radu odnos s učenicima i kolegama te stalno stručno usavršavanje, dakako zbog toga da uvijek budu ukorak s vremenom te da njeguju cjeloživotno učenje. No, postoje umjereno ograničavajući čimbenici kao što su nepovoljne životne okolnosti i obrazovna politika. S druge strane, osobe koje se usmjerene na ranu mirovinu te koje gube zanimanje problemom će smatrati radno opterećenje, obrazovnu politiku te učeničko ponašanje. Pozitivnu stranu vide u mogućnosti profesionalnog usavršavanja te odnosima s kolegama i učenicima (Vizek-Vidović, 2011). U *fazi pripreme za izlazak iz svijeta rada i karijere*, isto tako postoje dva pravca koja objašnjavaju učiteljevo ponašanje i razmišljanja. Naime, učitelji u prvoj skupini su zadovoljni svojim profesionalnim dostignućem te oni koji su dostigli svoje profesionalne ciljeve i dalje su motivirani za rad zbog odnosa sa upravnom, roditeljima, kolegama i učenicima, iz pozitivnih životnih događaja te iz mogućnosti stručnog usavršavanja. Učitelji koji nisu zadovoljni svojim postignućem prvenstveno su razočarani u struku i sebe sâme, najčešće gube motivaciju te osjećaju zamor. Kao negativne činitelje navode obrazovnu politiku, radno opterećenje te učeničko ponašanje, no imaju dobre međuljudske odnose" (Vizek-Vidović, 2011: str. 14).

Vrlo je važno imati kvalitetan pristup u ispitivanju obrazovnih potreba nastavnika. Ono se provodi upotrebom više tehnika. Najčešće tehnike za ispitivanje obrazovnih potreba su opažanje i ocjenjivanje vještina izvođenja nastave. To provodi mentor, stučni savjetnik ili stručna osoba koja provodi nadzor. U školama takvu vrstu nadzora uglavnom vrše stručni saradnici, pedagozi. Mentori moraju biti osposobljeni za provođenje opažanja i ocjenjivanje. Važno je da se promatranje i ocjenjivanje provodi na podržavajući način, tek tada će ono biti poticajno i pomoći u uspostavljanju saradničkog odnosa između nastavnika i onog ko vrši stručni nadzor (Pastuović, 1999). Ispitivanje potreba za usavršavanjem nastavnika završava postavljanjem njegovih ciljeva, a ciljevi proizlaze iz slabosti uočenih tokom promatranja i ocjenjivanja. Izražavaju se pomoću popisa osobina i kriterija kojima mora udovoljavati dobar nastavnik.

Planiranje i programiranje profesionalnog razvoja

Škola koja se bavi ispitivanjem obrazovnih potreba nastavnika na vrijeme planira i programira nastavak obrazovanja i usavršavanje nastavnika. „Kraft navodi deset principa uspješnog profesionalnog razvoja nastavnika koje povezuje s unapređivanjem škole u cjelini:

pojedincima je teško napredovati u statičnoj školi, škole se ne mogu mijenjati bez promjene onoga što rade nastavnici; ako nastavnici profesionalno napreduju samo individualno, onda, vjerovatno neće biti u stanju da promijene svoju školu; ponekad, kad se škole mijenjaju, nastavnici se ne mijenjaju zajedno s njima; organizacija koja uči sastoji se od pojedinaca koji uporedo sa izvršavanjem svojih osnovnih dužnosti, imaju mogućnost da uče; profesionalni razvoj nastavnika je kontinuiran proces koji počinje prvim, a završava se zadnjim danom njihove profesionalne prakse. To je učenje tokom čitavog života; usvajanje novih informacija i uspješno sučeljavanje s novim situacijama od centralnog je značaja za učenje tokom čitavog života; promjene su proces, a ne događaj; svaki pojedinac je nosilac promjena; teorije promjena i teorije obrazovanja potrebne su jedne drugima" (Craft, 2000: str.47).

Pastuović (1999) navodi kako je osnovno načelo integrativnog programiranja usavršavanja nastavnika prije svega uzimanje u obzir relevantnih obrazovnih interesa. To znači kako su individualne potrebe svakog nastavnika pojedinačno samo jedan parametar programiranja, te kako prilikom izrade programa usavršavanja valja voditi računa o potrebama na lokalnoj i regionalnoj razini. „Razvoj programa usavršavanja učitelja je višefazni proces koji započinje ispitivanjem obrazovnih potreba, a završava formativnom i sumativnom evaluacijom. Pristup programiranju učiteljskog usavršavanja treba biti otvoren i integrativan kako bi odražavao potrebe svih važnih sudionika obrazovanja: samih učitelja, školske uprave, učenika i njihovih roditelja, odraslih polaznika i organizacija gdje su zaposleni te lokalnih i središnjih prosvjetnih vlasti" (Pastuović, 1999; str. 495). Propisivanje programa profesionalnog usavršavanja nastavnika s pojedinih razina prosvjetnih vlasti, daje loše rezultate jer takav program ne vodi računa o potrebama nastavnika, učenika i odraslih polaznika, obrazovnih organizacija kao i lokalne sredine, ističe Pastuović, (1999). „Postupak ispitivanja obrazovnih potreba i izrade programa vode obrazovni specijalisti, članovi razvojne službe škole ili školskog okruga, uz sudjelovanje predstavnika navedenih interesnih skupina. Tako izrađeni programi bolje zadovoljavaju obrazovne potrebe učitelja, jačaju njegovo profesionalno samopouzdanje i unapređuju kakvoću njegova rada. Bez aktivne potpore vodstva škole i suradnje osoba koje provode nadzor nije moguće uspostaviti sustav učinkovitog usavršavanja učitelja" (Pastuović, 1999: str. 495).

Implementacija, praćenje i evaluacija profesionalnog razvoja nastavnika

Za razliku od osposobljavanju koja se odvijaju pojedinačno i izvan škole, stručno usavršavanje na nivou škole pokreće nastavno osoblje. To obezbjeđuje osjećaj pripadnosti odgovarajućoj zajednici obrazovanja kao i zajedničku viziju u pogledu poboljšanjā koja će u budućnosti biti neophodna. Na taj način se realizuje jedan od najvažnijih ciljeva profesionalnog razvoja nastavnika i škole, a to je *timski duh*. Posljednjih godina mnogo se istražuje i piše o profesionalnom razvoju nastavnika (Evans, 2002). Često se profesionalni razvoj nastavnika povezuje sa razvojem i uspjehom škole. Prema Stoll, Finku (2000) škole variraju po pitanju strukture i procesa koji nastavnicima pomažu u učenju. Nastavnici imaju različite mogućnosti profesionalnog razvoja kao što su organizovane aktivnosti koje dolaze izvana (konferencije, seminari) ili aktivnosti koje se organizuju unutar škole (ogledni časovi, radionice, istraživanja, priručnici). Imamo više različitih oblika profesionalnog razvoja nastavnika: programi stručnog usavršavanja i radionice (vezani uz predmetne sadržaje); okrugli stol, konferencije i seminari (prezentacija rezultata novijih istraživanja); različiti programi (na fakultetima) i posjete drugim školama; učešće u radu aktiva i mreža nastavnika čija je svrha poticanje profesionalnog razvoja; individualna ili grupna istraživanja; mentorstvo i/ili hospitiranje i praćenje rada kolega/kolegica (peer observation); čitanje relevantne stručne literature; neformalni dijalog s kolegama o temama relevantnim za unapređenje poučavanja (Milović, 2010). Horizontalno učenje je jedan od načina profesionalnog razvoja nastavnika u školi ili između dvije škole (nastavnici uče jedni od drugih). Ovo podrazumijeva različite vidove organizovanog i planiranog prenošenja znanja ili razmjenu profesionalnih iskustava unutar škole ili između škola. Istraživanja prakse pokazuju da se najbolji rezultati, što se tiče profesionalnog razvoja, postižu primjenom različitih vidova horizontalnog učenja. „Aktivnosti kroz koje se realizuje horizontalno učenje su:

- Sakupljanje i razmatranje informacija o mogućnostima profesionalnog razvoja na nacionalnom nivou;
- Korištenje stručne literature i drugih izvora;
- Pružanje savjeta i podrške nastavnicima na zahtjev ili na osnovu opservacija u ustanovi. To može da obuhvata: savjete i mentorstvo nastavniku pripravniku, savjete nastavnicima koji imaju poteškoća u radu itd.
- Učešće u radu fokus grupa koje se formiraju na osnovu različitih oblasti za koje postoji zajedničko interesovanje nastavnika ili potreba unapređena vaspitno-obrazovnog rada. Rezultati aktivnosti ovih grupa mogu da budu: materijali za nastavu i učenje, nove nastavne tehnike i metode, ogledni časovi/aktivnosti, korelacija itd.
- Učešće u radu okruglih stolova, panel diskusija, poster prezentacije

i debata i sl.

- Učešće i realizacija seminara u vaspitno-obrazovnoj ustanovi koje mogu da izvode nastavnici koji su autori akreditovanih programa obuke ili su učestvovali u obuci za trenere, kao i treneri van ustanova. Veoma je efikasna obuka kojoj prisustvuju svi nastavnici, a odnosi se na oblasti kao što su: organizacija rada u učionici/radnoj sobi, savremene metode nastave i učenja, razvoj kritičkog mišljenja kroz nastavne predmete/aktivnosti, korelacija i integracija nastavnih predmeta, međupredmetne teme itd.
- Realizacija otvorenih (oglednih i uglednih) časova/aktivnosti;
- Provođenje akcionih istraživanja;
- Učešće u radu stručnih foruma za nastavnike;
- Pružanje podrške nastavniku pripravniku (mentorstvo) jeste proces u kojem nastavnici daju podršku studentu ili nastavniku početniku, kako bi ih uveli u praksu i doprinijeli sticanju određenog iskustva za uspješan završetak studija, odnosno svrsishodan i uspješno okončan pripravnički staž;
- Podržavanje individualnog učenja. Principi podržavanja individualnog učenja su: posvećenost pružanju podrške pojedincu, odnos izgrađen na istini, otvorenosti i povjerenju, onaj ko uči sam je odgovoran za svoje rezultate, onaj ko uči uvijek može da postigne više, onaj ko uči do najboljih rješenja dolazi sam uz odgovarajuću podršku;
- Saradničko učenje jeste aktivnost profesionalnog razvoja To je strategija profesionalnog razvoja u kojoj nastavnici uče zajedno tako što razmatraju i razmjenjuju svoja iskustva, međusobno opserviraju časove i razmjenjuju povratne informacije, te primjenjuju nove ideje kako bi se obezbijedilo kvalitetno podučavanje svih učenika.
- Učešće u danima profesionalnog razvoja u školi/vrtiću;
- Vođenje dokumentacije o profesionalnom razvoju. To je najčešće vođenje dnevnika i izrada plana profesonalnog razvoja, vođenje profesionalnog portfolija, razmatranje pravca i mogućnosti daljeg profesionalnog razvoja i slično" (Priručnik za škole, 2013: str.14-16)

Za realizaciju horizontalnog učenja važan je timski rad. Ovakav način rada doprinosi boljem ostvarivanju profesionalnog razvoja zaposlenih u ustanovi, pod uslovom da se odvija po principima koji obezbjeđuju uzajamnu usaglašenost i produktivnost. Jedan od najprikladnijih načina usavršavanja su radionice za nastavnike. Nastavnici imaju priliku da intezivno razmatraju određene probleme. Iskusno osoblje pomaže nastavnicima početnicima. U posljednje vrijeme popularna su stručna savjetovanja. Prednost je što više sudionika sudjeluje u isto vrijeme iako je intezitet i dubina raščlambe problema iz obrazovanja manja nego u radionicama. Sudjelovanje nastavnika u različitim istraživanjima koja

su važna za teoriju i praksu, participiranje u donošenju odluka i trajno obrazovanje pomažu izgrađivanju višeg stepena radne autonomije nastavnika. Akcijska istraživanja pomažu samoostvarenje nastavnika, a to uključuje težnju nastavnika da se unaprijedi vlastiti rad. Meyer (2002) predlaže da se u stručnom usavršavanju nastavnika uvažavaju sljedeća načela: da se prije svega reducira odlazak na stručne seminare u udaljena mjesta, zagovara više internog, a manje eksternog stručnog usavršavanja, više stručnog usavršavanja u timu i da se to usavršavanje bazira na probleme i zadaće razvoja škole, a ne o stručnim naučnim aspektima pojedinih predmeta. Aktivnosti profesionalnog razvoja u školi odvijaju se u okviru *četrdesetsatnog radnog vremena nastavnika*. Ako je stručni razvoj nastavnika nužan za poboljšanje kvalitete škola, u tom je slučaju uloga škole osigurati klimu koja će pogodovati trajnom učenju odraslih i u kojem će biti zadovoljene potrebe učenja odraslih. "Da bi profesionalni razvoj odista bio kontinuirani proces, on se mora odvijati i u školi, kroz različite vidove planiranog prenošenja i razmjene znanja na nivou jedne ili više škola. Preduslovi za kontinuirani profesionalni razvoj nastavnika: obrazovni sistem koji omogućava i podržava profesionalni razvoj, profesionalna i lična autonomija, ispoljavanje kreativnosti i inicijative u implementaciji promjena, nastava usmjerena na dijete/učenika, timski rad prilikom planiranja, pripreme, realizacije i analize nastavnog procesa, saradnja sa roditeljima i lokalnom zajednicom, stalna procjena i samoprocjena sopstvenog rada. napredovanje u profesiji koje je stimulisano na različite načine. Profesionalni razvoj je rezultat međudejstva obuke i iskustva, tako da uključuje: formalno iskustvo (bazično obrazovanje, seminare, mentorstvo, radionice, profesionalna okupljanja), neformalno iskustvo (praćenje stručne literature, interneta, emisija posvećenih obrazovnim pitanjima), samoevaluaciju i istraživanje obrazovno-vaspitne prakse" (Priručnik za škole, 2008; str.7). Škola sa svojom jedinstvenom kulturom ima ogroman kapacitet da podrži i unaprijedi učenje nastavnika, navode Stoll i Fink (2000). Promišljanje o vlastitom učenju i iskustvu učenja je dobar put u vlastitom stručnom usavršavanju (Sugerman, D. A., 2000). Tu se radi o refleksivnom učenju (planiranje i dizajniranje svog stručnog usavršavanja) kao temelj cjeloživotnog učenja. To je personaliziran model učenja u kojem nastavnik koji uči prati napredovanje i promišlja o djelotvornosti načina na koji uči (Gibbs, 1988). Prema Deweyju, ova je vrsta učenja vezana za refleksivno mišljenje, koje je definisao kao „aktivno, ustrajno i pažljivo razmatranje svakog uvjerenja ili teze s obzirom na dokaze koji ih potvrđuju i zaključke koji iz njih proizlaze." (Dewey 1933: str. 118).

Za kontinuirano praćenje profesionalnog usavršavanja nastavnika predlaže se vođenje portfolia nastavnika. To je pokretna i strukturirana zbirka dokaza ili dokumenata o radu nastavnika. Dokumenti iz portofolia ilustriraju talente, snage, vještine i znanja nastavnika (Brajković, 2013). Portfolio sadrži rezultate složenih procesa samoevaluacije i evaluacije, ciklični proces postavljanja ciljeva, promišljanja o razvoju i prepoznavanja postignuća. Iako nastavnici često tvrde kako im izrada i vođenje

portoflia oduzima previše vremena ovo predstavlja značajan faktor u profesionalnom razvoju svakog nastavnika. Pomaže nastavnicima u refleksiji vlastitog rada, poboljšava radne i komunikacijske kompetencije. Svaki portfolio je jedinstven jer je nastavnik kreator vlastitog portfolija, a važan je za svakog nastavnika kako bi mogao rasti, razvijati se i biti bolji u nastavničkoj profesiji.

Profesionalni razvoj i trajno obrazovanje

Sistem cjeloživotnog obrazovanja nastavnika obuhvata sva iskustva važna za njegovo profesionalno formiranje i razvoj. Tu je značajno iskustvo nastavnika iz učeničkog razdoblja jer su važna za percepciju učiteljske uloge i stav prema njoj. Školovanje nastavnika ima status početnog obrazovanja nakon čega slijedi uvođenje u učiteljsku ulogu, što je početak najduljeg razdoblja profesionalnog razvoja nastavnika. To je razdoblje profesionalnog usavršavanja, navodi Pastuović (1999). Sa makropraksiološkog obrazovnog stajališta (Pastuović, 1999) najvažnija učiteljska pitanja su: učiteljske kvalifikacije i standardi, pripremni programi za stjecanje učiteljskih kvalifikacija, sistem trajnog usavršavanja učitelja. Da bi obrazovanje nastavnika dobilo svoj puni smisao i značenje ono mora biti kontinuiran proces, mora biti trajno. „Trajno obrazovanje (usavršavanje) učitelja bitan je čimbenik njegovog profesionalnog razvoja. Ono je ujedno i konstitutivni čimbenik učiteljske profesije. Sve profesije imaju razvijen sustav trajnog usavršavanja svojih članova jer se tijekom početnog obrazovanja ne mogu naučiti specifična znanja i vještine potrebne za pojedina buduća radna mjesta. Profesionalna znanja brzo zastarijevaju. Zbog toga obrazovanje učitelja treba trajati tijekom čitavoga radnog vijeka" (Pastuović, 1999: str. 494). Na taj način zadaća trajnog obrazovanja je prije svega razvoj sposobnosti nastavnika za rješavanje problema u razredu i razvoj sposobnosti za postizanje vlastitih profesionalnih ciljeva. Zadaće o kojima govori Pastuović (1999) su u funkciji profesionalnog razvoja nastavnika, a ne njegovog kompenzacijskog obrazovanja ali to ne znači kako ne postoje potrebe i za kompenzacijskim obrazovanjem nastavnika koje proizilaze iz nedovoljne pedagoške osposobljenosti nastavnika. Ipak trajno obrazovanje nastavnika se nikako ne smije iscrpljivati u ispravljanju nedostataka njihovog prethodnog obrazovanja već mora biti usmjereno njihovom profesionalnom razvoju, navodi Pastuović (1999).

Zaključak

Koncept profesionalnog razvoja nastavnika se razlikuje od nastavnika do nastavnika, od škole do škole. Cilj isti, a to je unapređenje kvalitete nastave.

Profesionalni razvoj je proces unapređivanja kompetencija nastavnika sa ciljem unapređenja kvalitete nastave. Kao dugoročan integrativni proces važan je za nastavnika i za školu u kojoj on djeluje. Nastavnici se stručno usavršavaju na seminarima, edukacijama i profesionalnim okupljanjima koji se povremeno organiziraju. Ipak, značajan dio profesionalnog razvoja nastavnika bi trebao biti u školi i sistemski planiran.

Procesom kvalitetnog stručnog usavršavanja nastavnik postaje praktičar. Promišlja u skladu sa svojim obrazovnim potrebama i potrebama škole. Na taj način postavlja realne ciljeve i realizuje ih. Poznavanje najnovijih stručnih i metodičkih dostignuća i nadogradnja stručnih kompetencija imperativ je savremene škole i nastavnika.

Literatura

Brajković, S. (2013). *Zajednica učenja odgojno-obrazovnih djelatnika*. Zagreb: Pučko

otvoreno učilište Korak po Korak.

Craft, A. (2000): Continuing professional development: a practical guide for teachers and

schools, London and New York: Routledge/Falmer

Day, C. (1999). *Developing Teachers, The Challenges of Lifelong Learning*. London: Falmer

Press.

Dewey, J. (1933). *How We Think*. New York: D. C. Heath. Classic and highly influential

discussion of thinking.

Evans L. (2002). What is Teacher Development? London. *Review of Education*, Vol. 28, br. 1

Gibbs, G. (1988). *Learning by Doing: A guide to teaching and learning methods*. Further

Education Unit. Oxford Polytechnic.

Hoyle, E. (1975). Professionality, professionalism and control in teaching. London. Ward

Lock Educational in association with Open University Press).

Meyer, H. (2002). *Didaktika razredne kvake*, Zagreb: Educa.

Milović S. (2010). Stručno usavršavanja i profesionalni razvoj.

(http://www.azoo.hr/images/izdanja/Strucno_usavrsavanje_i_profesionalnirazvoj)

Pastuović, N. (1999). *Edukologija.* Zagreb: Znamen.

Pastuović, N. (2006). Kako do društva koje uči. *Odgojne znanosti* Vol.8, br.2, str. 421-441.

Zagreb: Učiteljski fakultet.

Priručnik za škole (2008); i (2013). *Profesionalni razvoj na nivou škole* (prvo i drugo

izdanje), Podgorica: Zavod za školstvo i British council.

Sugerman, D.A. (2000). *Reflective Learning: Theory and Practice*. Dubuque, Iowa. Kendall

Hunt.

Stoll, L. Fink, D. (2000). *Mijenjajmo naše škole, kako unaprijediti djelotvornost i kvalitetu*

škola, Zagreb: Educa.

Vizek-Vidović, V. (2011). *Učitelji i njihovi mentori, uloga mentora u profesionalnom razvoju*

učitelja. Zagreb: Institut za društvena istraživanja.

Vizek-Vidović, V. (2014). *Praćenje i vrednovanje profesionalnog razvoja učitelja-kompetencijski pristup.* Zagreb: Nacionalni centar za vanjsko vrednovanje obrazovanja.

Elvir Ibeljić

SPECIFIČNOST FAKTORA SEKSUALNOG DELIKTA KAO DELIKVENCIJE KOD MALOLJETNIKA: STUDIJA SLUČAJA

SAŽETAK

Malolјetnička delinkvencija zahtjeva valјano epidemiološko istraživanje, valјanu genezu nastajanja i etiologiju sagledavanje posljedica i ozbiljnu društvenu akciju usmjerenu ka prevenciji i suzbijanju malolјetničke delinkvencije, kao i zaštitu, resocijalizaciju, rehabilitaciju i liječenje oštećenih. Osnovni princip u reagovanju prema djeci i omladini su odgovornost, dosljednost, istinitost i humanost. Prestupničko ponašanje manifestvovano preko tjelesne aktivnosti počiva na psihološkoj osnovi a posljedica je motivacione sfere i preokupacija ličnosti prestupnika. Riječ je o svjesnom ponašanju koje dobija svoj puni smisao za ličnost prestupnika kroz značenje konkretnih manifestnih radnji, različitih od identičnih oblika ponašanja pa govorimo o individualnosti slučaja. Stoga to i jeste ljudska misaona djelatnost, a ne prirodna ili biološka pojava kao što to neki misle. Sasvim je drugo pitanje koji faktori uslovljavaju takvo ponašanje pojedinih mladih osoba. Rad govori o ličnosti maloljetnog presutpnika, posebno o egzogenim faktorima koji su uticali na tu ličnost, te na taj način pokušava da opiše psihološki profil maloljtenih počinilaca seksualnih delikata u kojima su oštećena djeca. Rezultati istraživanja ukazuju na to da nesređeni odnosi u porodici kao što su zanemarivanje djeteta, nepotpune porodice, alkoholizam, neslaganje i slične pojave porodične patologije najčešće dovode do pojave maloljetničkog prijestupništva.

Ključne riječi: delinkvencija, prestupništvo, porodica, seksualni delikt, psihološki profil maloljetnika.

UVOD

Seksualna delinkvencija je pojava koja prevazilazi okvire prirodnosti i dobrovoljnosti partnera u seksualnom odnosu. To je kompleksna pojava čija suština proističe iz posebnog ponašanja učinioca delikta i odnosa prema žrtvi. Seksualni delikti pored imovinskih delikata predstavljaju vrstu

prestupništva sa najvećim stepenom recidivizma. Posljedice povrata kod seksualnih delikata su uzročnost, prije svega, psihopatološke strukture ličnosti. Zato se i smatra da je recidivizam u ovoj oblasti samo posljedica, jer realno ne postoje svrsishodni, adekvatni pravni mehanizmi za njihovo sprečavanje i suzbijanje. Specifičnost faktora ove vrste delinkvencije jesu u tome što u njoj dominiraju subjektivni činioci, prije svega uzroci vezani za ličnost izvršioca, dok se socijalni faktori pojavljuju samo u izboru pogodnih uslova da se realizuju motivi i ciljevi njihove moralne izopačenosti (Bošković, 2007).

Raznolikost života i situacija dovodi nas u kontakte s različitim ličnostima. Međutim, prije svega nas zanima određeni tip ličnosti koja pokazuje tendencije za asocijalnim vladanjem ili je takvo vladanje već manifestirala. Ta potreba otvara pitanje tipologije ličnosti. Ispitivanje nekih karakterističnih svojstava ličnosti važnih za vladanje i postupke individue kako onih sa dispozicijama za neprilagođeno vladanje tako i onih sa izraženim prestupničkim ponašanjem može pridonijeti kompleksnom razmatranju problema prestupništva. Ove osobine i svojstva imaju samo uslovno samostalan karakter. Prikupljene ***činjenice mogu,*** međutim, poslužiti samo kao građa za izvođenje sinteze, koja jedina može dati potpuniji odgovor na pitanje o kakvoj se ličnosti radi, kakav bi postupak prema njoj bio najadekvatniji, koje snage i sredstva treba angažovati da bi se zaustavio njihov nepoželjni rast (Marković, 1973) .

Razvoj psihopatološke teorije bazira se na razvitku psihijatrije i usmjereno je na proučavanje veze između zločina i duševnih bolesti, a proširili oblast svojih interesovanja na sva područja devijacija, pa čak i na normalno ponašanje. Tome je pogodovalo više okolnosti: *prvo,* ističe se nedostatak osjećanja krivice, koji pokazuju izvršioci krivičnih djela u velikom broju, psihijatri su shvatili tu činjenicu kao simptom defektne ličnost; *drugo*, među izvršiocima krivičnih djela javlja se određeni, istina mali procenat, onih koji su proizvod mentalnih bolesti. Psihopatološka teorija stoji na stanovištu da psihički poremećaji neposredno ili posredno utiču na kriminalno ponašanje. Osnovni uzrok kriminaliteta, prema psihopatološkoj teoriji, jeste psihički poremećaj ličnosti. Pojedini zastupnici ove teorije nastojali su dokazati da je delinkvent psihički abnormalna osoba čak i onda kada se kod njega ne mogu utvrditi duševne bolesti, poremećaji ili stanja. Zapravo, oni su smatrali da je delinkvent oštećena ličnost sa simptomima svrstanim pod pojam psihopatije. Međutim, sam pojam psihopatije nije jedinstveno određen. Prema nekim autorima, pod psihopatijom se podrazumijeva duševni sklop izvjesnih ljudi kod kojih se intelektualne funkcije obavljaju bez posebnih smetnji ili grešaka ali ostale psihičke osobine svojom nastranošću onemogućavaju te osobe da se prilagode moralnim i socijalnim normama društva u kojem žive. Uzroci psihopatskih osobina mogu biti naslijeđeni, urođeni i stečeni. Prema drugima, psihopatija nije bolest već obilježje ukupnog stanja neke ličnosti. Kod psihopatskih ličnosti najčešće se susreću slijedeća obilježja: omalovažavanje normi ponašanja sredine u kojoj živi, neprijateljski odnos

prema društvu, nedostatak osjećaja krivnje, bešćutnost, pomanjkanje meduljudskih odnosa, seksualna nezrelost, pretjerana ovisnost o drugima, bezobzirnost u zadovoljavanju svojih želja, nesposobnost promjene vlastitog ponašanja itd. (Marković, 2007). Tačnost navedenih tvrdnji navodi se u mnogim istraživanjima koja su pokazala da se delinkventna lica ne razlikuju emocionalno i mentalno od nedelinkvenata, da njihove mentalne sposobnosti variraju isto kao i kod nedelinkvenata te da procenat duševno oboljelih, neurotika i epileptičara varira približno jednako unutar delinkvenata i nedelinkvenata (Milutinović, 1981). Međutim, u literaturi se navode i podaci istraživanja koji pokazuju da postoje mnoge psihološke i psihopatološke razlike između delinkvenata i nedelinkvenata. Prema njima, u delinkventnoj grupi su znatno zastupljene psihološke i neurotske strukture ličnosti, a zatim naglašena emocionalna nedozrelost i patološki faktori u konkretnoj emocionalnoj sferi ličnosti. U delinkventnoj grupi tri do pet puta više se pojavljuju psihopatološki faktori anksioznosti, hipersenzitivnosti, šizoidnosti i depresije (Bošković, 2002). Ipak, preovlađuje shvatanje da psihopatološki orjentisane teorije, koje za polazište uzimaju mentalne poremećaje kao uzrok kriminaliteteta, nisu uspjele da dokažu da je uzrok kriminaliteta u mentalnoj poremećenosti delinkventa (Marković, 2007) .

Druge psihološke teorije kriminalno ponašanje dovode u vezu sa određenim psihološkim osobinama ličnosti. One nastoje kriminalitet objasniti određenim nedostacima u psihičkoj strukturi ličnosti, smanjenim psihičkim kvalitetima i sposobnostima ili nedostacima i neuspjehom u procesu socijalizacije (Milutinović, 1981).

Maloljetničko prestupništvo je nesporno društvena pojava i zahtjeva isti naučno metodološki pristup kao i drugi drtuštveni problemi. Praksa je nebrojano puta pokazala da je najopasnija simplifikacija (pojednostavljenje) pojedinih društvenih problema koja je obično posljedica nepoznavanje bitnih činjenica koje se odnose na taj problem. Što je jedan fenomen bliži svakidašnjem životu, to je i aktuelniji i to su mnogobrojnija reagovanja na samog njega. Ovako masovno reagovanje pokrenuto aktuelnošću fenomena obično je nestručno i laički i potrebno ga je zamjeniti naučnim i stručnim. Poremećena ponašanja su sva ponašanja koja se cijene nepoželjnim, neprihvatljivim i štetnim, a koja uslovljavaju društvenu intervenciju sa ciljem:

- da se uoče i okarakterišu (razumiju);
- da se otklone uzroci njihovog nastanka;
- da se spriječe njihove posljedice i
- da se osposobe za normalan (društveno koristan) život. (Macanović, 2013).

Definicija maloljetničkog prestupništva prema Jašoviću (1983) glasi: Maloljetničko prestupništvo je svako ponašanje pojedinca ili grupe mladih koje je protiv-društveno i neprihvatljivo, kojim se krše pravila ili norme

društva, kada je društveno vidljivo i izaziva spontano ili organizovano društveno reagovanje u namjeri da se zaštite dobra i vrijednosti i sami akteri takvog ponašanja.

Psihološke karakteristike maloljetnih delinkvenata svode se na ključno pitanje koje se postavlja prilikom proučavanja adolescenata počinitelja seksualnih delikata jest na koji način i u kolikoj mjeri se ova grupa razlikuje od adolescenata koji čine neseksualne delikte. Traženje odgovora na ovo pitanje ima prvenstveno praktične implikacije jer ako među ove dvije skupine ne postoje značajnije razlike može se zaključiti kako ne postoji potreba za specijaliziranim programima tretmana, već će i oni generalni programi dati očekivane rezultate. Prilikom traženja ključnih obilježja adolescenata počinitelja seksualnih delikata i prilikom njihove usporedbe s neseksualnim delinkventnima treba voditi računa i o subgrupama seksualnih delinkvenata koje se najčešće formiraju ovisno o dobi njihove žrtve i vrsti počinjenog delikta jer se na taj način mogu jasnije profilirati moguće razlike i čimbenici koji su utjecali na takve razlike (Van Wijk i sar., 2005).

Motivacija za seksualnim napadom može biti različita, a seksualna znatiželja samo je jedan od mogućih motiva. Neki se napadi također događaju zbog ozbiljnih psihijatrijskih poremećaja, drugi zbog potrebe za bliskošću izražene na neadekvatan način ili pak zbog želje za dominacijom nad žrtvom (U.S. Department of Justice, 2009). Luca – Mrđen (2005) navodi kako je seksualni napad obično prekršaj kontrole ili agresije nad drugima koji je izražen seksualnim činom.

Moody i saradnici (1994; Finkelhor, Ormrod i Chaffin, 2009; prema: Lemezina, 2016) navode kako u odnosu na opću populaciju, adolescente počinitelje seksualnih delikata karakterizira emocionalna distanciranost, snižena inteligencija, nestrpljenje, suzdržanost, hedonizam, osjetljivost na prijetnje, želja za intimnošću i bliskošću, češće su pod utjecajem grupe te su frustriraniji. Antisocijalne sklonosti doprinose ispoljavanju antisocijalnog i delinkventnog ponašanja; maloljetni počinitelji kaznenih djela postižu više rezultate na instrumentima procjene koji mjere poremećaje ophođenja, agresivnost, antisocijalne stavove i uvjerenja te povezanost s delinkventnim vršnjacima Neka novija teoretska objašnjenja također naglašavaju utjecaj poremećaja ophođenja na izraženu agresivnost prema vršnjacima, ometajuće ponašanje u školi i činjenje kaznenih djela. Stoga je opravdano postaviti pitanje u kolikoj mjeri antisocijalne sklonosti doprinose počinjenju seksualnih delikata (Seto i Lalumiere, 2006).

Etiologiji razvoja seksualno devijantnog ponašanja govorilo se o tome kako iskustvo zlostavljanja u djetinjstvu dovodi do osobne ranjivosti pojedinca, niskog samopouzdanja, problema u ponašanju, emocionalnih poteškoća te nerazvijenih adekvatnih socijalnih vještina, a izloženost fizičkom i/ili seksualnom zlostavljanju povezano je sa upuštanjem u delinkventna ponašanja i češćom zloupotrebom psihoaktivnih sredstava.

Upravo iz toga razloga je iskustvo viktimiziranosti često u fokusu istraživanja koja proučavaju razlike među različitim počiniteljima kaznenih djela (Seto i Lalumiere, 2006).

Marini i saradnici (2014) navode kako je 90% maloljetnika koji su uključeni u pravosudni sistem tokom djetinjstva doživjelo neki oblik traumatičnog iskustva, a zlostavljanje i zanemarivanje u djetinjstvu dovodi do povećanja vjerojatnosti uhićenja u vrijeme adolescencije za 59%. Ovi su istraživači u svojem radu pokušali pronaći povezanost između iskustva viktimiziranosti u djetinjstvu, zloupotrebe sredstava ovisnosti neposredno prije počinjenog delikta i izražene agresije za vrijeme činjenja seksualnog napada. Dosadašnja saznanja pokazuju kako zloupotreba alkohola kod odraslih počinitelja neposredno prije izvršenja seksualnog napada varira od 30 do 70%. Kod maloljetnih počinitelja seksualnih delikata nailazimo na slične rezultate pa je tako Van Ness (1984; prema: Marini i sar., 2014) došao do rezultata kako je 55% adolescenata silovatelja koristilo neki oblik psihoaktivnih sredstava prije napda. Ovi su rezultati u skladu sa teorijama koje predlažu kako alkohol i droge dovode do dezinhibicije mehanizama kontrole ponašanja zbog čega osoba gubi samokontrolu i sposobnost racionalnog procjenjivanja. Osobna ranjivost koja je prisutna kod pojedinaca koji su u djetinjstvu doživjeli neki oblik nasilja u kombinaciji sa dezinhibirajućim učinkom psihoaktivnih sredstava dovodi do veće vjerojatnosti da će osoba počiniti seksualni napada ako joj se za to ukaže prilika. Na uzorku od 573 maloljetna počinitelja seksualnih delikata, Marini i saradnici (2014) su došli do rezultata kako je preko 80% ispitanika u djetinjstvu doživjelo neki oblik zlostavljanja i/ili zanemarivanja, a 56% ispitanika navodi kako učestalo konzumiraju alkohol ili droge. Za vrijeme izvršenja napada 40.1% ispitanika je bilo pod utjecajem droga, 37.4% pod utjecajem alkohola, a 32.4% je konzumiralo i alkohol i droge neposredno prije napada.

Oni maloljetnici koji su u djetinjstvu doživjeli više zlostavljanja u većoj mjeri izvještavaju o korištenju psihoaktivnih sredstava prije napada te u svom napadu koriste više sile i agresije. Seksualno zlostavljanje u djetinjstvu nikako nije dovoljan razlog da osoba počini seksualni delikt jer je poznato kako će samo mali broj onih koji su doživjeli takav oblik nasilja i sami jednom postati seksualni zlostavljači. Neovisno o tome poznato je kako seksualna viktimiziranost predstavlja značajan rizični faktor posebice kada su prisutni i drugi oblici zlostavljanja te kada je obiteljska dinamika narušena i disfunkcionalna (Zakireh i sar., 2008).

Miner i Munns (2005) su u svojem istraživanju krenuli od pretpostavke kako je delinkventno ponašanje zapravo motivirano postizanjem socijalno prihvatljivih ciljeva, ali na neprihvatljiv i antisocijalan način. Uspoređujući tri grupe maloljetnika – one koji su počinili seksualni delikt, one koji su počinili neseksualni delikt i nedelinkvente - došli su do rezultata kako među ove tri grupe ne postoje značajnije razlike u važnosti koju pridaju konvencionalnim normama i socijalno prihvatljivim ciljevima. Također se pokazalo kako sve tri grupe krše porodična pravila i vrijednosti te se može

zaključiti kako je takav obrazac ponašanja sastavi dio adolescentskog bunta i razvoja i ne mora nužno predstavljati faktor rizika. No kada je u pitanju pridržavanje pravila i normi u školi, pokazalo kako maloljetni delinkventi značajno odstupaju od svojih nedelinkventnih vršnjaka. Samo se na varijabli koja mjeri vršnjačka pravila počinitelji seksualnih delikata razlikuju od počinitelja neseksualnih. Drugim riječima maloljetni počinitelji seksualnih delikata će puno češće prekršiti neke socijalne norme kako bi se svidili vršnjacima i stvorili prijateljstva. U ovom se istraživanju također pokazalo kako je osjećaj socijalne izoliranosti, i od porodice i vršnjaka, jače izražen kod počinitelja seksualnih delikata, a autori to objašnjavaju pretpostavkom kako do osjećaja socijalne izolacije dolazi zbog stigme društva prema počiniteljima seksualnog nasilja.

Neka istraživanja pokazuju kako su maloljetni počinitelji samo seksualnih delikata bolje socijalno adaptirani, imaju manje problema u ponašanju izraženih kroz djetinjstvo, više prosocijalnih stavova te manji rizik da se u budućnosti upuste u različite oblike kriminalnog ponašanja. S druge strane, kroz istraživanja je vidljivo kako samo mali broj čini isključivo kaznena djela iz sfere zaštite spolnih sloboda te kako je činjenje seksualnog nasilja samo manji dio generalnog antisocijalnog repertoara (Meng Chu i Thomas, 2010).

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Maloljetničko prijestupništvo je društveni fenomen, pojava i problem koja je bliska svakodnevnom životu u zajednici ljudi. Ona je aktuelna, simptomatična i razorna za razvoj društva, koja uslovljava različita reagovanja ljudi od laičkih, subjektivnih i emocionalnih, do stručnih i profesionalnih reagovanja.

Cilj istraživanja je utvrdi da li porodična patologija, okolina i vršnjaci imaju uticaja na dijete/maloljetnika da ispolji delinkventno ponašanje.

U istraživanju je korišten metod studije slučaja čije obilježje je proučavanje pojedinačnog slučaja u jednini, iako suština ovog metoda nije u tome što se proučava samo jedan slučaj, nego što se proučava vrlo mali broj slučajeva ali intezivno i "produbljeno". Tehnički rečeno, uzorak entiteta je vrlo mali odnosno nekoliko (Fajgelj, 2010). Stoga, istarživanjem su obuhvaćena dva krivična predmeta u kojima se kao izvršioci pojavljuju tri maloljetne osobe, a kao oštećeni se pojavljuju dvije maloljetne osobe.

Također, korištena je analitičko-deskriptivna metoda i metoda proučavanja dokumentacije.

REZULTATI I DISKUSIJA

Studija slučaja

1. Maloljetni počinilac krivičnog djela iskorištavanje maloljetnika radi pornografije - studija slučaja I.O. i K.P.

Mldb. I.O. je, neutvrđenog dana u mjesecu decembru, nakon što se preko Facebook aplikacije Messenger upoznao i dopisivao sa mldb. K.K., istu nagovorio da se neprimjereno slika, te da mu fotografije eksplicitnog sadržaja pošalje na njegov Facebook profil odakle je fotografije mldb. K.K. u neutvrđenom vremenskom periodu prosljedio drugoosumnjičenoj mldb. K.P. Mldb. K.P. je iste fotografije eksplicitnog sadržaja mldb. K.K., neutvrđenog dana u mjesecu januaru, objavila na Facebook aplikaciji u zatvorenoj grupi ,,8b". Isti su počinili krivično djelo „Iskorištavanje djeteta ili maloljetnika radi pornografije" iz člana 211. st. 1. Krivičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine.

Mldb. O.I. rođen je u vanbračnoj zajednici. Učenik je drugog razred srednje škole. Otac je rođen 1957. godine, po zanimanju je građevinski tehničar. Osim pušenja sklonost drugim porocima negira. Zdravstveno stanje mu je dobro, nije kažnjavan. Majka je rođena 1965. godine. Po zanimanju je ekonomski tehničar. Zaposlena je i relativno je dobrog zdravstvenog stanja. Osim pušenja drugim porocima nije sklona, do sada nije kažnjavana. Roditelji su živjeli u vanbračnoj zajednici i u istoj su stekli sina I.O. Tokom razgovora otac navodi da je zbog poremećenih odnosa prekinuta zajednica življenja.

Mldb. I.O. vrijeme provodi sa licima koja čine pozitivno socijalno okruženje. Prema navodima oca djeteta odnosi u porodici su dobri i skladni. Mldb. I.O. u kući se primjerno ponaša, poštuje autoritet i sa ocem se o svemu dogovara.

Mldb. I.O. je na vrijeme rođen i krenuo u osnovnu školu. U ranom djetinjstvu nije bolovao teže bolesti koje bi ostavile traga na njegov psihofizički razvoj. Dobro se prilagodio novoj sredini i školskim obavezama. Tokom osnovnog obrazovanja postizao je dobar uspjeh, a zbog nepravdanih izostanaka vladanje mu je bilo smanjeno. Tokom pohađanja nastave u srednjoj školi nije pokazao interes za zanimanje za koje se opredijelio, pa se na kraju prvog razreda premjestio u školu sa drugim zanimanjem. Prvi razred je završio sa dobrim uspjehom, a zbog izostanaka vladanje mu je bilo smanjeno.

Kontakt sa mldb. I.O. se lako uspostavljao. Komunikativan je i na postavljena pitanja je odgovarao detaljno sa obrazloženjem. Odgovori su jasni i logični, a rečenice su smislene. U govoru ne koristi ulični žargon. Ima razvijene higijenske, radne i kulturne navike. Tokom razgovora imao je pristojno ponašanje i pristojno se odnosio prema stručnim radnicima Centra za socijalni rad.

Mldb. P.K. rođena je 2001.godine. Otac je rođen 1975.godine, po zanimanju je NK radnik. Nezaposlen je, a relativno je dobrog zdravstvenog stanja. Sklonost porocima negira. Prema navodima supruge izrečena mu je uvjetna kazna. Majka je rođena 1974.godine. Nezaposlena je, sklonost porocima negira, narušenog je zdravstvenog stanja i nije kažnjavana.

Prema navodima majke, odnosi u porodici su dobri i skladni. Roditelji se međusobno poštuju, uvažavaju i dogovaraju. Oba roditelja su uključena u odgoj djece i zauzimaju usaglašene odgojne stavove. Roditelji su kod djece od ranog uzrasta razvijali navike, postavljali jasne granice i pravila ponašanja. Razgovorom i savjetima nastojali su da ih usmjeravaju u pozitivnom pravcu i kod djece razviju pozitivne vrijednosti, odgovornost, pravičnost i samostalnost. Mldb. P.K. u kući se primjerno ponaša, roditeljima pomaže u obavljanju različitih poslova. Poslušna je, roditelje poštuje i doživljava kao autoritete.

Mldb. P.K. je na vrijeme rođena i krenula u osnovnu školu. U ranom djetinjstvu nije bolovala teže bolesti koje bi ostavile traga na njen psihofizički razvoj. Postizala je odličan uspjeh do sedmog razreda, a vrlodobar u osmom i devetom razredu, te primjerno vladanje. Poslije završene Osnovne škole, dalje školovanje je nastavila u Općoj gimnaziji. Vrijeme najčešće provodi kod kuće, pomaže roditeljima, a povemeno izlazi sa prijateljicama. Komunikacija sa mldb. P.K. se lako uspostavlja. Spada u ekstravertan tip ličnosti. Na postavljena pitanja odgovara jasno sa obrazloženjem. Ima razvijene radne, kulturne i higijenske navike. U govoru ne koristi ulični žargon. Tokom razgovora imala je pristojno ponašanje i pristojno se odnosila prema stručnim radnicima Centra. Ima jasno postavljene i izdiferencirane životne ciljeve.

Tokom realizacije odgojne mjere sa O.I. nije bilo problema u ponašanju i odnosu prema autoritetu. Tretmanske sadržaje je usvajao bez velikog otpora u skladu sa njegovim intelektualnim i obrazovnim sposobnostima. Sve postavljene zadatke je izvršavao. U toku izvršenja odgojne mjere stručni tim je analizirao tok i realizaciju tretmana i vršio razmjenu stečenih spoznaja u direktnom radu sa I.O. U toku psihološke procjene i rada sa maloljetnikom primjenjene su psihodijagnostičke tehnike: Standardne progresivne matrice (SPM), Skala emocionalne empatije, Crtež ljudske figure (CLJF), Skala afilijativne motivacije (SAM) i obavljeno je više savjetodavmh razgovora. Tokom realizacije odgojne mjere maloljetnik je aktivno sudjelovao u realizaciji tretmanskog sadržaja. Maloljetnik samostalno pristupa rješavanju testovnih zadataka. Govor razvijen i u funkciji komunikacije. Misaoni tok povezan i kontinuiran. Kroz realizaciju tretmana prisutna niža motivacija za rad i lijenost. Cilj tretmanskog rada bio je procijena osobina ličnosti, njihova manifestacija u ponašanju s naglaskom na korekciju stavova i kontrolu agresivnog ponašanja u cilju otklanjanja rizičnik faktora. Na neverbalnom testu inteligencije (SPM) koji služi za procjenu eduktivne sposobnosti kao mjere stvaranja novih konstrukata, razvijanje novih spoznaja, stvaranje konstrukata kojima se olakšava upravljanje složenim problemima i

sposobnost percipiranja i otkrivanja odnosa su u prosjeku za uzrast maloljetnika, što predstavlja jedan od bitnih protektivnih faktora rizičnog ponašanja. Analizom pojedinih znakova crteža ljudske figure po Mahoverovoj ukazuju na površan i neemocionalan društveni kontakt, ali nisu pronađeni znakovi iz oblasti socijalnih karakteristika i indikatora konflikta koji bi mogli dovesti do ispoljavanja društveno pnhvatljivog ponašanja. Ukupan rezultat dobijen na Skali emocionalne empatije upućuje na nisku tendenciju doživljaja emocionalne empatije izazvane stanjem druge osobe, koja je jedan od osnovnih faktora za razvijanje osjećaja krivice kod maloljetnika. Kroz razgovor o djelu može se primjetiti da kod maloljetnika ne postoji osjećaj krivice za učinjeno djelo, jer smatra da nije kriv. Primjenom Skale afilijativne motivacije (SAM) koja služi za procjenu motivacije maloljetnika za socijalnim kontaktom, dobijeni skor na subskalama ukazuje na veću potrebu maloljetnika za stupanje u socijalne kontakte zbog emocionalne podrške i pozitivne stimulacije. Tokom tretmana sa maloljetnikom se razgovaralo o počinjenom djelu, posljedicama koje je takvo ponašanje ostavilo na samog maloljetnika, te o šteti koju je nanio drugim osobama. Može se primjetiti da maloljetnik posjeduje jasne i relane životne ciljeve i stavove. Predložene su mu metode i tehnike društveno prihvatljivog ponašanja koje može primjenjivati kako bi se adekvatnije nosio i suočavao sa problemima. Izvršen je uticaj na negativne stavove i povećanje motivacije za rad. Na osnovu provedenih tretmanskih sadržaja može se zaključiti da se radi o maloljetniku sa intelektualnim sposobnostima koje su u prosjeku za uzrast maloljetnika, kod koga je prisutna niska motivacija za rad i lijenost u zadovoljavanju određenih potreba koje su u skladu sa njegovom dobi. Uzevši u obzir posjedovanje jasnih i realnih životnih ciljeva i stavova, te intelektualne sposobnosti maloljetnika kao veoma bitan protektivni faktor rizičnog ponašanja, mišljenja sam da je rizik za činjenje novih krivičnih djela veoma nizak. Nisu uočeni riziko faktori koji ovog maloljetnika svrstavaju u neku od grupa maloljetnika koji su u riziku od učinjenja krivičnog djela, osim potrebe značajnijeg nadzora od strane porodice. Nakon završenog tretmana i evaluacije sadržaja tretmanskih aktivnosti koje su sprovedene po planu i programu, rezultati ukazuju da se radi o mldb. koji spada u kategoriju rizičnih maloljetnika ali niskog inteziteta. Obilježja osobnosti i ponašanja ne ukazuju na prisustvo poremećaja u ponašanju. Neophodno je da se porodični odnosi poboljšaju i ojačaju koji bi uticali kao jedan od ključnih protektivnih fakotra u prevenciji. Tokom realizacije tretmanskih sadržaja pokazivao veliko interesovanje i volju da što bolje uradi ono sto mu je zadato.

Prema tome, može se reći da se u ovom slučaju kao uzrok delinkventnog ponašanja mogu navesti egzogeni faktori odnosno negativan uticaj porodice, tj. porodičnih prilika i društva kao sredine odrastanja.

2. Maloljetni počinilac krivičnog djela spolni odnošaj sa djetetom – studija slučaja A.S.

Mldb. A.S. je iako je bio svjestan da je P.I. dijete sa istom dogovorio zajedničku proslavu Nove godine, u stanu njegovih roditelja, te su se upustili u neprimjerene tjelesne odnose.

Zbog učinjenog krivičnog djela sud je mldb. A.S. izrekao odgojnu mjeru pojačan nadzor nadležnog organa socijalnog staranja.

Uvidom u lični karton mldb. A.S. uvidjeli smo i naredbu za pokretanje pripremnog postupka protiv mldb. A.S. zbog osnovane sumnje da je u društvu sa mldb. B.H., u periodu od dvije godine, počinio krivično djelo Iznude iz člana 295.stav1 Krivičnog zakona FBiH, u vezi sa članom 31, a sve u vezi sa članom 54. istog Zakona.

Naime, u naredbi se navodi kako je mldb. A.S. u društvu svoga prijatelja mldb. B.H., u prostorijama srednje škole koju su pohađali, svaki drugi dan zaustavljali mldb. H.Š. i od istoga iznuđivali novac uz prijetnje nasilja ukoliko ne udovolji njihovim zahtjevima. Za period od dvije godine, mldb. A.S. i mldb. B.H. su sebi pribavili protupravnu imovinsku korist u iznosu od oko 400,00 KM.

Mldb. A.S. potiče iz potpune četveročlane porodice. Od strane nadležnog Centra za socijalni rad utvrđeno je da su kod mldb. A.S. odnosi u porodici dobri i skladni. Dok je otac boravio u Afganistanu na privemenom radu, majka je preuzela cjelokupnu brigu o djeci, a oca je o svemu obavještavala. Kada su u pitanju djeca roditelji se međusobno dogovaraju, zauzimaju ujednačene, adekvatne i jedinstvene odgojne stavove. Majka sa djecom otvoreno razgovara o svim temama i sa djecom je izgradila odnos zasnovan na povjerenju i otvorenosti. Djeca joj se često povjeravaju i traže različite savjete. Po navodima majke mldb. A.S. u kući ima primjemo ponašanje, povremeno pomaže ocu u obavljanju različitih poslova u radionici. Prema roditeljima se odnosi sa poštovanjem i sve dogovore sa roditeljima mldb. A.S. ispoštuje. Mldb. A.S. je na vrijeme rođen i krenuo u osnovnu školu, a u četvrtom razredu dijagnosticirana mu je astma. Dobro se prilagodio novoj sredini i školskim obavezama. U osnovnoj školi kontinuirano je postizao odličan uspjeh i primjerno vladanje. Prvi i drugi razred srednje škole je završio sa dobrim uspjehom, a zbog neopravdanih izostanaka vladanje mu je bilo smanjeno. Na kraju trećeg razreda je imao dvije negativne ocjene. Razred je završio sa dobrim uspjehom, a vladanje smanjeno na vrlodobro zbog neopravdanih izostanaka.

U razgovoru o djelu za koje se tereti mldb. A.S. navodi da je imao emocionalnu vezu sa oštećenom, a da su nakon dvije sedmice veze stupili u neprimjerene tjelesne odnose. Dalje navodi da je zajedno sa oštećenom slavio Novu godinu u kući njegovih roditelja, ali negira da je navedenog datuma imao neprijerene odnose sa oštećenom.

Radnici Centra za socijalni rad zaključuju da se kontakt sa mldb. A.S. lako uspostavljao te da je otvoren komunikativan i suradljiv i da je spremno prihvatio razgovor. Također da je normalno psihofizički razvijen. Na postavljena pitanja je odgovarao sa obrazloženjem. Odgovori su jasni, logični i diektni, a misaoni tok je povezan. Budućnost planira i ima jasno postavljene i izdiferencirane životne ciljeve. Pristojan je i kulturan u odnosu prema dmgim ljudima. Ima razvijene radne, higijenske i kulturne navike. Do sada nije eksperimentisao sa opojnim sredstvima. Mldb. A.S. vrijeme najčešće provodi sa društvom iz škole i okoline. Majka je upoznata sa društvom i smatra da je pozitivno orjentisano. U izvještaju Centra za socijalni rad navodi se da je mldb. A.S. evidentiran u ovom centru radi krivičnog djela – Iznuda , te da mu nisu izrečene odgojne mjere. Po rješenju donešenom od strane sudije za maloljetnike, utvrđeno je da je Centar za socijalni rad zaključio da kod maloljetnika postoje elementi asocijalnog ponašanja i da je istom potrebno izreći odgojnu mjeru pojačan nadzor nadležnog organa socijalnog staranja, smatrajući da je ista srazmjerna težini učinjenog djela i adekvatna ličnosti maloljetnika i da će uz stručni nadzor i pomoć djelatnika Centra maloljetnik uskladiti svoje ponašanje sa pravnim i društvenim normama.

U slučaju mldb. A. S. maloljetnik je u period odsustva oca na sebe preuzeo mušku ulogu u porodici a za koju nije bio psihički zreo što potvrđuje našu pretpostavku jer je odsustvo oca u jednom periodu njegove adolescencije imalo veliki uticaj na njegovo ponašanje.. Također u ovom slučaju je potvrđena i pretpostavka da uticaj društva dovodi do maloljetničkog prijestupništva. Maloljetni A.S. je birao negativno orijentisane vršnjake sa kojima je provodio svoje slobodno vrijeme te je počinio krivično djelo iznude te krivično djelo spolni odnošaj sa djetetom. U slučaju seksualne delinkvencije maloljetni A.S. je priznao učinjeno djelo koje mu se stavlja na teret. U to vrijeme maloljetnik je spadao u grupu starijih maloljetnika te je bio psihofizički zreo, te da je njegov kognitivni razvoj bio takav da je morao biti svjestan da je oštećena spadala u grupu mlađih maloljetnika i da taj spolni odnošaj podliježe pod krivično djelo te da nije dozvoljeni niti uz pristanak maloljetnice.

Odgojna mjera mldb. A.S. pojačan nadzor nadležnog organa socijalne zaštite prvenstveno je imala za cilj da se izvrši uticaj na maloljetnika pri odabiru društva sa kojim provodi svoje slobodno vrijeme. Stoga, družio se sa vršnjacima iz okoline koji su pozitivno orijentisani i društveno odgovorni, a radne navike je jačao radeći sa članovima porodice na svakodnevnim poslovima. Također, djelovalo se i na jačanju samopouzdanja i razvijanju kritičkog mišljenja kod mldb. A.S. Ovim tretmanskim djelovanjem se planiralo ostvariti emocionalno, moralno i socijalno sazrijevanje maloljetnika čime se na razvoju ličnosti mldb. A.S. nastojao izvrši uticaj da konkretizuje svoje životne ceiljeve te da izgrađuje društveno prihvatljivo ponašanje.

ZAKLJUČAK

Djeca sa promjenama u ponašanju čije ponašanje uzrokuje konfliktne situacije, a ako govorimo o emocionalno oštećenoj ili o socijalno neprilagođenoj djeci, i ako ponašanje ličnosti u određenoj okolini dobije oblik prekršaja, onda se govori o delinkventnom ponašanju (Dervišbegović,1997; prema: Tomić, 2005). U kontekstu delinkvencije, specifičnost faktora seksualnog delikta kao delikvencije jeste u tome što u njoj dominiraju subjektivni činioci, prije svega uzroci vezani za ličnost izvršioca, dok se socijalni faktori pojavljuju samo u izboru pogodnih uslova da se realizuju motivi i ciljevi njihove moralne izopačenosti (Bošković, 2007). Upravo zbog toga kao prediktor takvog ponašanja navodi se karakter porodičnih odnosa i odgoja koji dijete stječe u porodici i od kojih zavisi kako će se ono razvijati kao buduća ličnost i nosilac društvenog razvitka zajednice. Bez obzira gdje se nalazila porodica, njena uloga je naročito bitna u prvim godinama razvoja djeteta kada je dijete najplastičnije za primanje vanjskih utjecaja, ali i kasnije. Stoga i Pehar (2000) navodi da u današnje vrijeme uloga porodice je veoma značajna posebno za normalnu socijalizaciju i emocionalnu stabilnost djece i mladih. Porodična klima i iskustvo koje dijete stiče u njoj ostavljaju veliki trag na ličnost djeteta i njegov razvoj. Djetetu je neophodan model i autoritet koji će ga voditi i omogućiti mu zdrav razvoj. Iz naše studije slučaja smo pokazali da da uticaj porodice i porodičnih odnosa dovodi do maloljetničkog prijestupništva te je potvrđena u sva tri slučaja maloljetničke seksualne delinkvencije. Naime, nesređeni porodični odnosi narušavaju ličnost maloljetnika na način da se maloljetnik udaljava od porodice i roditelja koji mu u jednom trenutku postaju čak i neprijatelji. Znači porodica za dijete bi trebala predstavljati optimalnu sredinu u kojoj se vodi briga o djetetu i zadovoljavaju dječije potrebe sa svim njegovim manama i slabostima. Ziemska (1979; prema: Piorkowska-Petrović, 1991) ističe da je emotivno zadovoljstvo djeteta katalizator cjelokupnog psihosocijalnog razvoja i da zadovoljenje ove potrebe razvija osjećaje sigurnosti.

Disharmonija odnosa između djeteta i njegove sredine pokazuje različite oblike promjena u ponašanju i neadekvatnost u stavovima prema roditeljima, vršnjacima, drugoj djeci, narušavanju školske i društvene discipline na što ukazuje i Hornej (1987) ističući da je za adekvatan razvoj ličnosti važna bazična sigurnost, tj. bazično povjerenje u svijet ili svijet oko sebe, koju okolina može da podari. Ovdje se bazičnost odnosi na dinamiku porodičnog života što se reflektuje na socijalne interakcije u životu a što ističe i Freud (prema: Ćatić, 2003) sagledavajući dinamiku porodičnog života kroz internalizovane objekte u nesvjesnom, gdje nesvjesni izbori i doživljavanja iz prošlosti grade put aktuelnom izboru partnera i aktuelnim porodičnim konfliktima. On ističe važnost ranog iskustva i smatra da su postupci roditelja prema djeci bazirani na ranim iskustvima koja su oni imali u svojim primarnim porodicama. Analizirajući rezultate studije slučaja možemo potvrditi ovakva razmišljanja a koja s naročito ističu u slučaju mldb. A.S. gdje je negativan utjecaj društva i nepravilan izbor

vršnjaka doveo maloljetnika do društveno neprihvatljivog ponašanja. Takva ličnost traži sebi slične ličnosti koje imaju ista interesovanja, emocije i antisocijalno ponašanje.

I na kraju, specifičnosti koje zadese ličnost djeteta u osjećajnoj, voljnoj, moralnoj i intelektualnoj oblasti često dovode do asocijalnih i antisocijalnih motivacija. U studiji slučaja smo pokazali da odgojnim mjerama možemo prevenirati ili vratiti maloljetnike u socijalno prihvatljive obrazce ponašanja ukoliko pokažemo htjenje u zadovoljavanju psihosocijalnih potrebe kroz pozitivan emocionalni odnos (potreba za ljubavlju, naklonošću i toplinom), socijalni odnos (neprestano prisustvo i učešće roditelja u životu djeteta) i zadovoljavanje potreba za samoostvarivanjem dostojanstvom.

LITERATURA

Bošković, M. (2002). *Kriminologija sa penologijom.* Novi Sad.

Bošković, M. (2007). *Kriminologija.* Novi Sad: Pravni fakultet

Ćatić R. (2003): *Porodična pedagogija.* Zenica

Fajgelj S. (2010): *Metode istraživanja ponašanja.* Centar za primjenjenu psihologiju, Beograd.

Hornay K. (1987): *Neuroza o razvoj ličnosti.* Pobeda, Podgorica.

Jašović, Ž. (1983). *Kriminologija maloletničke delikvencije.* Beograd: Naučna knjiga. Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology, 49, 5, (str. 491-504).

Lemezina, I. (2016). *Obilježja mladih počinitelja seksualnih delikata na području grada Zagreba.* Diplomski rad. Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko rehabilitacijski fakultet, Zagreb, Hrvatska.

Luca Mrđen, J. (2005): *Adolescent seksualni nasilnik*, Ljetopis Studijskog centra socijalnog rada, 12, 1, (str. 131-144).

Macanović, N. (2013). *Kriza sistema vrijednosti i poremećaji u ponašanju učenika u osnovnim i srednjim školama*. U Zborniku: Nauka i tradicija. 7/2. str. 743 – 752. Filozofski fakultet Pale.

Marini, V. A. i sar. (2014): Victimization, substance use, and sexual aggression in male adolescent sexual offenders, Criminal justice and behavior, 41, 5, 635-649.

Marković, I. (2007). *Osnovi Kriminologije.* Banja Luka: Pravni fakultet.

Marković, T. (1973). *Maloljetnička delinkvencija i njezino suzbijanje.* Beograd: Stručna biblioteka Službe javne bezbednosti.

Meng Chu, C., Thomas, S. D. M. (2010): Adolescent Sexual Offenders: The Relationship Between Typology and Recidivism, Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment, 22, 2, (str. 218-233).

Milutinović, M. (1981). *Kriminologija.* Beograd.

Miner, M. H., Munns, R. (2005): Isolation and Normlessness: Attitudinal comparisons of adolescent sex offenders, juvenile offenders, and nondelinquents', *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 49(5): 491–504.

Pirkowska-Petrović K. (1991): *Jedan model za ispitivanje vaspitnih stavova roditelja.* Psihologija, 1-2, 170-179.

Seto, M.C., Lalumiere, M.L. (2066). *Conduct Problems and Juvenile Sexual Offending*. In H.E. Barbaree & W.L. Marshall (Eds.), The juvenile sex offender (pp. 166-188). Guilford Press.

Tomić R. (2005): *Poremećaj u ponašanju kod djece i mladih.* OFF-SET, Tuzla.

Van Wijk, A. i sar. (2005): Violent Juvenile Sex Offenders Compared with Violent Juvenile Nonsex Offenders: Explorative Findings From the Pittsburgh Youth Study, Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment, 17, 3, (str. 333-352).

Zakireh, B., Ronis, S. T., Knight, R. A. (2008*): Individual Beliefs, Attitudes, and Victimization Histories of Male Juvenile Sexual Offenders, Sexual Abuse:* A Journal of Research and Treatment, 20, 3, (str. 323-351).

Jasna Eminović,Saudin Beganović, Nedim Subašić

PREDNOSTI I NEDOSTACI ONLINE NASTAVE IZ PERSPEKTIVE UČENIKA

Sažetak:

Zarazne bolesti kao što je virus COVID-19 mogu poremetiti okruženje u kojem djeca rastu i razvijaju se. Problemi u porodicama, prijateljstvima, svakodnevnim aktivnostima i široj zajednici mogu imati negativne posljedice na dobrobit, razvoj i zaštitu djece. Virus COVID-19 može brzo promijeniti okolnosti u kojima djeca žive. Fokus provedenog istraživanja je percepcija učenika tokom online nastave i nastave koja je modificirana (kombinacija redovnog nastavnog procesa i online postavljanja nastavnih sadržaja). Ispitani su stavovi učenika o načinu komunikacije sa nastavnicima tokom online nastave, uticaju online nastave na svakodnevni život i učenje djece, o uticaju pandemije na odnos sa vršnjacima i obavezama u školi, o procesu učenja tokom online nastave, te izboru načina učenja u narednom periodu.

Ključne riječi: zarazne bolesti, COVID 19, komunikacija, on-line period

Summary:

Infectious diseases such as COVID-19 can disrupt the environment in which children grow and develop. Problems in families, friendships, daily activities and the wider community can have negative consequences for the well-being, development and protection of children. COVID-19 virus can quickly change the circumstances in which children live. The research carried out focused on the perception of students during online teaching and teaching that has been modified (a combination of regular teaching process and online setting of teaching facilities). Students' views on how to communicate with teachers during online teaching, the impact of online teaching on daily life and learning of children, the impact of the pandemic on the relationship with peers and obligations at school, the learning process during online teaching, and the choice of way of learning in the coming period have been examined.

Keywords: infectious diseases, COVID 19, communication, online period

Predmet istraživanja

Da bismo došli do saznanja o prednostima i nedostacima online nastave potrebno je istraživanjem utvrditi stavove učenika i učenica o ponašanju tokom nastave u ovom periodu, te izvršiti poređenje sa modificiranim modelom nastave (kombinacija redovne nastave uz online sadržaje na platform).

Cilj istraživanja

Ovo istraživanje ima za cilj ispitati stavove učenika i učenica Osnovne škole "Turbe" u Turbetu o online nastavi, te utvrditi psiho-socijalne i posljedice u učenju koje na učenike i učenice ostavlja online nastava.

Uzorak istraživanja

U toku mjeseca decembra u školskoj 2020/2021. godini provedeno je istraživanje na temu: Online nastava u „Osnovnoj školi Turbe", u kojem je istraživački uzorak činilo 130 učenika oba spola (65 muška i 65 ženska ispitanika) od IV do IX razreda osnovne škole.

Istraživački uzorak je analiziran na ukupnom nivou, te prema spolu ispitanika iznosi 65 ispitanika muškog i 65 ispitanika ženskog spola.

Hipoteza istraživanja

Stavovi učenika i učenica o online nastavi, što podrazumijeva prednosti i nedostake iste, se ne razlikuju s obzirom na spol ispitanika.

Tehnike i instrumenti istraživanja

Upitnik je korišten kao instrument u okviru anketiranja kojim su utvrđeni stavovi učenika i učenica o online nastavi.

Odnos učenika prema nastavi

Odnos podrazumijeva niz pojmova bez čijeg značenja nije moguće razmatrati poimanje nastave

iz perspektive učenika. To su pojmovi: stav, interes, motiv, vrijednost, osobina, crta, tip.

Horney je napisala da "dopuštaju osobi da se nosi sa životom, unatoč svojim strahovima,

bespomoćnosti i usamljenosti"(50;22). S tim u vezi formiraju se sljedeće tri vrste obrambenih

reakcija: bespomoćnost, izoliranost, agresivnost. Ako osoba češće koristi jedan od njih, a rjeđe

druge, razvija se hipertrofija jedne od ovih vrsta zaštite.

Dominantna obrambena reakcija čini osnovu jedne od tri vrste karaktera:

1) orijentacija prema ljudima (sukladan tip);
2) usmjerenost od ljudi (izolirani tip);
3) orijentacija protiv ljudi (agresivni ili neprijateljski tip).

U kontekstu odnosa prema nastavi možemo prepoznati tri tipa ponašanja učenika:

a) Kretanje ka nastavi-prihvatanje nastave kao vlastite aktivnosti koja nije nametnuta, koja se ne doživljava kao prinuda već kao normalna društvena aktivnost.
b) Kretanje protiv nastave-oponiranje aktivnosti, razni vidovi omalovažavanja i destrukcije.
c) Izbjegavanje nastave-bježanje sa časova, nalaženje opravdanja za neaktivnost kao što su bolest, spriječenost i slično.

Značenje izraza odnos učenika prema nastavi je širi od pojmova motiv, stav, interes. Stav se odnosi na predmet vrednovanja, koji također može i izostati. Međutim odnos učenika prema nastavi je određen crtama, osobinama i vrijednostima ličnosti učenika. S obzirom da je današnja nastava većinom zasnovana na nizu prinuda formalnog tipa (razred, čas, nastavni plan i program, stil i način rada učenika kojeg diktira nastavnik i sl.) postoji jedan opći odnos učenika prema nastavi koji bismo mogli nazvati "škola kao nužnost". Nastava ima smisla ako je namijenjena učeniku i ako je usmjerena prema učeniku. Ukoliko to nije slučaj, nastava biva opservirana kao nešto strano, tuđe. Historijski gledano dugo je uloga učenika bila u funkciji objekta uz odsustvo prepoznavanja različitosti kod svakog učenika.Takva nastava ne može prepoznati individualnost, , specifično i pojedinačno ili individualni potencijal. Koliko će učenik biti aktivni sudionik u nastavnom procesu zavisi od:

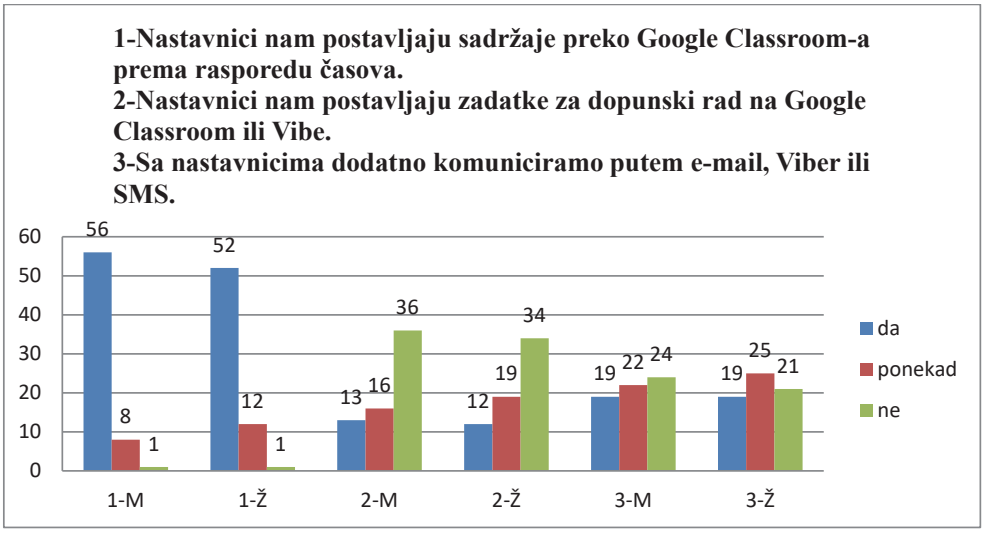
- Konkretnih historijskih okolnosti u kojima se škola našla.
- Uspostavljenog sistema odgoja i obrazovanja.
- Nivoa demokratskih odnosa u konkretnoj školi.

- Izbora nastavnog gradiva i mogućnosti učenika da se angažuju na tom gradivu.
- Osobina nastavnika i drugih činilaca.

Odnos pojedinca i društva je dilema prema kojoj, kako navodi Nikola Potkonjak,možemo prepoznati progresivnost ili reakcionarnost jedne društvene koncepcije odgoja i obrazovanja (75,str.79). Analizirajući pravac usmjerenosti koncepcije odgoja Potkonjak navodi:"…vaspitanik se u procesu vaspitanja može nalaziti u položaju objekta vaspitne delatnosti (društveno usmerena koncepcija vaspitanja), al u položaju subjekta vaspitne delatnosti (koncepcija o slobodnom razvitku ličnosti)"(75,str.72). Upravo ta relacija subjekat-objekat je relevantan parametar za analizu stavova učenika o online nastavi, te usporedbi sa redovnim nastavnim procesom modificiranim usljed pandemije Covid 19.

Rezultati istraživanja

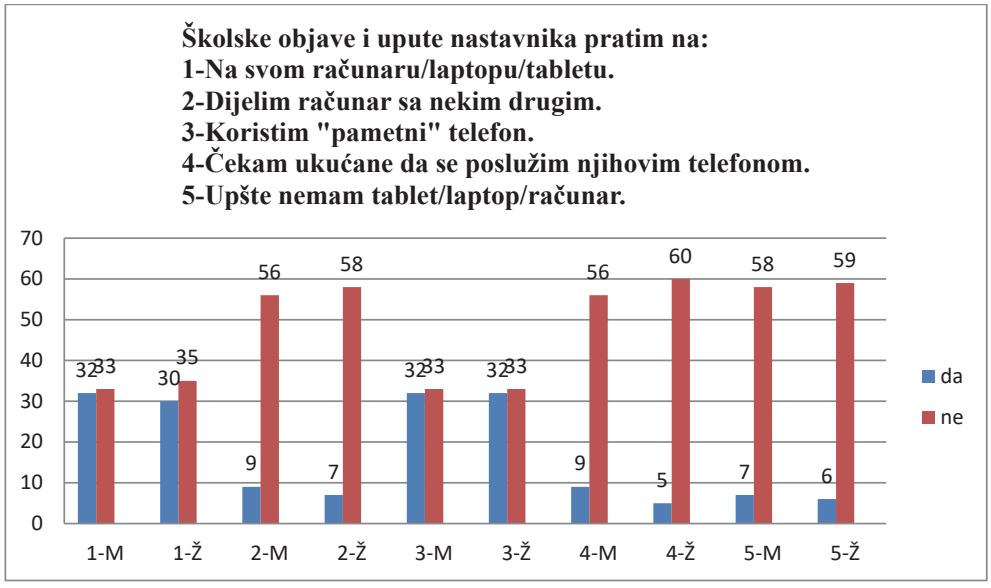
Grafikon 1. Upotreba online platforme u nastavnom procesu u odnosu na spol ispitanika

Odvijanje nastave na Google Classroom platformi tokom online perioda je bio izazovan i zahtjevan proces za nastavnike koji su bili prinuđeni staviti se u ulogu edukatora koristeći tehnike i alate online nastave. Postupanje većeg dijela nastavnog kadra u online nastavnom periodu je vidljivo iz stavova učenika i učenica koji su naveli da je 83,1% nastavnika postavljalo nastavne sadržaje i održavalo nastavu prema rasporedu časova, 15,4% ponekad, dok je procenat da to nastavnici nisu činili zanemariv 1.5%. Iz grafikona se da primjetiti da se stavovi učenika

i učenica bitno ne razlikuju po ovom pitanju u segmentu ne postavljanja sadržaja. Postavljanje zadataka za dopunski rad kod kuće putem Google Classroom-a ili aplikacijom Viber je 19.2% nastavnika/nastavnica dostavljalo, 26.9% ponekad, dok zadatke nikako nije dostavjalo 53.8% uvažavajući dinamiku rada učenika uz otežane okolnosti života i rada u online periodu. Iz grafikona se da primijetiti da se stavovi učenika i učenica bitno ne razlikuju po ovom pitanju. Dodatna komunikacija (e-mail,Viber, SMS poruka) u smislu pojašnjavnja i uputa, je bila zastupljena kod 29.2% nastavnika/nastavnica,36.2% ponekad dok je nikako nije bilo u 34.6% slučajeva. Iz grafikona se da primijetiti da se stavovi učenika i učenica bitno ne razlikuju po ovom pitanju.

Grafikon 2. Način praćenja školskih objava i uputa nastavnika u odnosu na spol ispitanika

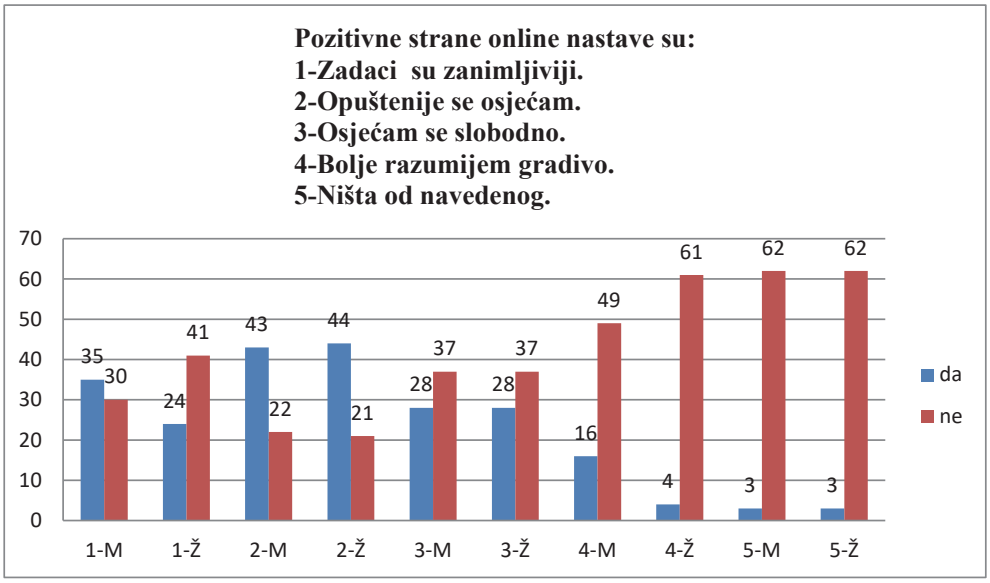

Ispitivano je na koji način učenici muškog spola prate školske objave i upute nastavnika. Njih 32 (49,2%) izjavljuje da posjeduje vlastiti računar ili laptop, 32 (49,2%) koristi telefon jer ne posjeduje računar ili laptop kod kuće, 9 (13,8%) koristi računar sa bratom ili sestrom, 9 (13,8%) ispitanika izjavljuje da mu je za praćenje online nastave potreban povratak roditelja sa posla kako bi pristupio računaru,a 7 (10,8%) uopšte nema tablet/laptop/računar.

Ispitivano je na koji način učenici ženskog spola prate školske objave i upute nastavnika. Njih 32 (49,2%) koristi telefon jer ne posjeduje računar ili laptop kod kuće, 30 (46,2%) izjavljuje da posjeduje vlastiti računar ili laptop, 7 (10,8%) koristi računar sa bratom ili sestrom, 6 (9,2%) ispitanika izjavljuje da uopšte nema tablet/laptop/računar kod

kuće i 5 (7,7%) ispitanika izjavljuje da joj je za praćenje online nastave potreban povratak roditelja sa posla kako bi pristupio računaru.

Grafikon 3. Pozitivne strane online nastave u odnosu na spol ispitanika

O pozitivnim stranama online nastave ispitanici muškog spola izjavljuju sljedeće: za 35 (53,8%) ispitanika online zadaci su zanimljivi, njih 43 (66,2%) izjavljuje da su dosta opušteniji tokom online nastave (mogu biti u pidžami, sjediti kako želim, jesti i/ili piti za vrijeme nastave), njih 28 (43,1%) izjavljuje da se osjeća slobodno (nemam osjećaj da sam pod stalnim nadzorom nastavnika), i 16 (24,6%) ispitanika je mišljenja da bolje razumije gradivo.

O pozitivnim stranama online nastave ispitanici ženskog spola izjavljuju sljedeće: za 24 (36,9%) ispitanica online zadaci su zanimljivi, njih 44 (67,7%) izjavljuje da su dosta opušteniji tokom online nastave (mogu biti u pidžami, sjediti kako želim, jesti i/ili piti za vrijeme nastave), njih 28 (43,1%) izjavljuje da se osjeća slobodno (nemam osjećaj da sam pod stalnim nadzorom nastavnika), i 4 (6,2%) ispitanica je mišljenja da bolje razumije gradivo.

Grafikon 4. Uticaj online nastave na svakodnevni život i učenje djece

1-Više vremena sam provodio/la učeći.

2-Imao/la sam više zadaće.

3-Za izradu zadataka mi je bila potrebna pomoć odraslih.

4-Od nastavnika/ca sam dobijao povratne informacije o radu.

5-Znanja stečena online nastavom mogu koristiti u daljem učenju.

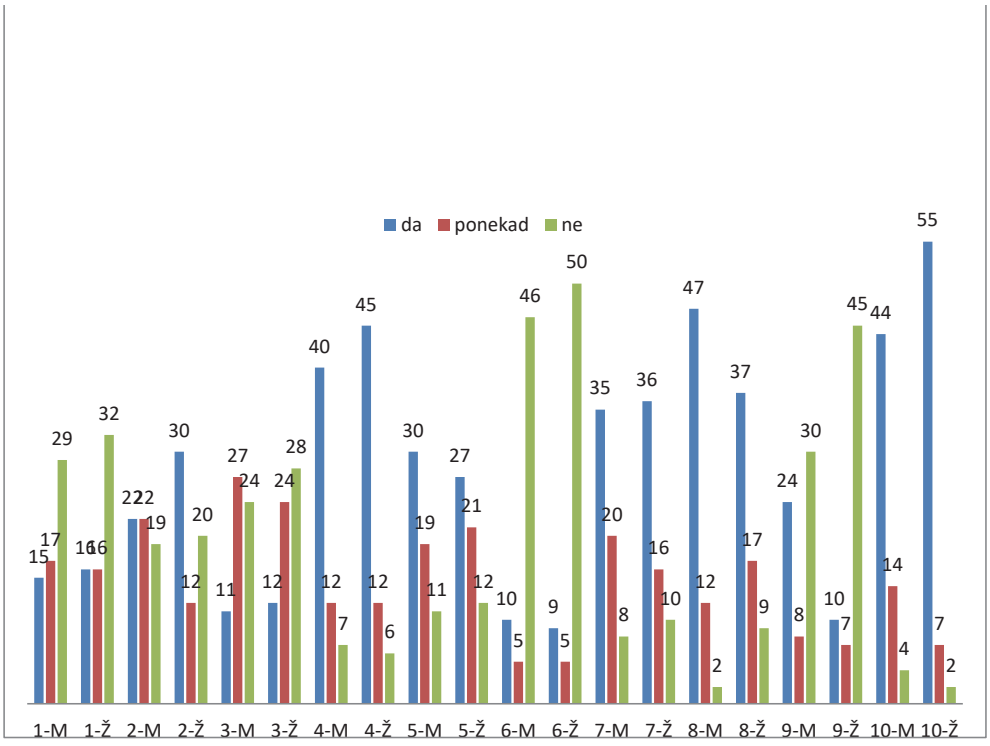
6-Proširio/la sam krug prijatelja/prijateljica.

7-Tokom ovog načina rada dobijao/la sam pomoć nastavnika je bila veća.

8-Tokom online nastave imao sam više slobodnog vremena.

9-Volio/la bih da se online nastava odvija i dalje.

10-Roditelji su bili redovno informisani o načinu i rezultatima mog rada.

Stavovi dječaka i djevojčica koji se odnosi na utrošeno vrijeme tokom online nastave su ujednačeni, što znači da je utrošeno vrijeme u istim omjerima kao i tokom redovne nastave. Razmatrajući obim domaćih zadataka 44.61% djevojčica se izjasnilo da je obim povećan , a kod dječaka je 30.76%. Ujednačeni stavovi su primjetni i kod pomoći za izradu domaćih zadataka koja nije bila ili je povremeno bila potrebna većini dječaka i djevojčica. Stavovi djevojčica i dječaka se neznatno razlikuju i kod dostavljanja povratne informacije od strane nastavnika gdje je 78.46% djevojčica izjavilo da je redovno dobilo povratnu informaciju o radu i napredovanju naspram dječaka 58.46%. Znanje stečeno tokom online nastave je iskoristljivo za dalju nadogradnju kod 50.76% dječaka i 44.61% djevojčica. Zanimljiva stavka je da su stavovi poprilično slični kod konstatacije da dosta veliki broj dječaka i djevojčica nije proširio krug prijatelja tokom online nastave, 64.61% dječaka i 73.84% djevojčica. Podrška nastavnika tokom online nastavnog perioda je bila konstantno prepoznata kod 44.61% dječaka i 56.92% djevojčica. Slobodno vrijeme je velikim dijelom prepoznato kao stavka koja je preovladavala u ovom periodu kod 73.84% dječaka i 60% djevojčica. Na pitanje da li bi voljeli da se online nastava nastavi odvijati negativan stav je iskazalo 49.23% dječaka i 66.15% djevojčica.Tokom online nastave 69.23% dječaka se izjasnilo da su roditelji redovno informisani o radu i rezultatima rada naspram djevojčica 86.15%.

Garfikon 5. Uticaj Covid-19 na odnos prema školi i vršnjacima

Tvrdnje ispod se odnose na sadašnji period tokom redovne nastave koja je prilagođena uslovima pandemije Covid-19.

1- **Znanje stečeno u prethodnom razredu mi je bilo dovoljno da nesmetano usvajam nove sadržaje.**

2- **Druženje sa prijateljima mi je draže u školi nego u online prostoru.**

3- **Povratak u školu me je učinio nervoznim.**

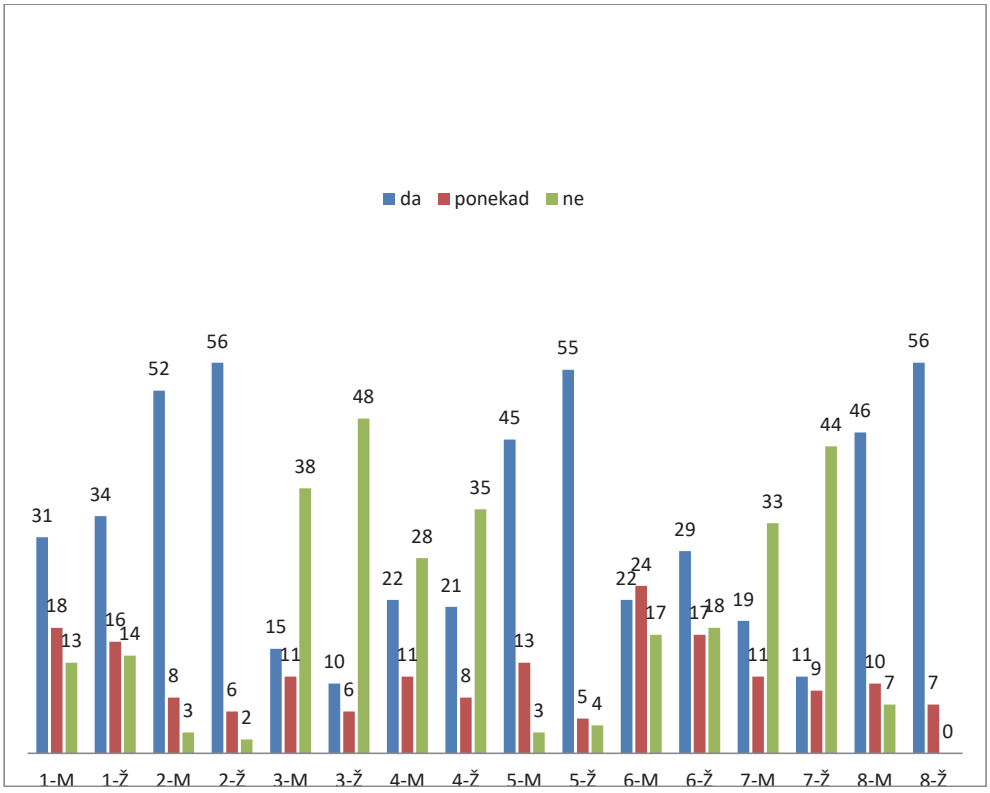
4- **Moj odnos prema radu i učenju je postao bolji tokom pandemije Covid -19.**

5- **Objašnjenja nastavnika i rad u školi mi više znači nego rad tokom online perioda.**

6- Često sam zabrinut/ta zbog uspjeha u školi.

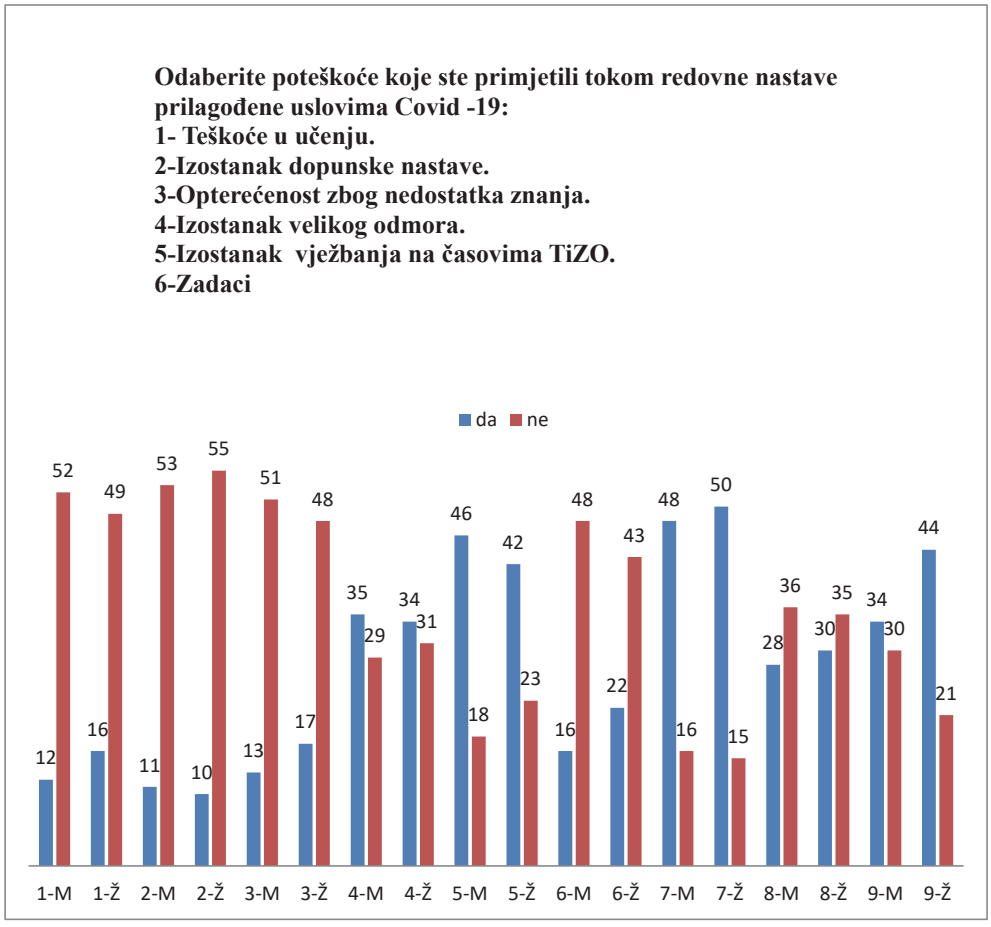
7- **Cijelo polugodiste sam čekao/la kada ćemo se ponovo vrati na online nastavu.**

8- **Roditelji su redovno informisani o načinu i rezultatima moga rada.**

Stavovi dječaka i djevojčica po pitanju baze znanja iz perioda online nastave su prilično ujednačeni ali ne i ubjedljivi procentualno, te ukazuju na nesigurnost u korištenju istog u narednom razredu. 50.77% dječaka smatra da s usvojenim sadržajem iz prethodnog razreda može nastaviti dalji rad u sljedećm razredu, dok taj stav podržava 53.85% djevojčica. Stavovi po pitanju druženja u školi, uz epidemiološke mjere, su ujednačeni te ih podržava 81.54% dječaka i 84.62% djevojčica. Nervozu pri povratku u školu je iskazalo 24.62% dječaka i 13.85% djevojčica. Odgovorniji pristup radu je primjetan kod 32.31% dječaka i 35.38% djevojčica. Rad u školi i objašnjenja nastavnika podržava 76.92% dječaka i 78.46% djevojčica. Zabrinutost zbog uspjeha u školi je nešto izražajnija kod djevojčica 46.15% naspram dječaka 30.77%. Veliki procenat dječaka, 50.77%, i djevojčica, 60%, se nije nadalo ponovnom online podučavanju. Stavovi dječaka 76.92% i djevojčica 86.15% potkrjepljuju činjenicu da su roditelji imali pravovremenu informaciju o radu i rezultatima rada.

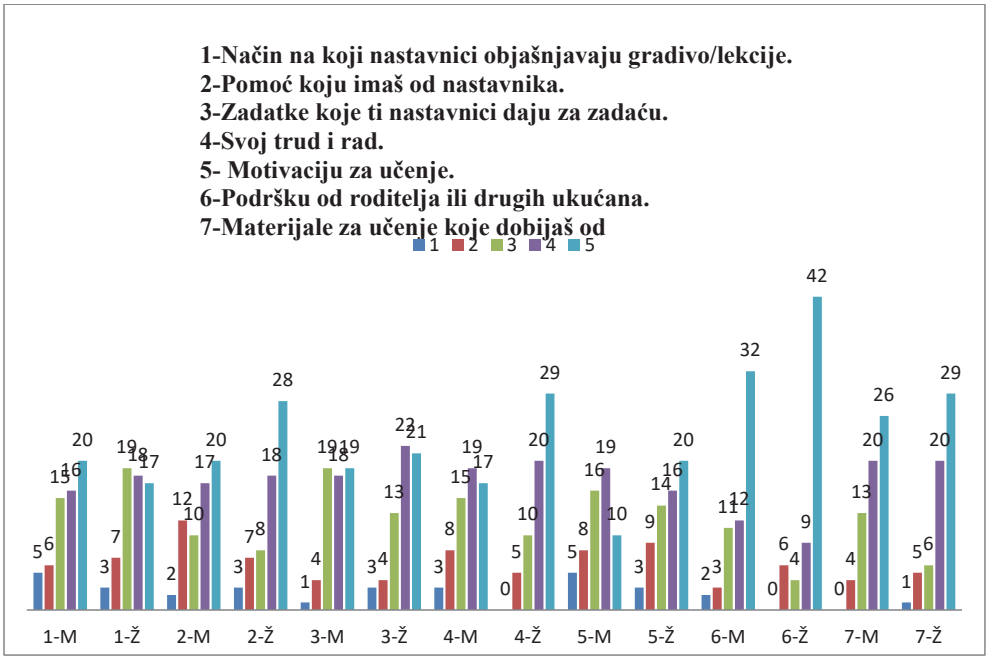
Grafikon 6. Stavovi učenika/učenica vezano za poteškoće koje se javljaju tokom redovne nastave, koja je prilagođena uslovima fukcionisanja u pandemiji COVID -19 u odnosu na spol ispitanika.

U nastavku istraživanja ispitivane su poteškoće koje se mogu javiti kod učenika tokom redovne nastave, koja je prilagođena uslovima fukcionisanja u pandemiji COVID -19. Učenici su na listi ponuđenih tvrdnji mogli zaokružiti više odgovora. Najfrekventniji odgovori kod učenika muškog spola su: "Izostanak tjelesnih aktivnosti (časovi Tjelesnog i zdravstvenog odgoja)" gdje je potvrdan odgovor dalo 46 (71,9%) ispitanika muškog spola, zatim tvrdnja, "Nošenje maske i držanje distance" je poteškoća koju identifikuje 48 (75,0%) muških ispitanika. Tvrdnja "Izostanak priredbi i takmičenja" identifikovana je kao teškoća kod 34 (53,1%) ispitanika muškog spola, "Izostanak slobodnih aktivnosti" identifikovana je kod 28 (43,8%) ispitanika, "Izostanak velikog odmora" identifikovan je kod 33 (54,7%) ispitanika.

U nastavku istraživanja ispitivane su poteškoće koje se mogu javiti kod učenika tokom redovne nastave, koja je prilagođena uslovima fukcionisanja u pandemiji COVID -19. Učenice su na listi ponuđenih tvrdnji mogli zaokružiti više odgovora. Najfrekventniji odgovori kod učenika ženskog spola su: "Izostanak tjelesnih aktivnosti (časovi Tjelesnog i zdravstvenog odgoja)" gdje je potvrdan odgovor dalo 42 (64,6%) ispitanika ženskog posla, zatim tvrdnja, "Nošenje maske i držanje distance" je poteškoća koju identifikuje 50 (76,9%) ženskih ispitanika. Tvrdnja "Izostanak priredbi i takmičenja" identifikovana je kao teškoća kod 44 (67,7%) ispitanika ženskog spola. "Izostanak slobodnih aktivnosti" identifikovana je kod 30 (46,2%) ispitanica, "Izostanak velikog odmora" identifikovan je kod 34 (52,3%) ispitanika.

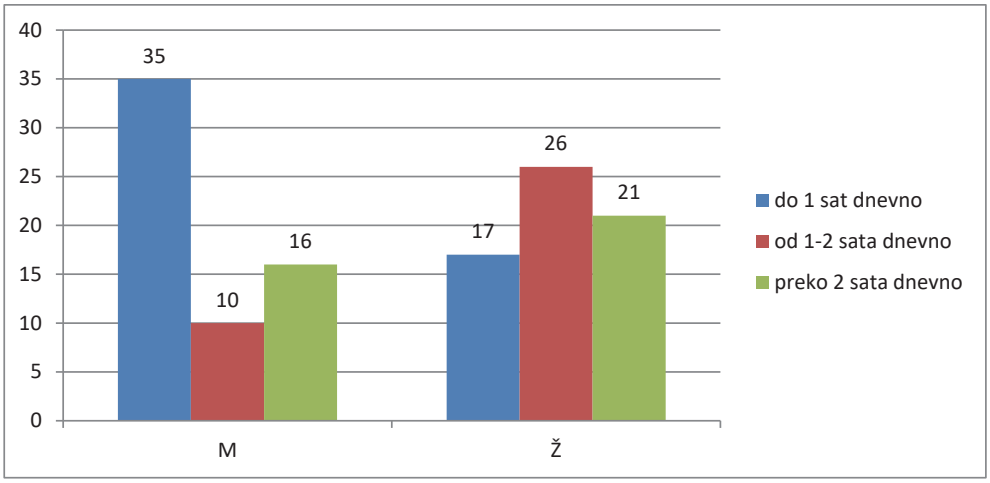
Grafikon 7. Stavovi učenika o načinu podučavanja u online nastavi iskazani ocjenama od 1-5

Stavovi dječaka i djevojčica koji se odnose na poučavanje tokom online nastave su poprilično ujednačeni. Djevojčice su svojim stavovima, 43.8%, iskazale da su dobile kvalitetniju pomoć nastavnika u odnosu na dječake, 32.8%. Stavovi koji se odnose na domaću zadaću u funkciji učenja tokom online nastave su poprilično ujednačeni kod oba spola. Djevojčice su stavovima pokazale da su uložile više truda tokom online nastave 45.3% u odnosu na dječake 27.4%. Motivacija je kod djevojčica bila izražajnija za ovaj način učenja 32.3% u odnosu na dječake 17.2%. Djevojčice su imale veću podršku ukućana (53.3%) u odnosu na dječake

68.9% . Materijali za rad tokom online perioda su poprilično ocijenjeni ujednačenim ocjenama kod dječaka i kod djevojčica.

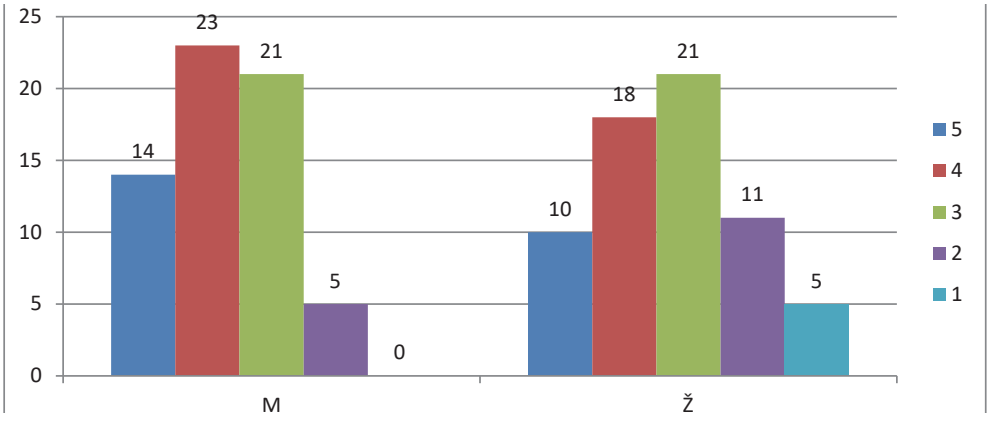
Grafikon 8. Vrijeme za učenje i rad tokom dana

Na osnovu dobijenih podataka očito je da djevojčice provode znatno više vremena u radu i učenju od dječaka, što je najdrastičnije primjetno u periodu od 1-2 sata učenja dnevno. U navednom periodu je primjetno veće zalaganje djevojčica u izvršavanju školskih obaveza (40.6%) , u odnosu na dječake (16.4%).

Veći dio populacije dječaka 57.4% uče do sat vremeno dnevno, dok 32.8% djevojčica uči više od 2 sata dnevno u prosjeku. Razmatrajući prethodno interpretirane rezultate primjetna je istrajnost djevojčica u pristupu online nastavi, te njihov kritički osvrt iskazan kroz procentualnu zastupljenost. Upoređujući vrijeme provedeno u učenju djevojčice generalno provode više vremena dnevno u učenju i pripremanju za nastavu.

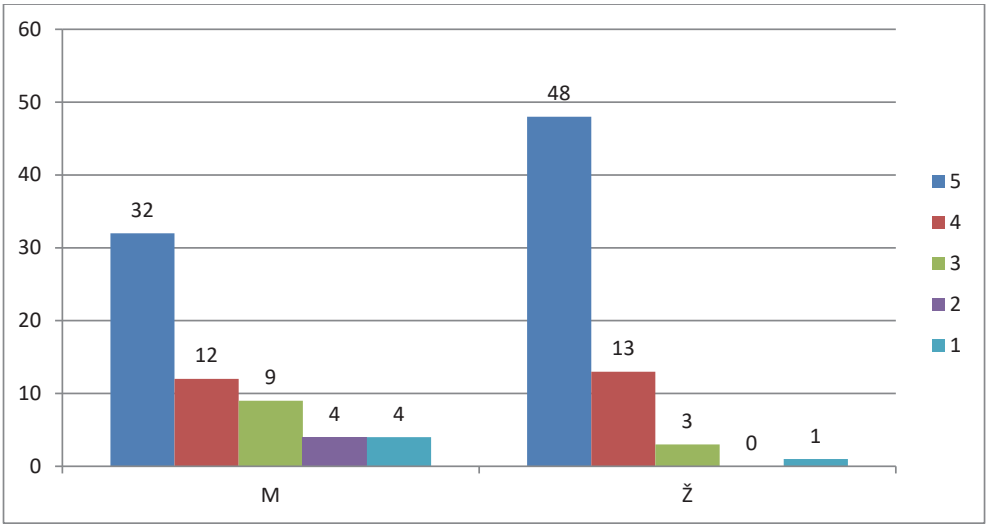
Grafikon 9. Ocjena učenika *za online nastavu*

Na osnovu dobijenih podataka djevojčice su iskazale kritičniji stav prema online nastavi u odnosu na dječake, što je očito i kroz ostale stavove po pitanju online nastave i učenja.

Ocjenu za online nastavu na ukupnom nivou učenici su procijenili na sljedeći način: 24 (18,5%) učenika je ocijenilo online nastavu sa najvećom ocjenom 5, njih 41 (31,5%) dalo je ocjenu 4, 42 (32,3%) učenika su dala ocjenu 3 dok je 16 (12,3%) učenika dalo ocjenu 2, a 5 (3,8%) učenika ocjenu 1.

Grafikon 10. Ocjena učenika za redovnu nastavu uz sadržaje na platformi (modifikovana nastava).

Znatnu prednost za redovnu nastavu uz postavljanje sadržaja na platformu dale su djevojčice u odnosu na dječake.

Kada je u pitanju modifikovana nastava više od pola učenika, njih 80 (61,5%) ovoj nastavi dalo je ocjenu 5, 25 (19,2%) učenika je dalo ocjenu 4, njih 12 (9,2%) ocjenu 3, a ocjenu dva je dalo 4 (3,1%) ispitanika i ocjenu 1 njih 5 (3,8%).

Generalno se na osnovu rezultata može potvrditi glavna hipoteza prema kojoj se stavovi dječaka i djevojčica ne razlikuju po pitanju stavova o online nastave. Savremeno doba, tehnika i tehnologija imaju prednosti , ali vještinu predavača savremene tehnologije još nisu nadmašile. Učenici su iskazali potrebu za komunikacijom i interakcijom uživo u učionici, svjesno iskazujući dobrobit komunikacije u realnom svijetu bez posredovanja tehničkim pomagalima u komunikaciji. Nastavnici su se, prema stavovima učenika, veoma dobro snašli u uslovima online nastave. Tokom online nastave učenici su naveli da im je odgovarao opušteniji od kuće uz više slobodnog vremena, te veći stepen saradnje sa nastavnicima nakon završene nastave.

Nedostaci online nastave su smanjena komunikaciju i druženje učenika uživo, nedostatak dopunske nastave i slobodnih aktivnosti, izostanak tjelesnih aktivnosti, nedostatak predavanja i uputa nastavnika uživo, smanjenu motivaciju.

Ocjene su prikaz stavova o online i redovnoj nastavi kojom su učenici i učenice iskazali stav da je kvalitetnija nastava u školskim klupama i da im je važnija komunikaciju uživo jer se ista pokazala stimulativnijom u odnosu na online nastavu.

Literatura:

1. Horney, K. (1945)Naši unutarnji sukobi: konstruktivna teorija neuroza, Knjiga.ba
2. Horney, K. (1950) Neuroza i razvoj ličnosti, Titograd, Pobjeda
3. Ilić,M.(1984) Učenje i nastava različitih nivoa težine. Sarajevo, Svjetlost
4. Mandić, P.(1980) Humanizacija odnosa u školi Sarajevo, PPZ Sarajevo
5. Potkonjak, N. (1977) Teorijsko-metodološki problemi pedagogije, Beograd, Prosveta
6. Suzić, N. (2000) Osobine nastavnika i odnos učenika prema nastavi. Beograd Učiteljski fakultet
7. Vilotijević, M. (2001) Didaktika. Sarajevo BH MOST

IZ NASTAVNE PRAKSE

Dženisa Mešanović

PROJEKTNA NASTAVA U KOMBINOVANOM MODELU RADA

KOMBINOVANI MODEL RADA

U periodu pandemije COVID-19, koji je školski sistem u velikoj mjeri dočekao nespremno, nastavnici[1] (1) se nalaze pred teškim izazovom. Rad u grupama (hibridni model), online rad, kombinovani rad u školi i preko online platformi doveo je nastavnike u "eksperimentalnu fazu" u kojoj sami pokušavaju pronaći najbolji način, oblik i metodu rada kako bi ostvarili što bolje rezultate u radu sa učenicima.

Klasična nastava, kao još uvijek dominantan oblik rada, bazirana na frontalnom radu i pasivnosti učenika odavno ne donosi zadovoljavajuće rezultate i takav vid nastave ne prati napredak u društvu. Nažalost, razvoj tehnologije i njena, možemo reći nagla i prinudna primjena u kombinovanom (hibridnom) modelu rada u pravilu ne rezultira većom aktivnošću učenika nego što to čini klasična učionička frontalna nastava. Uspješnost nastave i realizacija planiranih ishoda učenja ne zavisi od primjene savremene tehnike i tehnologije u nastavi, već su proporcionalni aktivnom sudjelovanju učenika u akcijama, procesima, scenarijima ili projektima.

Kako se nastava u kombinovanom (hibridnom) modelu rada ne bi svela na puko prenošenje činjenica, pogotovo u periodu online rada, važno je pronaći način kako i u novonastalim okolnostima nastavu usmjeriti prema učeniku.

NASTAVA USMJERENA PREMA UČENIKU

Nastava u kojoj je učenik aktivniji od nastavnika u pravilu predstavlja nastavu koja je usmjerena prema učeniku. Nastavi usmjerenoj prema učeniku ne treba nastavnik predavač, već nastavnik mentor, saradnik i

[1] U tekstu se termin nastavnik koristi za sve edukatore na svim nivoima

ogranizator. U nastavi usmjerenoj prema učeniku, učenik je angažovan u procesu učenja od početka do kraja. Učenici dakle samostalno, ali uz vodstvo nastavnika, rade na odabiru tema, planiranju ishoda učenja, odabiru metoda i strategija rada, te aktivnosti kako bi ostvarili planirane ishode. U didaktici nastave usmjerenoj ka učeniku akcenat je na tome da učenici uče znati, uče činiti, uče živjeti zajedno, te uče biti[2].

Dakle, ukoliko želimo nastavu usmjerenu ka učeniku umjesto učenja slušanjem i gledanjem, valja birati:

1. učenje činjenjem,
2. učenje igrom,
3. učenje otkrivanjem ili istraživanjem i
4. iskustveno učenje.

Nastava usmjerena ka učeniku polazi od dječjih intresa, svako se učenje povezuje s prethodnim znanjem i osobnim iskustvima djece, a nastava polazi od metoda iskustvenog učenja. Od učenika se očekuje aktivna konstrukcija znanja. Učenik više ne treba samo reproducirati znanje i činjenice već ga treba aktivno istražiti i preispitati njegovo značenje. Takvo učenje od učenika očekuje traganje za odgovorima i rješenjima što znači da se učenik aktivno uključuje u nastavu i postaje ravnopravan nastavniku što se bitno razlikuje od tradicionalne nastave gdje je učitelj bio u središtu nastavnoga procesa.

Učitelj treba potaknuti učenike na aktivno učenje dobro osmišljenim aktivnostima. Uz dobro osmišljene i pripremljene aktivnosti učenik će sa zadovoljstvom i radoznalošću pristupiti rješavanju problema i njegova će motivacija imati intrinzične izvore. Prednosti su aktivnoga učenja višestruke. Osim bolje pripreme za život, ono učeniku omogućuje integraciju ključnih kompetencija.

Jedan od načina, kako nastavu u kombinovanom (hibridnom) modelu rada usmjeriti ka učeniku jeste primjena projektne nastave.

ŠTA JE PROJEKTNA NASTAVA?

(Projektna nastava kao oblik problemske nastave)

Projektna nastava je poseban oblik nastave u kojem se odabrana tema istražuje i obrađuje u mnogim smjerovima. U projektnoj nastavi inkorporirana je problemska nastava jer učenici radeći na određenim projektnim zadacima (ali ne svim) tragaju za informacijama, propituju, rješavaju probleme i donose zaključke.

[2] Izvorno se u knjizi J. Doloresa I saradnika "Učenje-blago u nama" ističu četiri potpornja obrazovanja: učiti znati, učiti činiti, učiti živjeti zajedno, te učiti biti

U projektnoj nastavi samo rješenje poblema jeste trenutni ili bliži cilj u određenoj fazi projekta, ali pravi ishod je onaj dalji i trajniji, a to je razvoj učeničkog stvaralačkog mišljenja. Rješavanje problema je zapravo sredstvo za postizanje trajnog cilja. Trajni cilj je razvoj ključnih kompetencija za preuzimanje životnih i radnih obaveza. Rješavanje problema je dakle strategija koju koristimo u projektnoj nastavi kako bi ostvarili planirane ishode. "Rješavanje problema je, u stvari, stvaralačka aktivnost kojom se, u susret sa posebnim zahtjevima, traži pronalaženje novih rješenja. Problem se javlja kada učenik naiđe na određenu prepreku u zadovoljavanju svojih želja ili povezivanju svojih ciljeva, onda kada naiđe na određenu teškoću, a cilj ne može postići na osnovu do tada važećih načina, već valja pronaći put, način za njeno prevazilaženje."(Mladen Vilotijević, 2001: 215) Problem je obično povezan sa nekim realnim životnim okruženjem i pristupa mu se interdisciplinarno. Ishod rada nije dat unaprijed, nego nastaje u zajedničkom naporu učenika, a vođen od strane nastavnika.

Projektna nastava temelji se na aktivnom učenju i mnogo je učinkovitija od tradicionalnog načina poučavanja, jer se temelji na istraživanju, proučavanju problema iz različitih perspektiva te povezivanju različitih znanja, a od učenika traži aktivnost u svim etapama nastavnoga procesa. Znanje postaje primjenjivo u raznim životnim situacijama, a učenici se uče samostalnosti i odgovornosti.

Uz pojam projektne nastave povezuju se još kao odrednice izrazi metoda, strategija, oblik nastavne aktivnosti, pa još i projektni plan, te problemska nastava (Šimleša,1969, str.204)

Kilpatrick (1918) opisuje projekt metodu na sljedeći način: „Pretpostavimo da je djevojka napravila haljinu. Ako je imala namjeru da obuče haljinu, ako je to planirala, sama napravila, onda bih trebao reći da je to primjer tipičnog projekta. U njemu vidimo svjesno djelovanje koje se provodi usred društvenog okruženja. Jasno je da je izrada haljine bila svrha. Jednom formirana svrha dominira svakim sljedećim korakom u procesu i daje jedinstvo cjelini. Također je jasno da je aktivnost vidljiva u društvenom okruženju.; druge djevojke barem mogu vidjeti haljinu." (Kilpatrick, 1918, str. 2) Projektna nastava podrazumijeva detaljno istraživanje teme koja je vremenski limitirana, ovisno o vrsti projekta. Potreban je precizan, detaljan i realan projekt, tj. mapa projekta kojom ćemo utvrditi metode rada, redoslijed aktivnosti, vremenska ograničenja te krajnje rezultate rada, tj. ishode (znanja, vještine i navike) i proizvode (materijalne rezultate rada). (Sanela M. Rustempašić, 2020: 28) Projektna nastava se razlikuje od klasične nastave po tome što se u projektnoj nastavi učenik aktivno uključuje u nastavni proces i potiče se stvaralaštvo, što i jeste cilj savremene nastave.

Nastavnik više nije subjekt koji je najaktivniji jer tu ulogu sada preuzimaju učenici kao aktivna kategorija. Nastavnik preuzima ulogu inspiratora, vođe i organizatora. Glavni subjekt u realizaciji nastavnog

projekta su učenici i nastavnici, a mnogo je situacija u kojima učestvuju i roditelji, te se do rezultata dolazi zajedničkim naporima. Učenici u projektnoj nastavi mogu učiti kompleksnije sadržaje i usavršavati vještine koje će im biti neophodne u budućnosti. Projekti polaze od interesa učenika koji sami preuzimaju proces otkrivanja i sticanja znanja. Ukidaju se granice između škole i životne stvarnosti-korelacija među predmetima. Spajaju se teorija i praksa i dolazi do uvezivanja vanškolske stvarnosti, što je zapravo karakteristika „otvorene škole".

CILJEVI PROJEKTNE NASTAVE

Meleš i Stričević (2009) smatraju da je mnogo razloga da se projektna metoda uvodi u odgojno-obrazovni kontekst zbog ciljeva koji se ostvaruju tom metodom. Ciljevi projekta kao metode su: „učiti samostalnost i autonomno djelovanje, razvijati osobne sposobnosti, poticati prepoznavanje osobnih potreba, poticati i razvijati spremnost na djelovanje, osposobljavati za odgovorno djelovanje, poticati otvorenost prema problemskim situacijama, razvijati sposobnost za komunikaciju i suradnju, stjecati vještine rješavanja sukoba, prepoznati probleme i učiti strukturirati ih, poticati organizacijske sposobnosti i interdisciplinarnost" (Meleš, Stričević 2009: 21).

Ciljevi projektnoga učenja su: postizanje neovisnosti učenika, svladavanje strategija planiranja i rješavanja problema, razvijanje saradničkih odnosa između učenika te između učenika i učitelja, stjecanje samopouzdanja i osjećaja sigurnosti, samostalno upravljanje vlastitim procesom učenja (Tomljenović, Novaković 2012). Bell (2010) smatra da se projektnim učenjem usvajaju vještine bitne u 21. stoljeću kao što su: učenje strategija učenja, upravljanje vremenom, odgovornost, stjecanje komunikacijskih vještina i vještine uporabe tehnologije.

Iz ovog bismo smo mogli konkretizovati sljedeće ciljeve projektne nastave:

- Samostalno i autonomno djelovanje i učenje,
- Razvijanje spremnosti za djelovanje,
- Preuzimanje odgovornosti,
- Spoznaja problema i stvaranje svijesti o problemu,
- Razvoj kreativnih strategija u pronalasku rješenja,
- Razvoj komunikativnih, kooperativnih, ali i konfliktnih sposobnosti,
- Spoznaja organizacionog konteksta,
- Spoznaja i dalji razvoj vlastitih sposobnosti.

ETAPE PROJEKTNE NASTAVE

Kako bi realizacija projektne nastave bila uspješna, važno je pratiti određene etape prilikom planiranja i organiziranja odgojno-obrazovnog procesa u projektnoj nastavi.

Ako nastavnik počinje planiranje projekta tako da ima na umu njegov završetak, odnosno viziju krajnjeg ishoda, uveliko se poboljšava njegova sposobnost planiranja.

Razni autori koji su pisali o projektnoj nastavi navode različite faze planiranja projekta. Uzimajući u obzir mnoga gledišta i stavove mnogobrojnih autora ovdje navodimo etape koje mogu pomoći nastavniku da detaljno isplanira projekat.

Za uspješno planiranje projekta važna je detaljna analiza koja se može realizovati ako pratimo sljedeće etape:

- Odabir teme
- Određivanje ciljeva (generalni i specifični ciljevi)
- Očekivani ishodi učenja
- Formiranje stvaralačkih grupa
- Plan aktivnosti
- Finansijski plan
- Plan evaluacije projekta

Odabir teme vrši nastavnik, zajedno sa učenicima, i to obraćajući pažnu na to da se pri odabiru teme pođe od interesa učenika. Samo projekat u kome je prisutna volja svih sudionika može biti uspješan projekat. Zato je ključno da je tema projekta izabrana u saradnji učenika i nastavnika. Dodatno na motivaciju za dalji rad utiče ukoliko za odabranu temu smislimo neki kreativan, unikatan naziv za koji će se učenici dodatno vezati i sa kojim će se poslije identifikovati. Tema se dalje dijeli na podteme koje će i biti podjeljene kao zadaci stvaralačkim grupama.

Određivanju ciljeva pristupa se odmah nakon zajednički odabrane teme. Važno je ciljeve pozitivno oblikovati i konkretno opisati. Generalni cilj je samo jedan, dok uz njega možemo vezati još dva, tri, četiri ili više specifičnih ciljeva.

Npr. Ako je tema projekta „Tajne ispod Zmajevog krila-otkrijmo turistički potencijal našeg grada", generalni cilj može biti: Promocija turističkog potencijala grada Gradačac, a specifični ciljevi:

1. Istražiti historijsku podlogu, ulogu i značaj kulturno-historijskih, prirodnih i turističkih znamenitosti grada Gradačac,
2. Ostvariti usku saradnju sa partnerima JU Gradska biblioteka „Alija isaković" i Turističkom zajednicom grada Gradačac,

3. Izraditi kvizove znanja, afiše, turističke karte i razglednice,
4. Promocija projektnih aktivnosti (Web stranica škole, info portali, lokalna televizija).

Važno je ciljeve projekta povezati sa NPiP.

Očekivani ishodi učenja su jasne odrednice prema kojima trebamo ići tokom cijelog perioda realizacije projektne nastave. Ishodi učenja su zapravo znanja, vještine i navike koje kroz realizaciju projekta učenici trebaju steći. Ako nastavnik počinje planiranje projekta tako da ima na umu njegov završetak, odnosno viziju krajnjeg ishoda, uveliko se poboljšava njegova sposobnost planiranja.

Ishodi učenja koje možemo planirati uz navedeni primjer teme projekta su sljedeći:

- Učenici prepoznaju turističke potencijale grada Gradačac;
- Učenici znaju nabrojati i razlikuju kulturno-historijske znamenitosti grada, prirodna bogatstava grada Gradačac, te spomen obilježja grada Gradačac;
- Učenici demonstriraju osnovnim znanjima o historiji i značaju ovih znamenitosti;
- Učenici svoja znanja znaju uspješno prezentovati;
- Učenici primjenjuju osnovne tehnike vođenja intervjua, te vladaju komunikacijskim sposobnostima;
- Učenici razumiju šta je to kviz i uspješno se aktivno uključuju u izradu istog;
- Učenici znaju primjeniti svoja znanja iz medijske kulture, te svoja znanja i kreativnost uspješno projektuju za izradu razglednica;
- Učenici se osjećaju korisnim članom zajednice;
- Kod učenika je razvijeno samopouzdanje i ponos usljed vlastitig doprinosa u promociji svoga grada.

Formiranjem stvaralačkih grupa rukovodi nastavnik u skladu sa interesima učenika i izabranim podtemama. Dok dalju raspodjelu zadataka unutar grupe u glavnom vrše učenici među sobom. Rad stvaralačkih grupa usko povezujemo sa glavnim pitanjima kojima ćemo se baviti tokom primjene projektne nastave.

Primjer glavnih pitanja:

- Koje su to potencijalne turističke "tačke" grada Gradačac?
- Koja je uloga i značaj svake znamenitosti pojedinačno?

- Kako na jednostavan i privlačan način predstaviti turistički potencijal grada?

U ovom slučaju, svaka stvaralačka grupa može imati za zadatak da se bazira na pojedinačnoj znamenitosti grada i njenom istraživanju.

Plan aktivnosti podrazumjeva zapravo razradu projekta na pojedinačne aktivnosti te odabir metoda, vremena rada, učesnika i očekivanih rezultata za svaku pojedinačnu aktivnost. Dobro je navesti i primjer projektne mape koju prate učenici i koja im je vodilja u radu. Prateći ishode učenja, učenici će bolje preuzimati odgovornost za vlastito učenje.

Primjer dijela plana aktivnosti:

AKTIVNOST	METODE	VRIJEME	KO?	OČEKIVANI REZULTAT
Odabir projektne teme, formiranje projektnog tima, formulisanje generalnog i izvedenih ciljeva, određivanje prioritetnih „tačaka" za istraživanje, podjela zadataka po grupama.	Metoda razgovora „Oluja mozga"	Čas odjeljenske zajednice	Učenici uz vodstvo razrednika	Odabir teme nekoliko najznačajnijih „tačaka" za istraživanje, te podjela tih „tačaka" stvaralačkim grupama
Istraživanje-prikupljanje materijala putem literature, interneta, te individualna posjeta zadanoj znamenitosti	Istraživačka metoda Tekst metoda Metoda foto, audio i video zapisa Pravljenje bilješki	Tokom mjeseca februara Slobodno vrijeme kod kuće	Učenici uz pomoć roditelja	Učenici raspolažu osnovnim znanjima o historiji i značaju istraživanih znamenitosti;

Finansijski plan podrazumjeva plan potrebnih materijala i vlastitog učešća u realizaciji svake pojedinačne aktivnosti. Finansijski plan se radi u saradnji sa partnerima projekta, koji su značajan faktor u ovom dijelu planiranja projekta koji se ne započinje dok se ne osiguraju svi potrebni resursi (materijalni i ljudski). Važno je imati i detaljan finansijski plan za tekući i buduće projekte (npr. izrada i prodaja razglednica). Učenici kroz kreiranje finansijskog plana razvijaju određene vještine i to je bitan dio edukacijski i odgojni projekta: planiranje, raspodjela sredstava, uštede,

finansijska isplativost, prijedlozi vraćanja uloženog…). U pribavljanju resursa učestvuju i roditelji, partneri, lokalna zajednica, škola…. Aktivnosti kreiramo u odnosu na raspoloživa sredstva i dostupnost resursa.

Finansijski plan je obično tabelarni prikaz kao u primjeru:

FINANSIJSKI PLAN:

AKTIVNOST/MATERIJAL	**Jedinična cijena artikla po komadu** (KM)	**Količina**	**Ukupno** (KM)
1. Izrada likovnih radova-panoa a) hamer papir b) tempere c) flomasteri d) markeri	a) 1KM	7	7KM
	b) 4KM	2	8KM
	c) 6KM	1	6KM
	d) 2,5KM	6	15KM
2. Izrada maketa a) stiropor ploče debljine 3cm b) glinamol c) plastelin d) kolaž papir e) ljepilo-drvofiks f) tempere-pojedinačne boje	a) 3KM/m2	4m2	12KM
	b) 2,5KM	5	12,5KM
	c) 3, 80 KM	3	11,4KM
			5,1KM 6,9KM 6KM
	d) 1,7 KM	3	
	e) 2,30KM	3	
	f) 1KM	6	
3. Izrada turističke karte a) izrada fotografija	a) 1KM	8	8KM
	b) 5KM	2	10KM
b) štampanje plakata/karte			
4. Printanje razglednica	1KM	100	100KM
5. Printanje afiša	1,2KM	300	360KM

UKUPNO: 555,90 KM

AKTIVNOST/ MATERIJAL	**Jedinična cijena artikla po komadu** (KM)	**Količina**	**Ukupno** (KM)
1. Izrada i štampanje zahvalnica i diploma	2KM	7	
	10KM	1	
2. Telefonske usluge	10KM (4 člana x 16sati)	64	**14KM**
	6KM(3 člana x 5 sati)	15	**10KM**
3. Rad članova projektnog tima			**640KM**
4. Priprema prostorija, pribora i materijala za rad (pomoćno osoblje)			**90KM**

VLASTITO UČEŠĆE: **UKUPNO: 734,00KM**

Definisati način provođenja refleksije znači tačno opisati način na koji će biti provedena završna procjena rada učenika. To može biti procjena likovnih ili literarnih radova, panoa, maketa, prezentacija ili pomoću online kvizova i sl.

Uz spomenuti primjer projekta možemo definisati sljedeći primjer refleksije:

Učenici će periodično, na sedmičnom nivou (jedna turistička atrakcija-jedna sedmica) uzimati učešće na on-line kvizu. Rezultati uspješnosti su automatski vidljivi u programu za pravljenje kviza fyrebox.com.

Nakon posljednjeg kviza slijedi završni kviz na kome su izdvojena samo neka od pitanja sa prijašnjih kvizova. Najuspješniji učenici, njih 5, dobiva diplome za uspješnost.

Plan evaluacije projekta odnosi se na razradu evaluacije svakog od specifičnih ciljeva. Uz specifičan cilj navode se indikatori uspješnosti, metoda verifikacije, odgovorna osoba i rok za provođenje evaluacije.

PLAN EVALUACIJE PROJEKTA (primjer na prikazu jednog specifičnog cilja)

Specifični Cilj	Indikatori	Metoda verifikacije/ kriteriji	Odgovorna osoba	Do kada
Promocija turističkih potencijala grada kroz izradu kvizova, afiša, turističke karte i razglednica.	**Procenat prodaje razglednica u saradnji sa vijećem učenika, kao pokazatelj broja ponavljanja igranja kvizova**	**Prodaja razglednica**	**razrednik**	**kraj aprila**

ZAKLJUČAK -Zašto projektna nastava u kobinovanom (hibridnom) modelu rada?

Ova vrsta nastave podrazumijeva da učenici imaju mogućnost da izaberu temu koju će proučavati i da naprave dizajn projekta, pri čemu samostalno prikupljaju relevantne informacije, organizuju materijal, analiziraju podatke i prezentuju rezultat svoga rada. Učenici sve to mogu i u glavnom i trebaju raditi izvan učionice, što pogoduje kombinovanom (hibridnom) modelu rada.

Projektna nastava je zahtjevniji oblik rada, i to, prije svega, u pogledu vremena potrebnog za realizaciju. Zato je važna dobra organizacija i funkcionalno uklapanje aktivnosti koje se odvijaju na časovima u školi, preko online platformi i samostalnih aktivnosti grupe učenika ili pojedinih učenika van škole. Obzirom da kombinovani (hibridni) model rada učenicima pruža više slobodnog vremena i rada kod kuće, projektna nastava je veoma dobar izbor u ostvarivanju ciljeva nastavnog procesa.

Rad na projektima je oblik učenja primjereniji starijim uzrastima učenika. Međutim, projektna nastava ima svoje mjesto i u nastavi nižih razreda osnovne škole. Važno je prilagoditi projektne aktivnosti učeničkom predznanju i sposobnostima. Uloga roditelja u realizaciji projektne nastave u nižim razredima je veoma značajna kao i njihova uključenost u nastavni proces po kombinovanom (hibridnom) modelu rada.

Slika 1-plakat i maketa

Slika 2-turistička karta

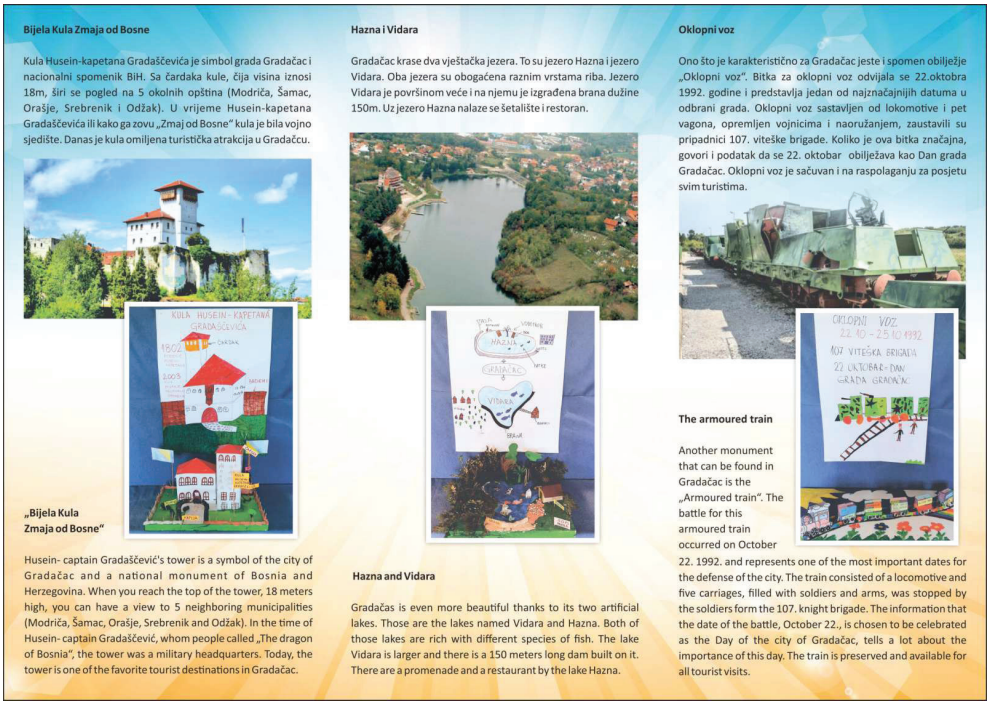

Partner projekta: Turistička zajednica grada Gradačac

Ova turistička karta je dio projekta «Tajne ispod zmajevog krila-otkrijmo turistički potencijal našeg grada», koji realizuju učenici OŠ «Ivan Goran Kovačić» u saradnji sa turističkom zajednicom grada Gradačac.

Slika 3- afiša

Slika 4-razglednica

Nijaz Halilović

PRIPREMA ZA OGLEDNO-UGLEDNI ČAS IZ PREDMETA TEHNIČKA KULTURA MEHATRONIKA-ELEKTRONIKA

PREDMET:	**TEHNIČKA KULTURA**	RAZRED:	**IX**
NASTAVNIK:	**Nijaz Halilović**	DATUM:	**15.12.2021**
OBLAST:	**MEHATRONIKA-ELEKTRONIKA**	ŠKOLSKA GODINA:	**2021/2022**
NASTAVNA JEDINICA:	**Signalni uređaji- senzori**	BROJ ČASA:	**16**
VJEŽBA/P.R.	Praktičan rad prema uputstvu, vježba 15.		
TIP SATA:	Upoznavanje sa novom nastavnom jedinicom		
OBLICI RADA:	Grupni, frontalni		
NASTAVNE METODE:	Demonstracije, crtanja, razgovora, verbalno-tekstualna		
NASTAVNA SREDSTVA i POMAGALA:	Udžbenik, Dnevnik rada, prezentacija, video materijal, fotografije, arduino pločice, senzori, microbit uređaji		
IZVORI PRIPREMANJA	**Metodika:** • J. Milat: Pripremanje za nastavu metodički priručnik, Hrvatska zajednica tehničke kulture, Zagreb, 1995. **Udžbenici:** • Ć. Ahmetović, S. Numić, N. Kulenović: Tehnička kultura udžbenik za deveti razred devetogodišnje osnovne škole, Vrijeme Zenica, NAM Tuzla, 2012. • Ć. Ahmetović, S. Numić, N. Kulenović: Tehnička kultura Dnevnik rada udžbenik za deveti razred devetogodišnje osnovne škole, Vrijeme Zenica, NAM Tuzla, 2012. **Internet izvori:** • https://create.arduino.cc/projecthub/adrakhmat/temperature-monitor-with-dht22-and-i2c-16x2-lcd-3ddd39 **- pristup 11.12.2021.godine** • https://create.arduino.cc/projecthub/tarantula3/pir-sensor-tutorial-with-or-out-arduino-22f168 **- pristup 11.12.2021.godine** • https://support.microbit.org/support/solutions/articles/19000101863-connecting-an-led-to-the-micro-bit **- pristup 11.12.2021.godine** • https://support.microbit.org/support/solutions/articles/19000051025-pairing-and-flashing-code-via-bluetooth **- pristup 11.12.2021.godine**		
MJESTO IZVOĐENJA ČASA	Kabinet tehničke kulture, centralna škola		
CILJEVI I ZADACI, OČEKIVANI REZULTATI/OBRAZOVNI ISHODI Znanje Tehničke kultura: proces i sadržaj			
Ključni pojmovi: Aktuator, Senzor, A/D(D/A) pretvarači, analogni signal, digitalni signal, tehnička dokumentacija, električna šema			

Metodički elementi:

Multimedijalna prezentacija „Signalni uređaji – Senzori“
Praktičan rad: Povezivanje i testiranje rada senzora

Zadaci nastavnog časa:

OBRAZOVNI:

Proširivanje znanja iz oblasti Mehatronika – elektrotehnika. Upoznati učenike sa svrhom, namjenom, pravilnom upotrebom i korištenjem senzora u svakodnevnom životu. Razumijevanje uloge i značaja senzora u sistemu.
Donošenje logičnih i samostalnih zaključaka o značaju tehničkih tvorevina i tehnoloških dostignuća u životu čovjeka;

FUNKCIONALNI / PRAKTIČNI:

Osposobiti učenike za čitanje instalacionih šema, primjena znanja iz mehanike, elektrotehnike i elektronike.
Razvijati pravilnu upotrebu elektroničkih komponeti i njihove instalacije i korištenja.
Razvija svijest o značaju elektronike u životu čovjeka.
Koristi pojedine dostupne uređaje i shvata njihovu funkciju.
Razvoj sposobnosti komunikacije i prezentacije naučenog
Rukovanje i održavanje aktuatora i senzora.

ODGOJNI:

Ispoljavanje spremnosti za primjenu stečenih znanja i vještina u praksi;
Razvijanje odgovornog ponašanja u sferi primjene tehnoloških dostignuća u našoj svakodnevnici.
Upornost, pozitivne ljudske vrijednosti.
Unaprijeđenje digitalnih kompetencija.

KORELACIJA:

Fizika:

13.06: Strujno kolo i njegovi elementi. Zakonitosti
(Učenici analiziraju sastav i princip rada različitih električnih izvora, te uslove za pojavu električne struje; Sastavljaju jednostavne
krugove i istražuju „put“ električne struje, spajajući različite provodnike).

18: Ispitivanje strujnog kola – praktičan rad.
(Samostalno ili u grupama sastavljaju i istražuju strujne krugove; Provjeravaju Ohmov zakon za dio strujnog kruga).

Aktivnosti učenika:

Pažljivo prate izlaganje uz prezentaciju.
Prate demonstraciju nastavnika.
Samostalno razvrstavaju elektroničku opremu po grupama i zadacima.
Vrše spajanje komponenti prema šemi.

Aktivnosti nastavnika:

Priprema očigledna nastavna sredstva i izlaže nastavnu građu, vodeći računa o mogućnostima i potrebama učenika.
Pruža neophodnu pomoć učenicima pri sagledavanju uticaja mehanizacije na produktivnost rada.
Priprema šeme spajanja uređaja i senzora te objašnjava njihov rad.

Skreće pažnju učenicima na: moguće kvarove, mogućnost greške pri spajanju i korištenju uređaja i senzora.
Prije prvog puštanja u rad uređaja, pregleda da li je sve spojeno prema šemi.
Pruža prvu pomoć u slučaju povreda .

ISHODI UČENJA

Učenici razumiju koje su dobrobiti primjene električnih tvorevina.
Razvoj sposobnosti korištenja digitalnih tehnologija.
Učenici znaju postupke pravilne upotrebe i potrebu održavanja električnih tvorevina.
Razvoj sposobnosti razumijevanja i korištenja znanja iz nauke i tehnologije.
Učenici opisuju moguće štetne učinke na okolinu i mjere zaštite.
Učenici razvijaju sposobnosti komuniciranja na maternjem jeziku.

CILJ ČASA

Osposobiti učenike za prepoznavanje komponenti, ispravno korištenje i spajanje te testiranje funkcionalnosti sklopa uz objašnjenje rada.
Danas postoji mnogo vrsta senzora koji imaju široku primjenu u svim aspektima čovjekovog života. Pamenta okruženja oko nas odnose se na pametne domove, gradove i industriju. Primjena senzora u pametnim okruženjima ima dobre i loše strane no prednost je ipak u većem broju primjene. Tehnologija neprestano napreduje a samim tim i upotreba senzora, tako dan nam to otvara vrata novoj tehnološkoj eri u svim područjima.

SADRŽAJ RADA I ARTIKULACIJA NASTAVNOG SATA

UVODNI DIO:

Zajedno sa učenicima ponoviti prethodnu nastavnu jedinicu (Izvršni uređaji – Aktuatori), kroz razgovor i postavljanje pitanja.

1. Šta su aktuatori?
2. Koje su to tri glavne skupine podjele aktuatora?
3. Kako rade elektromehanički aktuatori?

GLAVNI DIO:

Učenicima je prezentiran video na temu značaj i funkcija senzora.
ISTICANJE CILJA ČASA
Obradit će se gradivo na malo drugačiji način od onoga kako je opisano u udžbeniku, zbog prilagodbe prema opremljenosti kabineta opremom.
Nastavnik izlaže gradivo, kroz prezentaciju i video materijal.

Slajd 1. Senzor je uređaj koji mjeri fizički kvalitet i konvertuje - pretvara ga u signal kojeg može očitavati posmatrač ili instrument.

Slajd 2. Senzori se koriste u svakodnevno. Npr: pozivna dugmad lifta, lampa koja se pali na dodir, mobiteli i mnogi drugi uređaji koji imaju senzor na dodir.

Slajd 3. Senzori služe za određivanje fizikalnih i hemijskih veličina van i unutar sistema,kao što su: pritisak, temperatura, ubrzanje, vlažnost itd Dakle, senzori služe za pretvaranje neelektričnih veličina u električne napone.

Slajd 4. Signali su mediji odnosno nosioci informacija. Signal je ključ prenosa poruke, tako da on predstavlja namjerno izazvane određene fizičke procese koji u sebi nose određenu poruku.

Slajd 5. Da bi se u neki uređaj doveo signal koji je posljedica posmatranja neke pojave

potrebno je izvršiti pretvaranje vrijednosti fizikalnog ili hemijskog procesa u električni signal kojeg još nazivamo analogni signal. Analogni signal se nastoji zamijeniti sa digitalnim, zbog neprikladnosti za brže komunikacije.

Slajd 6. Primjer pretvaranja vrijednosti u električni analogni signal. Usljed vibriranja membrane pod uticajem zvuka, membrana te vibracije prenosi preko ugljenih zrncadi na provodnik kroz koji protiče istosmijerna električna energija.

Slajd 7. Ako posmatramo istosmijernu električnu energiju kroz koordinatni sistem, ona ima ovakav oblik.

Slajd 8. Nakon uticaja zvučnih signala na membranu i ugljena zrnca, električna energija postaje nestabilna i njen izgled je ovakav

Slajd 9. U novije vrijeme i sve više su u upotrebi Digitalni signali. Ovakvi signali mogu biti pod negativnim uticajem drugih signala (mješanje signala) i drugih faktora (razne fizičke prepreke, vjetar, kiša itd). Digitalni signal danas zamjenjuje analogni signal, ali analogni signal je još uvijek najbolji za prijenos zvuka.

Slajd 10. Kako je digitalni signal prikladniji za korištenje od analognog signala, potrebno je pretvaranje - konverzija signala iz analognog u digitalni oblik. Za tu potrebu koriste se takozvani A/D pretvarači. A/D pretvarači su elektronski sklopovi koji imaju široku primjenu u elektronici, računarstvu, a samim tim i u mehatronici. Kao primjer možemo uzeti zvučnu kartu u računaru čiji je osnovni dio A/D pretvarač. Pored A/D pretvarača postoje i D/A pretvarači koji imaju obrnutu ulogu.

Slajd 11. Senzori u mehatronici - Sve veća automatizacija proizvodnih procesa zahtjeva primjenu komponenata koje su sposobne prikupiti i prenijeti informacije bitne za prizvodni proces. U mnogim proizvodnim procesima se za utvrđivanje pomaka na proizvodnoj traci koriste mehanički detektori položaja, mikroprekidači, granični prekidači ili graničnici.

Slajd 12. Kako se kretanja pojedinih izvršnih elemenata (aktuatora) moraju na neki način detektovati, tako postoje kontaktni i bezkontaktni davači signala. Kontaktni prekidači stari su koliko i elektrotehnika, dok su se bezkontaktni prekidači počeli koristiti prije otprilike 40 godina.

Slajd 13. Vježba

Slajd 14. Grupa A - Spojiti prema uputstvu Ardunio pločicu sa rejelnim prekidačem i PIR (passive infrared sensor) senzorom pokreta. Cilj vježbe je: Da prilikom registrovanja pokreta, senzor aktivira relejni prekidač.

Slajd 15. Grupa B - Spojiti prema uputstvu microbit-ove uz pomoć krokodilskih hvataljki sa svijetlećim diodama (LED). Cilj vježbe je: Da microbit-ovi komuniciraju jedan sa drugim, tako što kad na jednom uređaju pritisnemo tipku, LED na drugom uređaju se uključi.

Slajd 16. Grupa C - Spojiti prema upustvu Ardunio pločicu sa mikroprekidačem, senzorom temperature i vlage, te ekranom (display). Cilj vježbe je: Da ekran prikazuje očitane vrijednosti senzora (vlažnost i temperaturu), a uz pomoć mikroprekidača korisnik na nekoliko sekundi uključi osvjetljenje ekrana.

Nakon spajanja komponenti, provjerit ću tačnost spajanja, te sa učenicima uključiti uređaj i testirati rad komponenti i na taj načnim potvrditi cilj vježbe - rada.

Grupe će između sebe prezentirati svoje radove i njihovu funkciju.

ZAVRŠNI DIO:

Ponoviti gradivo kroz niz kratkih pitanja:

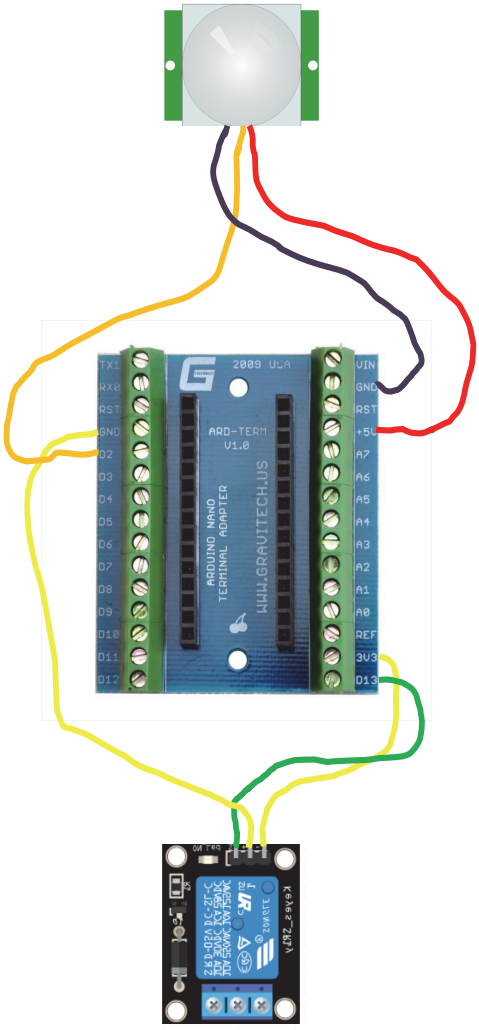
1. Šta su senzori?
2. Šta je signal?
3. Čemu služe pretvarači?

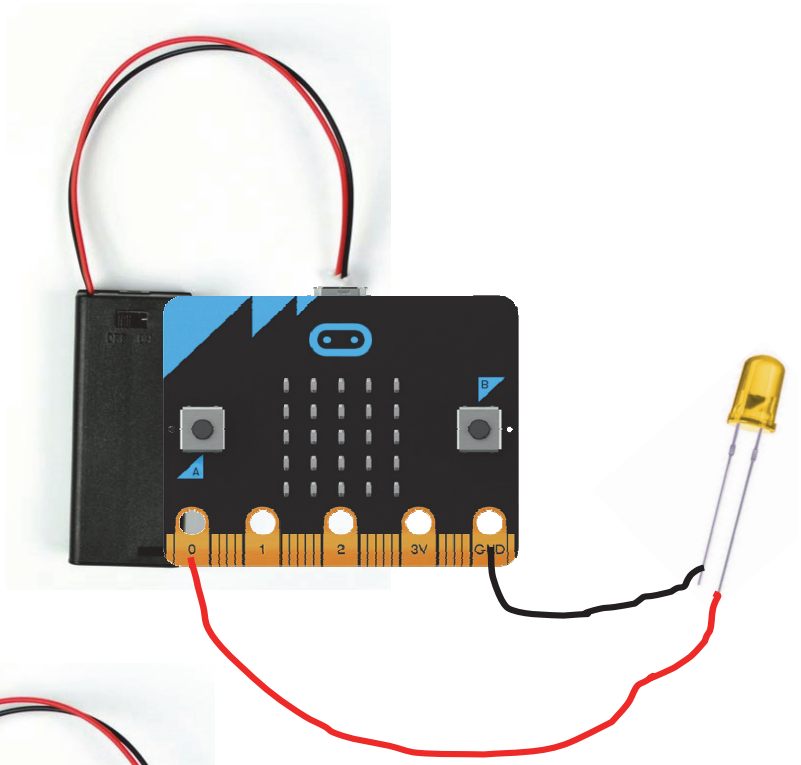
Zajedno sa učenicima prodiskutovati način pretvaranja vrijednosti u analogni signal.

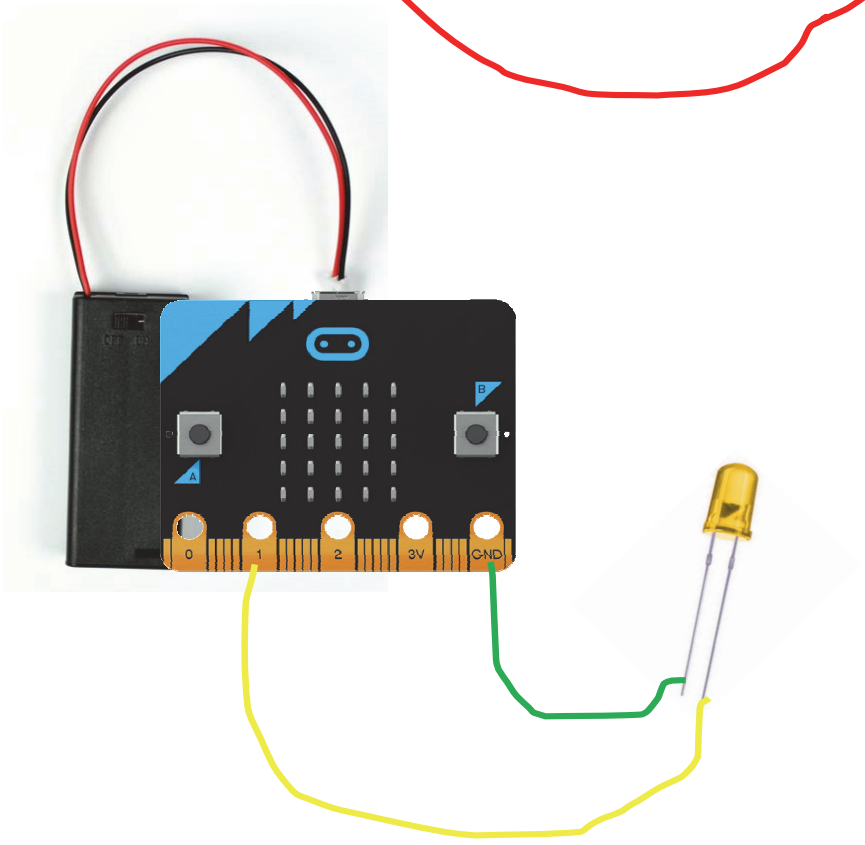
NAPOMENA:

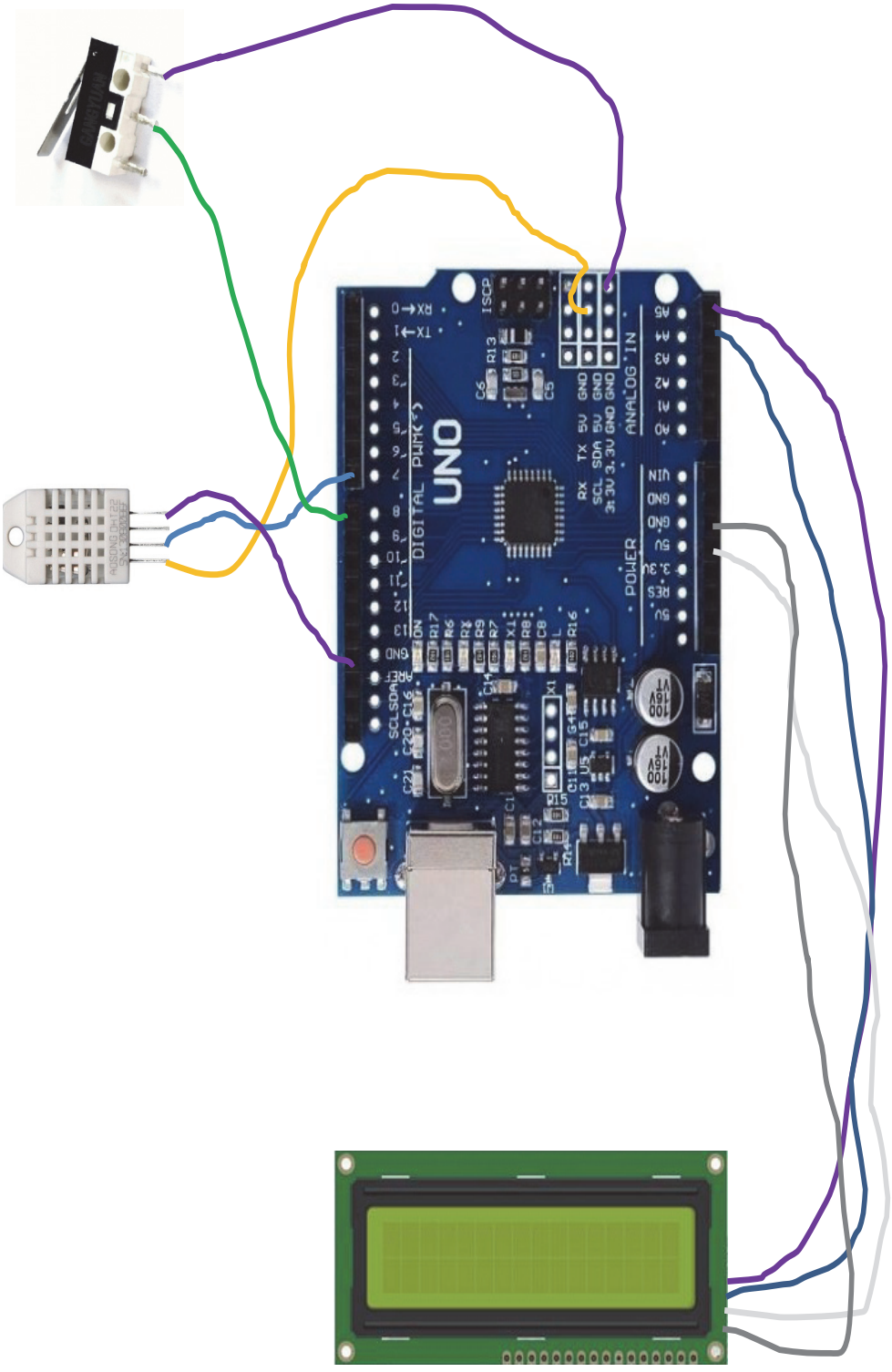
Domaća zadaća, Dnevnik rada, vježba 15.

Uputstvo za spajanje:

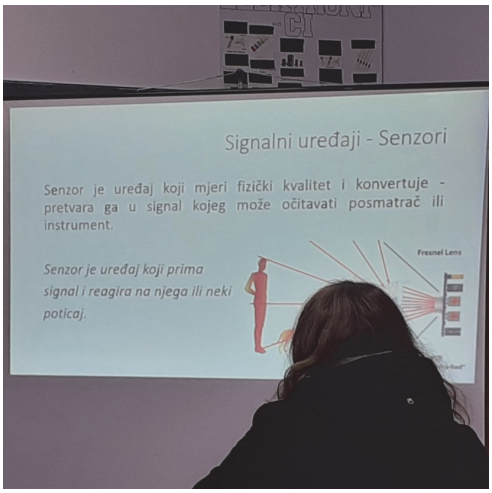

B
A
0
1
2
3V
GND

B
A
0
1
2
3V
GND

UNO
DIGITAL PWM~
ANALOG IN
POWER
TX
RX
SCL
SDA
5V
GND
3.3V
VIN

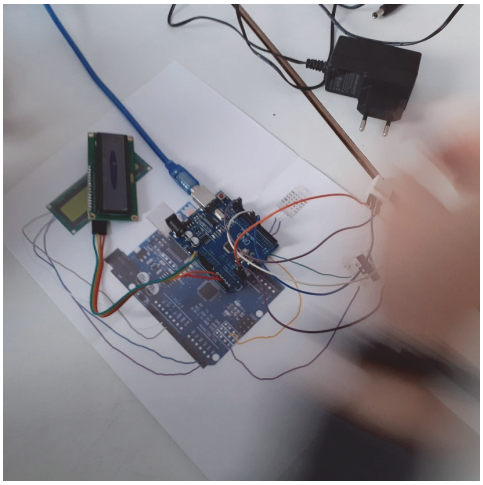
Prilog detalji sa časa:

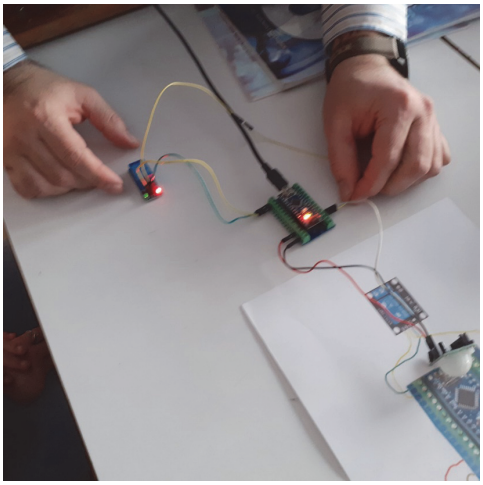

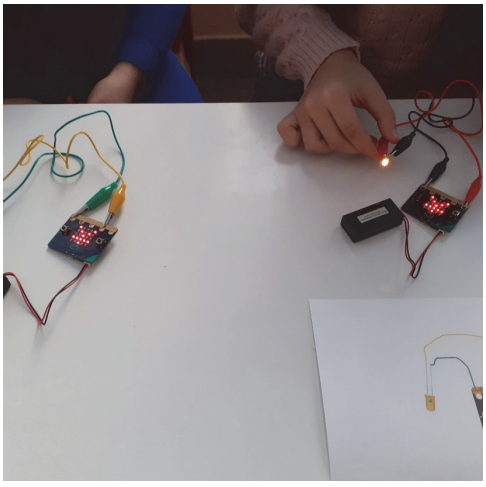

IZ PROGRAMA STRUČNOG USAVRŠAVANJA NASTAVNIKA

Rusmira Pedljić

RADIONICA: DOBRA I LOŠA KOMUNIKACIJA za nastavnike razredne i predmetne nastave

Cilj radionice:

Pomoći kolegama da razviju vještinu komunikacije i da uvide osnovne probleme u komunikaciji, da se upoznaju s različitim načinima slušanja koji doprinose uspješnijoj komunikaciji i povezivanju sa drugim osobama, odnosno nastavku komunikacije.

Zadaci:

Obrazovni: Upoznati kolege s pojmovima dobra i loša komunikacija, pomoći im da otkriju prepreke za dobru i uspješnu komunikaciju te da savladaju korake koji vode ka dobroj komunikaciji.

Odgojni: Razvijanje osobnih stavova, lijepih osobina i ponašanja, te razvijanje povjerenja i suradnje.

Funkcionalni: Poticanje razvoja sposobnosti razmišljanja, pamćenja, slobodnog razgovora, pravilnog izražavanja, kreativnosti, te poticanje kolega da u svakodnevnom razgovoru budu aktivni slušatelji i da razvijaju dobru komunikaciju s drugima.

Plan rada:

1. Uvođenje kolega u temu - igra „Gluhi telefon"
2. Prikaz teme „Dobra i loša komunikacija" na PP prezentaciji
3. Podjela u skupine
4. Izvješće skupina
5. Izlazne kartice

1. ZADATAK : Uvođenje kolega u temu - igra „Gluhi telefon"

Pozdravljam kolege i objašnjavam svrhu našeg susreta. Nakon toga ću zamoliti pet kolega dobrovoljaca da ustanu, četiri dobrovoljca trebaju izaći iz učionice, a jedan dobrovoljac treba ostati u učionici. Kolegi dobrovoljcu ću pročitati jedan tekst, koji on treba što bolje zapamtiti.

Tekst koji slijedi dobrovoljcu ću pročitati dva puta:

„Nizak smeđokosi dječak više na visokog plavokosog dječaka zbog toga što je sestra niskog smeđokosog dječaka bila vrlo gruba prema bratu visokog plavokosog dječaka, ali sad su ponovno svi prijatelji."

Nakon što dobrovoljcu pročitam tekst, zamolit ću ga da to što je čuo što točnije prenese kolegi koji prvi uđe u učionicu. Zatim ću uvesti jednog kolegu u učionicu i reći mu da će čuti jednu priču od svog kolege i da treba što pažljivije slušati, a pri tome neće moći postavljati pitanja ni zapisivati. Kada prvi kolega ispriča priču drugom kolegi, zamolit ću drugog kolegu da to što je čuo ispriča sljedećem kolegi koji uđe u učionicu. Postupak ću ponavljati dok se svi kolege ne izredaju. Pri tome ću kolege koji se nalaze u učionici zamoliti da budu tihi, da ne komentiraju proces i da prate što se događa s pričom. Posljednji kolega pred svima saopćava „verziju" priče koju je čuo. Zatim ću pročitati početnu verziju priče pred svim kolegama i zajedno s njima usporediti do kakvih promjena je došlo. Razgovarati ćemo o sljedećim pitanjima:

Što se dogodilo sa sadržajem priče?

Zbog čega?

Da li im je situacija iz vježbe poznata iz svakodnevnog života i s čim je mogu usporediti (tračevi, mediji, propaganda itd.)?

Koliko im je bila otežana situacija instrukcijom da ne mogu postavljati pitanja ni zapisivati?

Na koji način se komunikacija u ovoj vježbi mogla poboljšati?

Najava cilja sata:

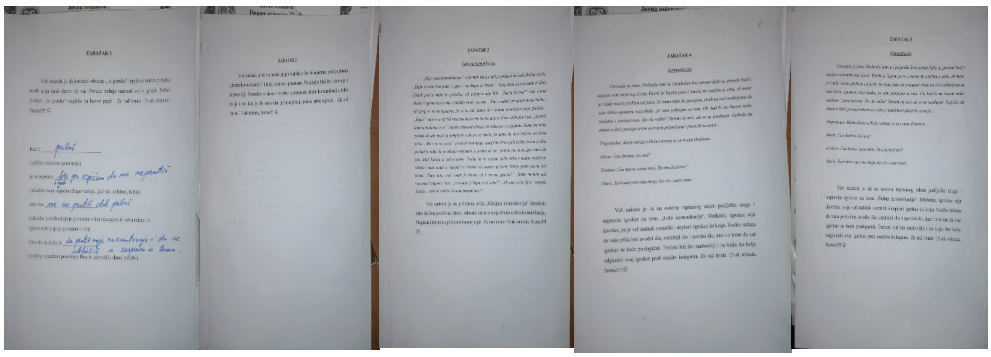
Danas ćemo naučiti kako što bolje komunicirati i naučit ćemo razliku između dobre i loše komunikacije.

2. ZADATAK: Prikaz teme „Dobra i loša komunikacija" na PP prezentaciji

Nakon što smo završili diskusiju o igri „Gluhi telefon" i najavili cilj današnjeg susreta, slijedi prezentacija u power pointu na temu „Dobra i loša komunikacija". Upoznajem kolege s terminologijom komunikacija, dobra i loša komunikacija, s „Ja porukama", te načinima kako poboljšati komunikaciju. Zatim najavljujem rad u skupinama i dijelim kolege u pet skupina. Kolege se trebaju poredati u red prema datumu svoga rođenja, ali pri tome redanju ne smiju komunicirati, nego služiti se neverbalnom komunikacijom

3. ZADATAK: Rad u skupinama

Nakon što su se kolege smjestili u odgovarajuću skupinu, ja ću im objasniti zadatke za svaku skupinu. Prva skupina ima zadatak da koristeći obrazac „Ja poruka" svatko napiše takvu poruku osobi koja sjedi desno od nje. Druga skupina treba napisati što smatraju pod pojmom „dobra komunikacija" i pokušati uvjeriti nas ostale u prednosti dobre komunikacije. Zadatak treće skupine je da promjene lošu komunikaciju u priči „Matijina komunikacija" u dobru komunikaciju, odnosno zadatak im je da izrade istu s pozitivnim ishodom. Zadatak četvrte i pete skupine je izrada igrokaza na temu „Loša komunikacija" i „Dobra komunikacija". Obje skupine će imati priloženu istu priču „Komunikacija" i isti uvodni dio igrokaza, s tim da će morati osmislit središnju radnju i kraj igrokaza.

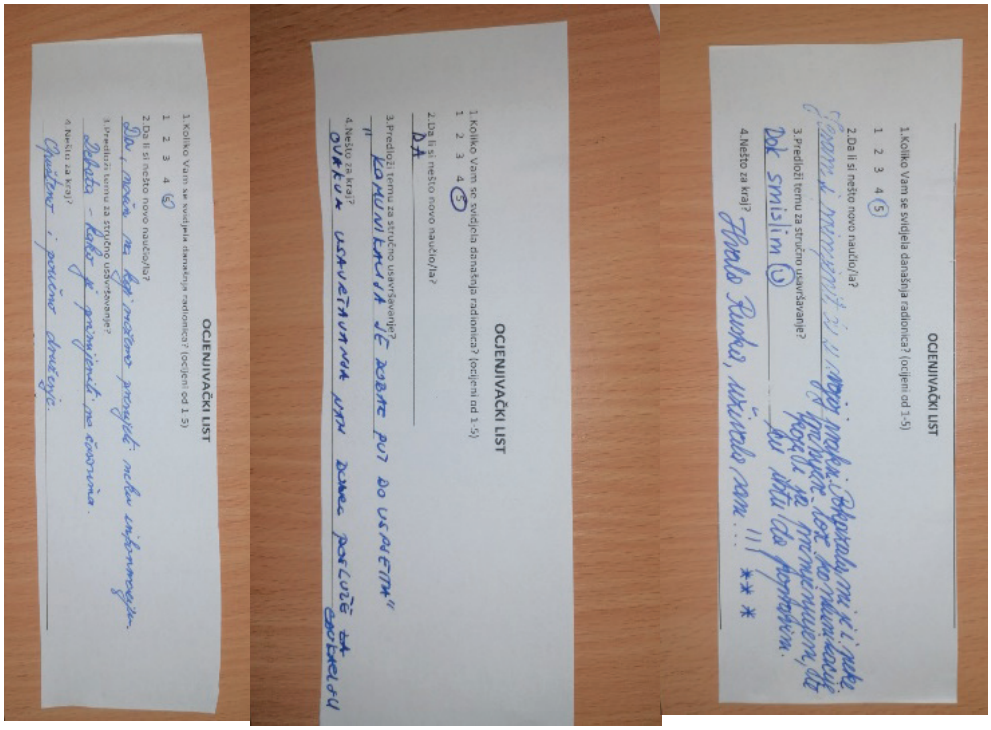
4. ZADATAK: Izvješće skupina

Svaka skupina će ukratko izvijestiti svoje kolege o svojim zadacima. Po jedan predstavnik iz svake skupine ukratko će reći o njihovom zadatku i pokazati rezultate svoga rada, a četvrta i peta skupina će odglumiti igrokaz.

5. ZADATAK: Izlazne kartice

Nakon izvješća skupina podijelit ću kolegama papiriće na koje će napisati svoje mišljenje o održanoj radionici i zahvalit ću im se na sudjelovanju i suradnji.

Priča za dobrovoljce

„Nizak smeđokosi dječak više na visokog plavokosog dječaka zbog toga što je sestra niskog smeđokosog dječaka bila vrlo gruba prema bratu visokog plavokosog dječaka, ali sad su ponovno svi prijatelji.“

Daniela Zubović,Šefket Arslanagić

RAZNI DOKAZI HERONOVOG OBRASCA ZA POVRŠINU TROKUTA

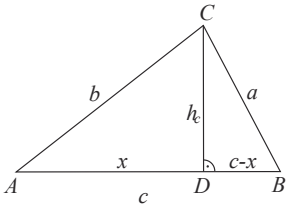
Za izračunavanje površine trokuta kada su poznate duljine svih njegovih stranica vrlo podesno je koristiti Heronov obrazac, koji je dobio ime po starogrčkom matematičaru i izumitelju Heronu koji je živio u prvom stoljeću nove ere.
Ako su a, b i c duljine stranica trokuta ΔABC tada se površina tog trokuta računa pomoću obrasca

$$P = \sqrt{s(s-a)(s-b)(s-c)},$$

gdje je $s = \frac{a+b+c}{2}$, tj. s je poluopseg trokuta ΔABC, dakle.
Heron je razmatrao trokute čije su duljine stranica $a = 13,\ b = 14,\ c = 15$ i $a = 5, b = 12,\ c = 13$.
Primjećujemo da su kod ova dva trokuta duljine stranica cijeli brojevi, ali i mjerni brojevi površina ovih trokuta su cijeli brojevi (površina prvog trokuta je 84 a drugog 30). Trokuti kod kojih su duljine stanica i mjerni brojevi njihovih površina cijeli brojevi se nazivaju Heronovi trokuti.
U ovom članku dat ćemo nekoliko dokaza važnog i interesantnog Heronovog obrasca.

Dokaz 1. Ovaj dokaz se uglavnom nalazi u svim udžbenicima matematike za srednje škole. Imamo

$$P = \frac{c \cdot h_c}{2}. \tag{1}$$

sl.1.

Odredimo visinu h_c ovog trokuta. Iz pravokutih trokuta ΔACD i ΔBCD imamo (sl.1):

$$h_c^2 = b^2 - x^2,\ h_c^2 = a^2 - (c-x)^2,$$

odakle je

$$b^2 - x^2 = a^2 - (c-x)^2,$$

odnosno

$$x = \frac{b^2 + c^2 - a^2}{2c}.$$

Dalje je

$$h_c^2 = b^2 - x^2 = (b+x)(b-x) = \left(b + \frac{b^2+c^2-a^2}{2c}\right)\left(b - \frac{b^2+c^2-a^2}{2c}\right) =$$

$$= \frac{2bc+b^2+c^2-a^2}{2c} \cdot \frac{2bc-b^2-c^2+a^2}{2c} = \frac{1}{4c^2}\left[(b+c)^2 - a^2\right] \cdot \left[a^2 - (b-c)^2\right] =$$

$$= \frac{1}{4c^2}(b+c+a)(b+c-a)(a+b-c)(a-b+c).$$

Označimo li $a+b+c$ sa $2s$, tj. $a+b+c=2s$ i ako ovoj jednakosti dodamo $-2a$ dobijamo $b+c-a=2(s-a)$. Slično dobijamo $a+c-b=2(s-b)$ i $a+b-c=2(s-c)$ pa je

$$h_c^2 = \frac{1}{4c^2} 2s \cdot 2(s-a) \cdot 2(s-b) \cdot 2(s-c) = \frac{4}{c^2} s(s-a)(s-b)(s-c)$$

i

$$h_c = \frac{2}{c}\sqrt{s(s-a)(s-b)(s-c)}.$$

Sada je iz (1):

$$P = \frac{1}{2} c h_c = \sqrt{s(s-a)(s-b)(s-c)}.$$

Dokaz 2. Ovaj dokaz se koristi trigonometrijom. Imamo:

$$P = \frac{1}{2} ab \sin\gamma = \frac{1}{2} ab\sqrt{1-\cos^2\gamma}. \tag{2}$$

Zbog $0^o < \gamma < 180^o$ izraz pod korijenom u (2) je pozitivan. Iz kosinusne teoreme imamo:

$$\cos\gamma = \frac{a^2+b^2-c^2}{2ab}.$$

Sada iz (2) slijedi

$$P = \frac{1}{2}\sqrt{a^2b^2 - a^2b^2\cos^2\gamma} = \frac{1}{2}\sqrt{a^2b^2 - \left(\frac{a^2+b^2-c^2}{2}\right)^2}. \tag{3}$$

Transformisat ćemo podkorjeni izraz:

$$a^2b^2 - \left(\frac{a^2+b^2-c^2}{2}\right)^2 = \left(ab - \frac{a^2+b^2-c^2}{2}\right)\left(ab + \frac{a^2+b^2-c^2}{2}\right) =$$

$$= \frac{1}{4}\left[\left(2ab - a^2 - b^2\right) + c^2\right]\left[\left(2ab + a^2 + b^2\right) - c^2\right] =$$

$$= \frac{1}{4}\left[c^2 - (a-b)^2\right]\left[(a+b)^2 - c^2\right] =$$

$$= \frac{1}{4}(c-a+b)(c+a-b)(a+b-c)(a+b+c).$$

Stavljajući da je $2s = a+b+c,\ 2s-2a = b+c-a,\ 2s-2b = a+b-c,\ 2s-2c = a+b-c$, dobijamo:

$$a^2b^2-\left(\frac{a^2+b^2-c^2}{2}\right)^2=4s(s-a)(s-b)(s-c).$$

Sada iz (3) imamo:

$$P=\sqrt{s(s-a)(s-b)(s-c)}.$$

Dokaz 3. I u ovom dokazu se koristimo trigonometrijom. Po kosinusnoj teoremi je

$$a^2=b^2+c^2-2bc\cos\alpha, \text{ tj.}$$

$$\cos\alpha=\frac{b^2+c^2-a^2}{2bc}. \tag{4}$$

Iz obrasca

$$P=\frac{1}{2}bc\sin\alpha,$$

imamo:

$$\sin\alpha=\frac{2P}{bc}. \tag{5}$$

Ako (4) i (5) uvrstimo u trigonometrijsku jednakost $\sin^2\alpha+\cos^2\alpha=1$, dobijamo:

$$\left(\frac{2P}{bc}\right)^2+\left(\frac{b^2+c^2-a^2}{2bc}\right)^2=1,$$

odakle je:

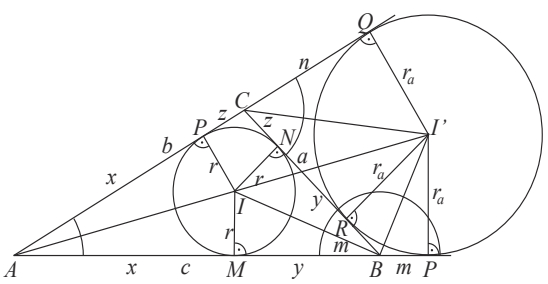
$$P^2=\frac{4b^2c^2-\left(b^2+c^2-a^2\right)^2}{16}=\frac{\left[(b+c)^2-a^2\right]\cdot\left[a^2-(b-c)^2\right]}{16}=$$

$$=\frac{a+b+c}{2}\cdot\frac{b+c-a}{2}\cdot\frac{a+c-b}{2}\cdot\frac{a+b-c}{2}=$$

$$=s(s-a)(s-b)(s-c), \text{ tj.}$$

$$P=\sqrt{s(s-a)(s-b)(s-c)}.$$

Dokaz 4. Sada ćemo Heronov obrazac dokazati preko geometrije. Sa (sl.2) vidimo da je:

$$|AM|=|AP|=x,$$
$$|BM|=|BN|=y,$$
$$|CP|=|CN|=z,$$
$$|BP|=|BR|=m,$$
$$|CR|=|CQ|=n,$$

Imamo:

$$P_{\Delta ABC} = P_{\Delta ACI'} + P_{\Delta ABI'} - P_{\Delta BCI'}$$

ili $$P_{\Delta ABC} = \frac{br_a}{2} + \frac{cr_a}{2} - \frac{ar_a}{2} = \frac{b+c-a}{2} \cdot r_a . \quad (6)$$

Iz $a+b+c=2s$ je $b+c-a=2(s-a)$ tj. $s-a=\frac{b+c-a}{2}$, pa iz (6) imamo

$$P = P_{\Delta ABC} = r_a (s-a) \quad (7)$$

gdje je r_a polumjer kružnice spolja pripisane trokutu ΔABC (kao na sl. 2).
Dalje imamo $|AM|=|AP|=x, |BM|=|BN|=y, |CP|=|CN|=z$ pa je

$$2x+2y+2z=2s$$

ili

$$x+y+z=s ,$$

$$y=s-(x+z) ,$$

$$y=s-b . \quad (8)$$

Kako je

$$|AB|+|BP|+|AC|+|CR|=2s$$

odnosno

$$|AB|+|BP|+|AC|+|CQ|=2s , \text{ tj.}$$

$$|AP|+|AQ|=2s ,$$

ili zbog $|AP|=|AQ|$ je $|AP|=|AQ|=s$ kao i $|BP|=|AP|-|AB|$, tj.

$$m=s-c . \quad (9)$$

Očigledno je $\Delta IBM \sim \Delta I'BP$ odakle je $|IM|:|BM|=|BP|:|I'P|$, $r:y=m:r_a$ tj. $rr_a=ym$, a zbog (7), (8) i (9), te $r=\frac{P}{s}$ i $r_a=\frac{P}{s-a}$ je:

$$\frac{P}{s}\cdot\frac{P}{s-a}=(s-b)(s-c)$$

ili

$$P^2=s(s-a)(s-b)(s-c)$$

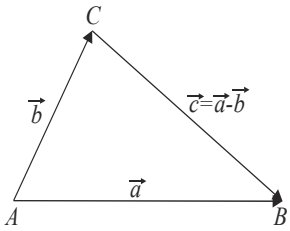
i najzad

$$P=\sqrt{s(s-a)(s-b)(s-c)} .$$

Dokaz 5. Za ovaj dokaz ćemo koristiti vektore. Prema sl. 3 je $P=\frac{1}{2}\left|\left(\vec{a}\times\vec{b}\right)\right|$, a odavde:

$$4P^2=\left|\vec{a}\times\vec{b}\right|^2=|\vec{a}|^2\left|\vec{b}\right|^2 \sin^2\left(\vec{a},\vec{b}\right), \text{ tj.}$$

$$4P^2=a^2b^2\left(1-\cos^2\left(\vec{a}\cdot\vec{b}\right)\right). \quad (10)$$

sl.3

No, kako je zbog $\vec{a}-\vec{b}=\vec{c}$:

$$\left(\vec{a}-\vec{b}\right)^2=a^2-2\left(\vec{a}\cdot\vec{b}\right)+b^2=c^2,$$

odakle je

$$\vec{a}\cdot\vec{b}=\frac{1}{2}\left(a^2+b^2-c^2\right),$$

to proizilazi iz (10):

$$4P^2=a^2b^2-\frac{1}{4}\left(a^2+b^2-c^2\right)^2=\left(ab+\frac{a^2+b^2-c^2}{2}\right)\left(ab-\frac{a^2+b^2-c^2}{2}\right)=$$

$$=\frac{\left(a+b\right)^2-c^2}{2}\cdot\frac{c^2-\left(a-b\right)^2}{2}=\frac{1}{4}\left(a+b+c\right)\left(a+b-c\right)\left(c+a-b\right)\left(c+b-a\right).$$

Stavimo li da je $s=\frac{a+b+c}{2}$, nakon transformacija dobijamo

$$P=\sqrt{s\left(s-a\right)\left(s-b\right)\left(s-c\right)}.$$

Dokaz 6. Uvrste li se u adicioni teorem kotangesa za tri sumanda

$$ctg\left(x+y+z\right)=\frac{ctgx\cdot ctgy\cdot ctgz-ctgx-ctgy-ctgz}{ctgx\cdot ctgy+ctgy\cdot ctgz+ctgz\cdot ctgx-1} \tag{11}$$

polovine uglova α,β,γ nakog trokuta, lijeva strana od (11) će biti jednaka nuli, tako da vrijedi

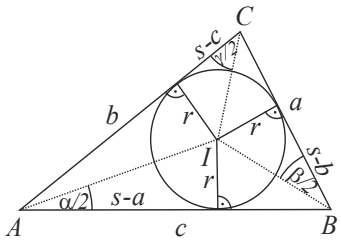
$$ctg\frac{\alpha}{2}+ctg\frac{\beta}{2}+ctg\frac{\gamma}{2}=ctg\frac{\alpha}{2}ctg\frac{\beta}{2}ctg\frac{\gamma}{2}. \tag{12}$$

Zbog

$$ctg\frac{\alpha}{2}=\frac{s-a}{r},\ ctg\frac{\beta}{2}=\frac{s-b}{r},\ ctg\frac{\gamma}{2}=\frac{s-c}{r}, \tag{13}$$

gdje je r poluprečnik upisane kružnice, a s poluzbroj stranica (sl.4), iz (12) i (13) slijedi:

$$\frac{s-a}{r}+\frac{s-b}{r}+\frac{s-c}{r}=\frac{3s-\left(a+b+c\right)}{r}=\frac{s}{r}=\frac{\left(s-a\right)\left(s-b\right)\left(s-c\right)}{r^3}. \tag{14}$$

sl.4

Iz (14) je sada:

$$sr^2 = (s-a)(s-b)(s-c)$$

ili

$$s^2r^2 = s(s-a)(s-b)(s-c)\,. \tag{15}$$

Kako je $P = sr$, to iz (15) dobijamo:

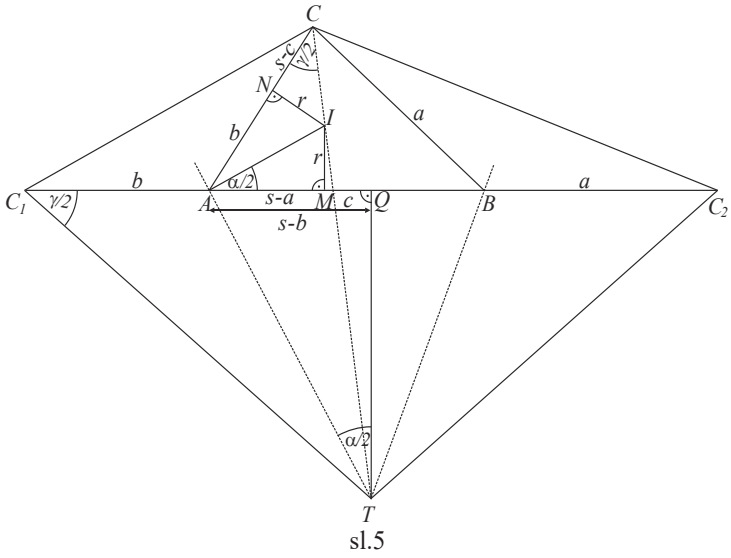
$$P^2 = s(s-a)(s-b)(s-c)$$

ili

$$P = \sqrt{s(s-a)(s-b)(s-c)}\,.$$

Dokaz 7. Slijedi još jedan planimetrijski dokaz. Kako je točka I centar upisane kružnice trokuta ΔABC, tada je $|IM| = |IN| = r$, $|AM| = s-a$, $|CN| = s-c$. Ako je $|C_1A| = |AC| = b$, $|BC_2| = |CB| = a$, tada je $|C_1C_2| = 2s$; a ako je točka Q središte dužine C_1C_2, tada je $|C_1Q| = s$, $|AQ| = s-b$. Pored toga je $\sphericalangle ATQ = \sphericalangle IAM = \frac{\alpha}{2}$ jer je $AI \perp AT$ i $\sphericalangle QC_1T = \sphericalangle ICN = \frac{\gamma}{2}$ (sl.5).

Trokuti ΔCAC_1 i ΔCBC_2 su jednakokraki, pa su simetrale stranica CC_1 i CC_2 istovremeno i simetrale kutova $\sphericalangle C_1AC$ i $\sphericalangle CBC_2$.

sl.5

Stoga se točka T, centar opisane kružnice trokuta ΔCC_1C_2, nalazi u presjeku simetrala dva spoljašnja kuta trokuta ΔABC; ali točka T se nalazi i na simetrali unutarnjeg kuta u vrhu C.
Iz sličnih trokuta ΔQAT i ΔAMI je:

$$(s-b):|QT|=r:(s-a),$$

a iz sličnih trokuta ΔQC_1T i ΔCNI :

$$|QT|:s=r:(s-c).$$

Množenjem zadnje dvije jednakosti dobijamo:

$$\frac{s-b}{s}=\frac{r^2}{(s-a)(s-c)},$$

a odavde

$$r^2s=(s-a)(s-b)(s-c).$$

Kada obje strane prethodne jednakosti pomnožimo sa s, a uzimajući u obzir da je $rs=P$, dobijamo:

$$P=\sqrt{s(s-a)(s-b)(s-c)}.$$

Dokaz 8. Imamo poznate formule iz trigonometrije:

$$tg\frac{\alpha}{2}=\frac{r}{s-a}, \tag{16}$$

$$P=rs, \tag{17}$$

$$p=\frac{1}{2}bc\sin\alpha. \tag{18}$$

Sada iz (16), (17) i (18) imamo:

$$tg\frac{\alpha}{2}=\frac{\sin\frac{\alpha}{2}}{\cos\frac{\alpha}{2}}=\frac{r}{s-a}=\frac{P}{s(s-a)}=\frac{bc\sin\alpha}{2s(s-a)}=\frac{bc\sin\frac{\alpha}{2}\cos\frac{\alpha}{2}}{s(s-a)}.$$

Odavde neposredno dobijamo:

$$\cos\frac{\alpha}{2}=\sqrt{\frac{s(s-a)}{bc}}, \text{ te}$$

$$\sin\frac{\alpha}{2}=\sqrt{1-\cos^2\frac{\alpha}{2}}=\sqrt{\frac{bc-s(s-a)}{bc}}=\sqrt{\frac{bc-s(s-a)+bs-bs}{bc}}=$$

$$=\sqrt{\frac{s(b-s+a)-b(s-c)}{bc}}=\sqrt{\frac{s(s-c)-b(s-c)}{bc}}=\sqrt{\frac{(s-b)(s-c)}{bc}}.$$

Uvrštavanjem izraza za $\sin\frac{\alpha}{2}$ i $\cos\frac{\alpha}{2}$ u formulu $\sin\alpha=2\sin\frac{\alpha}{2}\cos\frac{\alpha}{2}$ dobijamo:

$$\sin\alpha=\frac{2}{bc}\sqrt{s(s-a)(s-b)(s-c)}. \tag{19}$$

Iz (18) i (19) sada slijedi Heronov obrazac:

$$P=\sqrt{s(s-a)(s-b)(s-c)}.$$

Napomena: Pokazuje se da se Heronov obrazac stavljajući da je $s=\frac{a+b+c}{2}$ može napisati u obliku:

$$P=\frac{1}{4}\sqrt{\left(a^2+b^2+c^2\right)^2-2\left(a^4+b^4+c^4\right)}.$$

Analizirajući svih osam datih dokaza, možemo reći da su zanimljivi i da iziskuju obimno znanje iz geometrije i trigonometrije. Smatramo da je u tome i vrijednost ovih dokaza pa ih preporučamo nastavnicima u radu sa njhovih učenicima koji pokazuju veći interes za matematiku.

LITERATURA

[1] **Arslanagić, Š.**, *Matematika za nadarene*, Bosanska riječ, Sarajevo, 2005.
[2] **Blagojević, V.**, *Teoreme i zadaci iz planimetrije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Istočno Sarajevo, 2002.
[3] **Marić, A.**, *Trokut (definicije, poučci, formule, problemi, jednakosti, nejednakosti)*, Element, Zagreb, 2007.
[4] **Mintaković, S., Franić, M.**, *Trigonometrija*, Element, Zagreb, 1999.
[5] **Pavković, B., Veljan, D.**, *Elementarna matematika 2*, Školska knjiga, Zagreb, 1995.

Namik Halilović

PRIMJERI DRAMATIZACIJE LEGENDE I DJEČIJE PJESME

Sažetak

Igra kao neodvojivi dio djeteta utiče na formiranje njegove ličnosti, a dramske igre u kojima se riječ i govorni iskaz javljaju kao osnovno sredstvo izražavanja, predstavljaju značajan potencijal za razvoj govornog stvaralaštva te kreativnosti i mašte djeteta. Igrokazi kao jednostavni oblici dramske forme, nude učenicima kroz učešće u dramskoj sekciji i u nastavnom procesu, mogućnost stvaralačkog izražavanja, govornih i izražajnih sposobnosti i vještina. Kreiranje igrokaza prilagođavanjem i adaptacijom drugih književnih oblika u dramski, otvara mogućnosti lakšeg pristupa različitim sadržajima. Učenici kao glumci u igrokazima čine sponu između teksta i publike, razvijaju vlastite kompetencije i ulaze u svijet scenskog stvaralaštva. Nekada u nedostatku dramskih tekstova neophodno je pribjeći dramatizaciji već postojećih književnih oblika i tako prerađene u igrokaze ponuditi ih učenicima i publici. Ovaj rad nudi tekst igrokaza *Djevojačka pećina*, nastao adaptacijom jedne legende iz užeg zavičaja. Također, ovdje se nalazi i tekst igrokaza *Avanture malog Juju*, kao dramatizacija istoimene dječije pjesme.

Ključne riječi

Učenici, igra, igrokaz, dramska sekcija, pozornica, dramatizacija, legenda, dječija pjesma.

Uvod

Čovjek je društveno biće, biće koje djeluje, koje stvara. Čovjek je biće koje komunicira sa drugima i sa okolinom. U djetinjstvu, ta komunikacija ogleda se prije svega u igri kao najtipičnijoj aktivnosti djece. Igra predstavlja cijeli dječiji svijet, jer kroz igru dijete upoznaje i sebe i

svijet koji ga okružuje. Igra je rad djeteta. Kroz igru dijete uči, mašta, stvara. „Igra je psihofizička i biološka potreba svakog djeteta."(Kunić 1990: 9)

Djeca se često igraju različitim igračkama, lutkama, slagalicama... U igri djeca izvode razne oblike kretanja: hodaju, skakuću, trče, pužu... Dijete dakle u igri razvija tjelesne funkcije, ali i osjećaje, kognitivne i komunikacijske sposobnosti, maštu itd. Jedno od osnovnih sredstava izražavanja u različitim dječijim igrama je riječ, govor.[3] Pored govora, pokret kao izraz dječijeg stvaralaštva, predstavlja osnovu dječije igre. Govor (kazivanje) kroz igru, čini igrokaz kao jednostavnu dramsku formu.

U nastavku ovog rada bit će prezentovana dva igrokaza iz knjige *Na krilima pozornice*. (Halilović 2021) Prvi predstavlja dramatizaciju legende, a drugi dramatizaciju dječije pjesme.

Igrokaz

„Igrokaz je tekst podijeljen po ulogama. Namijenjen je za izvođenje na sceni." (Hasić, Iličić, Ešić 2007: 118) Dakle, igrokaz je književni tekst namijenjen za izvođenje na pozornici. Napisan je u obliku dijaloga, a likove na sceni glume glumci. Oni su lica u igrokazu. Igrokaz je jednostavno dramsko djelo. Igrom se kazuje – kako mu i samo ime govori – igrokaz. I dok se čita igrokaz ima smisao i estetsku vrijednost, ali tek interpretacijom glumaca na sceni dobija potpuni smisao i ljepotu. Kako vidimo, igrokaz se može i čitati, ali je namijenjen za izvedbu na pozornici – gledanju i slušanju. Riječi i rečenice formulisane u dijaloški okvir tek na sceni potpuno oživljavaju uz pokret i igru. Igrokaz izveden na pozornici predstavlja iluziju života, jer publika dobija utisak da se pred njom dešava nešto iz samog realnog svijeta. Glumeći u igrokazu, učenici nastoje da se u potpunosti užive u date likove kako bi što vjernije interpretirali povjerene im uloge. Prisutnost treme (naročito ako je u pitanju prvi nastup), proživljavanje različitih emocija izazvanih prisustvom publike te samim dešavanjima na pozornici, neće umanjiti učeničku radost nakon odigranog dramskog komada i očekivanog aplauza. Učenici kao glumci u igrokazu oživljavaju književni tekst, kroz riječ-govor kao osnovno sredstvo scenskog izraza, ali i mimikom, gestama, pokretom, igrom. Na taj način ostvaruje se interakcija između igrokaza kao književnog djela i publike kao krajnjeg konzumenta te istovremena interakcija glumaca (učenika), sa tekstom i publikom. Mjesto izvođenja igrokaza može biti: učionica, školski hol, sala, dvorište škole ili neki drugi ambijent. Istraživanje i pripremanje igrokaza (dramskih tekstova) te njihova scenska izvedba konačan je cilj učenika uključenih u dramsku sekciju.

[3] „Igra su i riječi i postupci; najčešće je to veoma angažirajuća aktivnost koja se na neki način postavlja iznad stvarnosti (...)", (Hwang, Nilsson 2000: 176)

Dramska sekcija

Dramska sekcija djeluje u okviru vannastavnih aktivnosti. Jedan od programskih sadržaja dramske sekcije je i pripremanje igrokaza i njihovo izvođenje na školskim priredbama. Ova sekcija okuplja određeni broj učenika koji pokazuju glumački talenat i nadarenost. Učenici se rado uključuju u dramsku sekciju jer vole da glume. Igrokaz pruža svakom učeniku mogućnost da iskaže svoje glumačke sposobnosti, te da govorom i pokretom oblikuje dijalog i stvara dramsku radnju. Nekada samo jedan igrokaz, pripremljen na časovima dramske sekcije, može učenike motivisati na bolje učenje, a školu dovesti na širu društvenu pozornicu.

Dramatizacija

Prerada drugih književnih oblika u dramski predstavlja dramatizaciju.[4] Adaptacijom se može tretirati: bajka, basna, priča, pjesma... Za dramatizaciju je potrebno odabrati tekst koji ima jasno određenu i razvijenu radnju, izražene karaktere likova. (Životinje ili recimo biljke, mogu se uvesti u radnju korištenjem maski i dobro osmišljenih kostima.) Dobro je ukoliko u tekstu koji prilagođavamo scenskoj izvedbi postoji dijalog, jer ga možemo proširiti, ali naravno možemo dramtizirati i tekstove koji uopće nemaju dijaloge. (Scena ulaska djevojke u pećinu – scena druga u igrokazu koji slijedi u daljem tekstu, izostankom dijaloga kao osnovnog scenskog izraza uz kvalitetno glumačko ostvarenje lika Djevojke, ništa ne umanjuje, već na najbolji način ističe dramski momenat oko kojeg je ispletena cijela priča-legenda.) Pri dramatizaciji potrebno je zadržati karaktere likova i paziti da se ne odstupi od događaja datih u tekstu. No, nekad je neophodno određene radnje proširiti pa i uvesti u tekst pripovjedača da se premoste radnje koje su se dogodile u drugom vremenu i na drugom mjestu. (Izvedba na sceni koja omogućava scenografiju, svjetlosne i druge efekte daje različita rješenja za date dramatizovane tekstove.)

Većina učenika vrlo rado prihvata učešće u izvođenju dramatizovane basne ili priče koju su učili u školi. Ovakvim poučavanjem učenici su motiviraniji te u potpunosti usvajaju sadržaje. U priručniku *Teatar u školi*, bosanskohercegovačkog pisca Zejćira Hasića, mogu se naći primjeri dramatizacije narodnih priča, lirskih narodnih pjesama, bajki. (Hasić 2000)

[4] Dramatizacija (grč.) prenošenje nekog literarnog djela u dramski rod, (Idrizović, Jesenković, Knor 1990: 76)

Dramatizacija legende

Djevojačka pećina nalazi se nedaleko od mjesta Brateljevići u općini Kladanj. Ovdje se od davnina prepričava legenda o djevojci i Djevojačkoj pećini. Riječ *legenda* potiče iz latinskog jezika i znači – *ono što treba čitati*.[5] Izmišljene priče nastale u narodu, prenose se s generacije na generaciju usmenom predajom. Za pećinu u Brateljevićima koja nosi naziv Djevojačka pećina, vezuje se, dakle, legenda o djevojci čiji se grob nalazi na kraju pećine. Prenosi se da je nekada davno na jednom lokalnom sijelu zapodjenuta rasprava (opklada), ko se smije usuditi sam otići i nasuti vode na izvoru u pećini. Kako niko od momaka nije imao hrabrosti, javila se jedna djevojka čiji je otac bio bolestan. Kao dokaz ponijela je vreteno i zabola ga pored izvora. No tom prilikom, ne znajući, probola je vretenom i svoju dugu haljinu, pričvrstivši je za tlo. Kad je htjela krenuti, osjetila je da je nešto povlači te je od straha umrla. U nastavku slijedi tekst igrokaza Djevojačka pećina.

Djevojačka pećina

LICA: Đuza (mladić u staroj bosanskoj nošnji);

Zuko (mladić u staroj bosanskoj nošnji);

Djevojka (hrabra, neustrašiva, voli svog oca);

SCENA PRVA: Otvoren prostor sa improvizovanim bunarom na sredini.

(*Dva jarana, Zuko i Đuza, sjede pored izvora Zvjezdan.)*

ĐUZA *(pije vodu*): Ah, plaha je plaha ova voda.

ZUKO: Jest, jest. Al' znaš li ti Đuza, koja je voda najbolja, najzdravija?

ĐUZA: Znam , jaštaradi. Najbolja je voda sa izvora iz pećine.

ZUKO (*pokazuje rukom):* Pazi, pazi, evo šćerke starog Mušana.

ĐUZA (*dok djevojka prilazi*): Bujrum, bujrum djevojko!

DJEVOJKA: Selam alejkum!

ĐUZA i ZUKO: Alejkumu selam!

DJEVOJKA (*nosi ibrik*): Hitim. Babo mi je bolestan. Poželio je vode sa Zvjezdan izvora.

ZUKO: Šta mu je bona?

DJEVOJKA: Ne zna niko. Iz dana u dan samo kopni i vehne. Berber Enver veli da svaki dan popije vode s drugog izvora. Tako četrdeset dana. Veli,

[5] Legende (lat.) 1. izmišljena priča, bajka, gatka (elementi legende su često u narodnoj književnosti, naročito u epskoj narodnoj pjesmi); 2. narodna predanja o životu neke ličnosti ili nekom događaju; (Idrizović, Jesenković, Knor 1990: 209)

tad će mu lahnut'.

ZUKO: I svaki dan mu nosiš vodu s drugog vrela?

DJEVOJKA: Svaki dan. Pihne svake vode, ama još nema fajde.

ĐUZA: A jesi l' donosila vodu iz pećine?

DJEVOJKA (*ibreti se*): Iz pećine? Nisam još.

ZUKO: Kakva te pećina snašla. Zar bi smjelo žensko samo zać' u pećinu?

DJEVOJKA (*pomalo uvrijeđeno*): Za svog babu, jašta vam bih smjela!

ĐUZA: Vele da je u pećini birvaktile bila i aždaha**.**

ZUKO: Pusti bolan to.

ĐUZA: A i prst se pred okom ne vidi. Mračno j' kažu k'o u kaburu**.**

DJEVOJKA (*prkosno*): E ja ću vala uć' u pećinu!!

ĐUZA: Zbore da se u njoj i prikazuje. Prepala bi se muška glava, jakamoli ženska.

DJEVOJKA: Neka bi! Ja se ne bojim!! Odoh još danas babi donijet' vode sa izvora iz pećine!!!

ZUKO (*pomirljivim tonom*): Ma more bit' da j' Zvjezdan najzdravija voda...

ĐUZA (*ispod glasa*): Moreš ti nasut vode koje god hoćeš, a reći da je iz pećine. Ženska glavo, ne bi ti smjela zać' u pećinu...

DJEVOJKA (*već ljutita uzima vreteno*): Vidiš li ovo vreteno?! Odoh sad u pećinu nalit' vode u ibrik i zabošću ovo vreteno kod izvora!

ZUKO (*ustrašeno*): Jami bona!

DJEVOJKA (*odlazeć*i): Ko hoće, more provjerit'!

ĐUZA: Lude cure, aman jarabi!

ZUKO (*prijekorno)*: I ti si zapeo, ne smiješ te ne smiješ!

ĐUZA (u *nevjerici*): Ona ode.

ZUKO: Ode nego šta.

SCENA DRUGA: Zatamnjen prostor.

(Scenu ulaska u pećinu izvesti u zamračenom ambijentu, da se vidi silueta djevojke kad nalije vodu u ibrik i zabode vreteno, ali kroz dugu haljinu, tako da je to zaustavi kad krene. Djevojka s krikom pada mrtva.)

SCENA TREĆA: Zatamnjen prostor.

(Zuko i Đuza kreću se s fenjerom kroz zatamnjen prostor.)

ZUKO: Ne znam šta ti je trebalo da kušaš njenu hrabrost.

ĐUZA: Otkud sam znao da je toliki ters!

ZUKO: Nije ona ters, već ne da svoj nam!

ĐUZA: Znaš i ti da nikad niko sam samcat nije kročio u pećinu.

ZUKO: Eh eto, ona je kročila.

ĐUZA: Psssst! (*Polušapatom):* Čuješ li šta?

ZUKO: Ne čujem. (*Podiže fenjer, pa zastaje):* Al' vidim.

ĐUZA *(približava se tik do Zuke, pa zastrašeno*): Šta vidiš?

ZUKO (*pokazuje*): Nu, vidi!

ĐUZA (*ugleda mrtvu djevojku)*: Ooo, Bože! O, luda djevojko!

ZUKO *(posvijetli bolje fenjerom*): Vidiš li? Zabola je vreteno kao dokaz, a ...

ĐUZA: ... a nije vidjela da je vreteno probolo haljinu. Pala je mrtva od straha misleći da je neko povukao.

ZUKO: Vidiš li šta smo učinili? Njena hrabrost odvukla je u smrt.

ĐUZA: I ljubav prema bolesnom babi**.**

ZUKO (*skrušeno)*: O, Bože oprosti nam!!

ĐUZA (*tiho, pokajnički*): Ovdje ćemo je ukopati. Ovo je njena pećina.

ZUKO: Djevojačka pećina.

Dramatizacija dječije pjesme

U udžbeniku Muzička/Glazbena kultura za 1. razred osnovne škole nalazi se pjesma za djecu Avanture malog Juju. (Hodžić 2011) Tekst pjesme napisao je Žarko Roje 1952. godine, a muziku je napisao Petar Bergamo.[6] Ovu veoma uspjelu pjesmu uče i pjevaju generacije i generacije djece.

[6] Internet: https://www.novilist.hr/scena/djecji-evergreeni-svi-smo-pjevali-bila-mama-kukunka-bio-tata-taranta/

Njen tekst nudi djeci, kao kroz priču, sasvim neobičnu radnju i likove. Zato je ova pjesma-pričica bila temelj da se pokuša napisati igrokaz koji će se izvoditi na školskoj sceni.

Avanture malog Juju

LICA: Rijeka Nil (grupa učenika obučenih u plavo),

Juju (učenik prvog razreda),

Mama Kukunka (učenica petog razreda),

Tata Taranta (učenik petog razreda),

Krokodil Kroko (učenik kostimiran kao krokodil),

Kiki Riki (učenik četvrtog razreda);

SCENA: Nekoliko učenika obučenih u plavo drže improvizovanu rijeku Nil od nekog plavog platna. Iza njih je krokodil Kroko. Mama Kukunka nešto kuha, tata Taranta čita novine, a mali Juju se igra. (Dok učenici pjevaju može se svirati i muzika na usnoj harmonici ili nekom drugom instrumentu, ali i ne mora.)

RIJEKA NIL *(pjeva prvu strofu dva puta)*: Bila mama Kukunka, Kukunka, bio tata Taranta, Taranta, imali su maloga Juju.

JUJU *(poslije otpjevanog)*: Jujuuu!! *(Pjesma staje.)*

MAMA KUKUNKA: Juju! Juju!!

TATA TARANTA *(kao za sebe)*: O sigurno je opet došlo vrijeme da idemo u šetnju pored Nila.

MAMA: Juju sine! Dođi, došlo je vrijeme da idemo u šetnju pored Nila.

JUJU *(veselo)*: Jujuuu!!!

TATA *(nevoljko mumlja, ali ustaje)*: Hmmmm. *(Mama, tata i Juju lagano počinju šetnju.)*

RIJEKA NIL *(pjeva)*: Jednom su se šetali, šetali, kraj duboke r'jeke Nil, r'jeke Nil, gdje je bio velik' krokodil. *(Kad otpjevaju strofu krokodil izlazi iz rijeke i dođe bliže publici.)*

KROKODIL *(dok govori, Nil pjeva tiše melodiju mmm mmmm mmmm)*: Zdravo raja! Ja sam krokodil Kroko. U ovoj pjesmi nemam ime, ali moje matično ime je Kroko. K-r-o-k-o!! Samo da se zna. Inače živim u Nilu. *(Okreće se i pokazuje)*: To je ona tamo rijeka. Hmm nešto mi se i ne čini kao prava rijeka, ali... dobro. Samo da znate, danas sam baš gladan. Zato, neka vas ne iznenadi ako ja nekoga, ovaj ...njam, njam! *(Vraća se u rijeku Nil i zaroni.)*

(Mama, Kukunka. Tata Taranta i mali Juju i dalje šetaju pored Nila.)

NIL *(pjeva)*: Skočio je krokodil, krokodil, iz duboke r'jeke Nil, r'jeke Nil...

(Pjesma staje. Kroko iskače iz rijeke. Mama Kukunka vrišti. Tata Taranta brunda. Mali Juju bježi dok ga Kroko goni po pozornici. Jurnjava traje dok ne izazove salve smijeha. Kada Kroko uhvati Jujua, vraća se u rijeku Nil, a Nil dovršava strofu): ... uhvatio maloga Juju.

NIL *(nastavlja pjesmu)*: Plače mama Kukunka, Kukunka.

MAMA *(plače)*: Aaaaaaaaaa!!!

NIL *(pjeva)*: Plače tata Taranta, Taranta.

TATA *(plače)*: Uuuu Aaa Uaauu!

MAMA I TATA *(zajedno plačućim glasovima)*: Vrati nama našega Juju!

NIL: Progovara krokodil, krokodil iz duboke r'jeke Nil, r'jeke Nil...

KROKO *(pjevajući ljutitim glasom)*: Dones'te mi vola pečenog!

NIL *(bržim tempom)*: Trči mama Kukunka, Kukunka, trči tata Taranta, Taranta ...

(Nil ponavlja ovaj dio pjesme nekoliko puta, pjevajući sve tiše i tiše. Mama i tata trče i pripremaju vola – lutka na ražnju. Nil pjeva sasvim tiho.)

(Na scenu izlazi Kiki Riki vozeći za sobom kolica od drveta ili drugog materijala.)

KIKI RIKI: Hej narode, ja sam Kiki Riki i prodajem kikiriki! *(Glasnijim glasom)*: Kikiriki! Kikiriki! Inače mene nema u ovoj pjesmi, ali ja... *(govori svoje pravo ime)*... ja sam toliko plakao da su mi morali dati neku ulogu. Pošto uloga više nije bilo, onda su mene – mene Kiki Rikija ... izmislili. Hoće li možda neko kikiriki? *(Govori glasnije)*: Kupite kikiriki! Kupite kikiriki!!!

KROKO *(ljutito iz rijeke Nil)*: Hej mali!

KIKI RIKI: Meni govoriš?

KROKO: Tebi, nego kome! *(Strašnim glasom)*: Hajde briši odavde! Ometaš me u poslu!!

KIKI RIKI *(uvrijeđeno)*: Dobro, dobro, šta se dernjaš. *(Ipak, odlazeći više glasnije)*: Kikiriki! Kupite kikiriki!!

KROKO: On će meni prodavati kikiriki, meni starom gurmanu!

NIL *(pjeva glasnije završetak strofe, dok mama i tata dolaze trkom noseći pečenog vola – napravljenog od kartona)*: ... donesoše vola pečenog!

MAMA *(plašljivo)*: Gospodine Kroko!

TATA *(plašljivo)*: Gospodine Kroko!

NIL (*pjeva*): Progovara krokodil, krokodil, iz duboke r'jeke Nil, r'jeke Nil...

KROKO *(dovršava strofu)*: ... Evo vama vašega Juju. *(Mama, tata i Juju se grle.)*

KROKO *(prilazi bliže publici noseći pečenog vola)*: U životu moraš biti mudar...

NIL *(sasvim tiho pjevuši melodiju pjesme)*: Mmmm mmmm mmm ...

KROKO *(okrene se, kao ljutito, ali nastavlja)*: U životu moraš biti mudar. Ako treba i krokodilske suze liti. Nisam valjda lud da jedem tamo nekog malenog Jujua iz tamo neke pjesme. Zar nije bolji ovaj pečeni vo?! *(Zagrize pečenje)*: Njam! Ajjj! Ajojojjj!!! Jaoo! Pa ovo je vrelo! E sad ću baš proliti prave krokodilske suze! *(Plače)*: Aaaaaaa!!!

(Dok se glumci poklanjaju čuje se pjesma sa CD-a: Bila mama Kukunka ...)

Zaključak

Od ranog uzrasta djeca učestvuju u raznim igrama. Igra za djecu predstavlja aktivnost kroz koju ona uče o sebi i svijetu koji ih okružuje. Kroz igru djeca stiču mnoge vještine, a igra im omogućava da svestrano razvijaju svoju ličnost. Dramske igre posebno utiču na razvoj govornog izražavanja, kreativnosti i onog stvaralačkog u djetetu. U okviru dramske sekcije učenici kroz igrokaze ispoljavaju svoje glumačke sposobnosti te glumeći na sceni, uživljavajući se u likove, omogućavaju publici da školske predstave dožive kao nešto realno. U nedostatku pogodnih tekstova za scensko izvođenje, nekada je potrebno preraditi postojeće književne forme i oblikovati ih u dramske tekstove – igrokaze. Dramatizacijom mogu biti obuhvaćene bajke, basne, priče... U ovom radu ponuđena su dva primjera dramatizacije: lokalne legende i dječije pjesme. Pri adaptaciji, uz određene prilagodbe, nastojalo se ne odstupiti od izvornog teksta. Ovdje je neophodno napomenuti da su članovi dramske sekcije izvodili igrokaze „Djevojačka pećina" i „Avanture malog Juju" te da su ispunjena očekivanja publike, ali i samih učesnika.

EXAMPLES OF DRAMATIZATION LEGENDS AND CHILDREN SONGS

Abstract

Play, as an inseparable part of a child, influences the development of his or her personality; and dramatic play, where a word and utterance appear as a basic means of expression, represents a significant potential for the development of the speaking abilities, creativity and imagination of a child. A play as a simple dramatic form offers students, through involvement in the theatre department and teaching process, the possibility of acquiring creative expressions in addition to developing their

speaking and expressive skills and abilities. Creating a play via adapting and modifying other literary forms into a drama offers a possibility of easier access to various contents. Students, as actors in a play, form a special link between a text and an audience; they develop their own competencies and enter the world of creation on stage. Sometimes in the absence of a dramatic text it is necessary to resort to the dramatizing of other already existing literary forms and offer them to students and the audience, adapted as plays. This paper offers a text of the play „Djevojačka pećina"(The Maiden's Cave) created via adapting a local legend from our area. In addition, this paper also offers a text of the play "Avanture malog Juju" (Adventures of the Little Juju), as a dramatization of the children's song with the same name.

Key words: Students, play, dramatic play, theatre department, stage, dramatization, legend, children's song.

LITERATURA

Halilović Namik, *Na krilima pozornice*, Bošnjačka zajednica kulture Preporod, Općinsko društvo Kladanj, Kladanj, 2021.

Hasić Zejćir, *Teatar u školi*, Bosanska riječ, Tuzla/Bosnisches wort, Wuppertal, 2000.

Hasić Zejćir, Iličić Jagoda, Ešić Šimo, Čarolije malog svijeta: čitanka za 4. razred osnovne *devetogodišnje škole*, Bosanska riječ, Tuzla, 2007.

Hodžić Refik, *Muzička/Glazbena kultura-Udžbenik za prvi razred osnovne škole*, Vrijeme, Zenica/Nam, Tuzla, 2011.

Hwang Philip, Nilsson Bjorn, *Razvojna psihologija*, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2000.

Idrizović Muris, Jesenković Abdulah, Knor Vladimir, *Rječnik stranih riječi*, Književna zajednica Drugari, Sarajevo, 1990.

Kunić Ivanka, *Kultura dječjeg govornog i scenskog stvaralaštva*, Školska knjiga, Zagreb 1990.

Begić Maja

UMJETNIČKO DJELO U FUNKCIJI STICANJA ZNANJA LIKOVNE KULTURE KOD UČENIKA RAZREDNE NASTAVE

SAŽETAK

Likovna kultura ima za cilj prenijeti posmatraču estetski vrijedne poruke. Likovnost svakog pojedinog djeteta u potpunosti se razlikuje, te ukazuje na bogatstvo unutarnjeg svijeta individue. Ona je jedna vrsta govora i sredstvo komunikacije. Kvalitetno stimuliranje likovnog razvoja djece je moguće uz dobre likovne materijale, te pogodan prostor za rad, svjetlo, sredstva i pomagala, uz nastavnika, koji djecu dovodi u kontakt s različitim likovnim tehnikama i različito motiviše djecu podrškom emocija i dječije znatiželje. Svako likovno djelo ima svoju vrijednost. Sve dok se djetetu daje sloboda prilikom izražavanja, ali mu se istovremeno pruža različitost svega do tada njemu neotkrivenoga, dijete će se i razvijati. Provedene likovne aktivnosti su imale za poticaj posmatranje umjetničkog djela. U toku obje aktivnosti niti jedno dijete nije imalo negativnu reakciju na odabrana umjetnička djela i s velikom radošću su prihvatili likovni zadatak. Sloboda, samostalnost i aktivno istraživanje svijeta oko sebe je za djecu veoma važno. Dječji likovni radovi koji nastaju s velikom radošću, odišu spontanošću koji je izazvan direktnim intenzitetom nekog novog doživljaja.

UVOD

Već od rane dobi ističe se važnost likovnog vaspitanja i poticanja dječje kreativnosti. Vaspitno-obrazovni rad u području likovne kulture važan je zbog mnogostranog razvoja djece. Djeci je potrebno omogućiti da se kroz igru upoznaju sa raznim likovnim tehnikama i materijalima. Likovnim izražavanjem i stvaranjem, djeca slobodno prikazuju svoju maštu i kreativnost.

Vaspitno-obrazovni rad obuhvata cijelog čovjeka, sve strane njegove ličnosti. Likovno vaspitanje je dio koji s ostalim dijelovima vaspitno-obrazovnog rada čini jedinstvenu cjelinu. Likovna kultura je u najužoj

vezi s intelektualnim obrazovanjem. Tu se intenzivno upošljavaju čula, posebno vid, razvija se sposobnost posmatranja, upošljava se pamćenje i reprodukcija, oblikuje stvaralačka fantazija, te se razvijaju misaoni procesi. Likovna kultura ima pretežno stvaralački karakter, a utiče na buđenje i razvoj raznovrsnih emocija i na njihovo formiranje.

Uloga nastavnika u likovnoj kulturi je bitna, jer kao inicijator i motivator treba pravilno pristupiti poučavanju likovne umjetnosti. Umjetničko djelo je predmet komunikacije, a to znači da bi nastavnici trebali poticati i osposobiti djecu za komunikaciju s likovnim djelom na način da ga opaža, posmatra, promišlja, doživljava i interpretira doživljeni sadržaj. Komunikacija djeteta s likovnim djelom mu omogućava da usvoji likovni jezik, razvije estetsku svijest i doživi raznolikost vizuelno-likovnih sadržaja. U likovnim aktivnostima je važno da dijete slobodno, samostalno i aktivno istražuje svijet oko sebe, jer tamo gdje sloboda vlada - kreativnost caruje.

U ovom radu ćemo pažnju posvetiti umjetničkom djelu koje je u funkciji sticanja znanja likovne kulture kod učenika razredne nastave.

LIKOVNA KULTURA KOD UČENIKA U RAZREDNOJ NASTAVI

Već od rane dobi dijete zadovoljava potrebe za stvaralaštvom, te istražuje likovnost od trenutka kada počinje istraživati svijet. Dječje likovno izražavanje je spontano i vođeno unutarnjom potrebom. Potreba djeteta je da se likovno izražava, a pri tome ne mora znati ništa o likovnoj umjetnosti. Sposobnost izražavanja se ne uči već se razvija iz prirodnih potencijala djeteta kroz interakciju sa svojom okolinom. Djeca se izražavaju individualno, ali postoje razlike u odnosu na dob, jer svaka dob nosi određene karakteristike.

Interes je glavni pokretač svih dječjih akcija, pa tako i likovnih aktivnosti. Djeci za stvaranje treba osigurati vrijeme, prostor, likovne materijale i tehnike kroz koje će usvojiti posebne likovne vještine. Dok dijete stvara samostalno, ono prikazuje svoj unutarnji svijet kroz koji ga bolje upoznajemo. Važno je omogućiti eksperimentisanje i istraživanje kroz igru. Odrasle osobe mogu biti od velikog značaja u dječjem likovnom razvoju pružajući potrebne materijale za likovne aktivnosti, upoznavajući ih s umjetničkim djelima, pružanju podrške i ohrabrenja. Ohrabriti dijete i učiniti da vjeruje u sebe dovodi do nevjerovatnih rezultata. U dječjoj kreativnoj igri kao i u umjetnosti dolazi do novih preokreta, kombinacija i dopunjavanja. Nastavnik je osoba koja treba podržati cjelokupni razvoj djeteta i istraživati mogućnosti poboljšanja vaspitno - obrazovnog procesa. U provođenju likovnih aktivnosti s djecom naglasak bi trebao biti stavljen na razvoj dječjeg stvaralaštva. Tokom provođenja likovnih aktivnosti djeci treba sloboda kako bi izrazili svoju kreativnost, maštu i radoznalost, te

im nenametljivo treba ukazati na mogućnosti koje nam likovnost može pružiti. Za uspješno analiziranje dječjih radova potrebno je poznavati karakteristike dječjeg likovnog izražavanja koje nam pomaže u boljem razumijevanju njihovog načina razmišljanja i viđenja sebe i svoje okoline.

Na osnovu dječjeg likovnog rada može se zaključivati o ličnosti i emocionalnom stanju djeteta. Dječji crtež može biti pokazatelj njegovog intelektualnog funkcionisanja, opšte i emotivne prilagođenosti. To je jedan od načina kojim se djeca mogu izražavati. Budući da djeca uglavnom vole crtati, crtež možemo iskoristiti kao sponu kontakta s djecom. Kako bismo saznali šta nam govori dječji crtež, vrlo je važno da poznajemo likovni razvoj djeteta, te likovni jezik. Osnovnu strukturu likovnog jezika čine likovni elementi, a to su tačka, linija, boja, ploha, površina, volumen, prostor, kontrast, harmonija, ritam, ravnoteža, simetrija, asimetrija, proporcija, dominacija i jedinstvo. Tačka predstavlja osnovnu likovnu vrijednost. To je najmanji grafiči znak. Linija je osnovni likovni element crteža i smatra se temeljem svih oblika likovnog izražavanja. Linija može biti: ravna, kriva, tanka, debela, dugačka, kratka, oštra, strukturna i konturna. Vodoravna linija djeluje mirno, opušteno, a simbolizuje mir, opuštanje, blagostanje. Uspravna linija je suprotnost vodoravnoj liniji. Kosa linija izaziva osjećaj kretanja, gibanja. Obješena linija izaziva osjećaj umora. Krivudava linija izaziva osjećaj nježnosti, blagih emocija, a izlomljena linija osjećaj grubosti. Boja obuhvata fizikalnu osobinu svijetlosti te materiju za bojenje. Boja može biti hromatska (sve boje unutar sunčevog spektra) i ahromatska (crna, bijela i siva). Ploha je ravan na kojoj se slika ili crta. Volumen je zapremina nekog tijela u prostoru. Ako volumen ne posjeduje unutrašnji prostor, ako je ispunjen nekom materijom, onda takav volumen nazivamo masa (npr. jabuka, kamen, jaje, drvo). Prostor je stvarnost u kojoj se krećemo i u kojoj boravimo. U vaspitno-obrazovnom procesu prostor podrazumijeva modelovanje i građenje, te oblikovanje predmeta, a u likovnoj umjetnosti podrazumijeva kiparstvo, arhitekturu, urbanizam. Kontrast podrazumijeva suprotstavljanje kvalitete i količinu istovrsnih i raznovrsnih likovnih elemenata, a nastaje kombinovanjem suprotnih veličina (veliko-malo), oblika (obli-uglasti), boja (toplo-hladno), linija (tanke-debele) i položaja (horizontalno-vertikalno). Harmonija predstavlja sklad. Ona razbija kontrast, ali ga ne ukida, jer bi onda djela bila monotona, dosadna i jednolična. Ritam se odnosi na pravilno izmjenjivanje likovnih elemenata. To može biti niz elemenata koji nastaje određenim slijedom. Ravnoteža označava jednak odnos između dvije strane, lijeve i desne, pa razlikujemo simetričnu ravnotežu, asimetričnu ravnotežu i optičku ravnotežu. Proporcija se odnosi na međusobni odnos dijelova neke cijeline, a razlikujemo direktnu proporciju (rast jedne strane proporcionalan je rastu druge strane) i obrnutu proporciju (rast jedne strane obrnuto je proporcionalan rastu druge strane). Dominacija znači isticanje, naglašavanje određenog elementa,glavni lik, glavni sadržaj, a može se prikazati u formi, veličini, boji. Jedinstvo se odnosi na ujedinjenje svih likovnih elemenata u jedinstvenu cjelinu. To je akcija zajedništva, pokret i snaga usmjereni ka cilju.

Likovna kultura, odnosno, vizuelno-likovno vaspitanje i obrazovanje u osnovnoj školi se temelji na likovnom jeziku koji učenici osvještavaju i usvajaju putem vlastitog likovnog izražavanja i stvaranja i putem komunikacije s djelima likovne umjetnosti (Jakubin, 1999:7).

Likovni jezik se zasniva na likovnim simbolima. Likovni simboli se javljaju spontano i prirodno. Različite linije su prvi znakovi kojima djeca počinju likovno izražavanje. Krug je prvi oblik kojeg djeca crtaju. On postaje simbol za svaki pojedinačni oblik, za ljude, životinje ili za stvari. Kvadrat i pravougao kao i krug, mogu predstavljati bilo koju stvar, čovjeka, životinju ili cjelinu. Štapić, valjak i kuglica su osnovni simboli u trodimenzionalnom izražavanju, najčešće plastelinom i glinom, dok otvore i dubine djeca istražuju u radu s plastičnim materijalima.

ULOGA NASTAVNIKA U LIKOVNIM AKTIVNOSTIMA S DJECOM ŠKOLSKOG UZRASTA

Nastava likovne kulture u osnovnoj školi predstavlja sistematsko i plansko uključivanje djece i mladih u svijet kulture. U razvoju dječje mašte i kreativnosti nastavnik može da omogući bogatstvo motivacijskih poticaja. On treba biti inicijator različitih likovnih igara i kreativnih likovno-vizuelnih aktivnosti, te omogućiti svakom djetetu priliku da se slobodno izrazi riječju i vlastitim mišljenjem. To rezultira dječjim samopouzdanjem koje se odražava u njihovim likovnim radovima. Uloga nastavnika je istraživati umjetnost s djecom, otkrivati prisutnost umjetnosti u svemu što nas okružuje, pri čemu sve može biti poticaj i motivacija za likovno stvaralaštvo.

Kao ličnost, likovni pedagog treba da u svoj posao unosi pozitivne emocije, ljubav, razumijevanje, toleranciju, nesebičnost i humanost, da njeguje demokratske i humanističke vrijednosti (Filipović, 2016:52).

Ako je dijete uložilo trud u svoje izražavanje, ako je zadovoljno onim što je napravilo i vidi smisao u onome što to predstavlja, zaslužuje svaku podršku i priznanje odraslog, bez obzira kako to njemu objektivno izgleda. Ukoliko je aktivnost bila spontana, intenzivna i iskrena, ako je dijete unijelo cijelog sebe u nju i obavljalo je na najvišem nivou svojih mogućnosti (angažujući pri tome svoja čula, emocije, sposobnosti i iskustvo), onda od njega ne treba tražiti ništa više. Takva aktivnost će biti garancija i za razvojne efekte koji neće izostati, iako ne moraju biti vidljivi u trenutku njenog obavljanja (Kamenov 2006:67).

Raznovrsnim sadržajima se može učenicima pružiti mnoštvo snažnih estetskih doživljaja iz raznih vrsta umjetnosti, dati im osnovna znanja i formirati umijeća i navike razvijajući tako interes za lijepo formiranjem njihove estetske stvaralačke snage. Postoje razne mogućnosti za upoznavanje umjetničkog djela - u muzeju ili galeriji ispred originala ili

putem reprodukcija. Galerije i muzeji nisu samo mjesta u kojima žive umjetnička djela, već su institucije gdje se mogu na najbolji način ostvariti kontakti učenja i poučavanja na originalnim umjetninama. Odlazak djece u galerije i muzeje doprinosi psihosocijalnom rastu i razvoju; djeca usvajaju naviku posjećivanja kulturnih ustanova i obrasce kulturnog ponašanja. Nastavnik treba da izabere sadržaje i način na koji će djecu uvesti u aktivnost. Djela koja će djeca posmatrati i analizirati trebaju biti u skladu s njihovim sposobnostima. Nije dobro svesti likovno djelo samo na motiv, procjenjujući ga kao vrijedno i lijepo, takođe nije dobro ni objašnjavati djeci samo likovni jezik, a zanemarivati likovno-kreativne sposobnosti ili metode oblikovanja pojedinog umjetnika. Nastavnik kao posrednik u komunikaciji s likovnim djelom ima zadatak da djecu potiče u posmatranju likovnog djela postavljanjem pitanja, zamišljanjem, upoređivanjem, razumijevanjem, prepoznavanjem, prisjećanjem, opisivanjem, objašnjavanjem, otkrivanjem, određivanjem i istraživanjem.

Strpljenje je vrlina koju mnogi odrasli nemaju, nemaju vremena sačekati da dijete samo kaže svoje viđenje nekog likovnog djela, ispravljaju dječji izraz i pokazuju kako se crta određeni predmet, biće, pojava. Takav način rada ima razarajući učinak na razvoj perceptivnih i misaonih sposobnosti djeteta. Od djeteta se traži da nauči imitirati njemu nerazumljiv i stran oblik. To u njemu potiskuje unutrašnju potrebu da izrazi svoje viđenje i destimulira unutrašnje procese koji prethode likovnom izrazu. Zbog nerazumijevanja i nepoznavanja uloge i funkcije dječjeg likovnog jezika dolazi do ometanja dječjeg stvaralaštva. Međutim, jako je važno šta rad predstavlja za dijete i koliki je napredak u odnosu na samog sebe.

UMJETNIČKO DJELO U RAZVOJU ESTETSKIH SPOSOBNOSTI KOD ŠKOLSKE DJECE

Estetska vrijednost i stavovi vaspitni su zadaci likovno-umjetničkog područja. Oni se temelje na razvoju sposobnosti da se ljepota vidi na slikama, skulpturama, književnim djelima, filmovima i arhitektonskim objektima, te u razvoju želje za stvaranjem nečeg lijepog vlastitim rukama, vlastitim umom. U likovnim aktivnostima djeca razvijaju svoje potencijale, maštu, vizuelnu osjetljivost, vizuelno-prostornu inteligenciju i estetsko percipiranje upotrebom različitih tehnika i materijala.

Poticanje interesa za umjetničko djelo kod učenika, odnosno postavljanje slike u njihovo interesno područje je jedan od važnih zadataka nastavnika. Na taj način se kod djeteta rađa radoznalost, želja za otkrivanjem i postavljanje pitanja kao reakcija na umjetničko djelo. Inspiracija je prva etapa stvaralačkog procesa. Ona se javlja iznenada i s oduševljenjem. Razvijanje estetskog osjećaja i osjetljivosti dugotrajan je proces učenja koji dovodi do bogaćenja života svakog pojedinca. Razvoj

estetskog osjećaja moguć je samo u kontaktu s kvalitetnim likovnim, muzičkim i književnim djelima.

U ranom školskom uzrastu djeca pokazuju veliku sklonost prema estetskom, slobodnom izražavanju u crtanju, modelovanju, konstruisanju. Kada dijete stvara likovno djelo nije bitno kojim sredstvima se ono ostvaruje, već spoznaja da iza tih sredstava uvijek stoji kreativno biće, te da se ostvaruje estetska struktura koja djeluje na druga bića, odnosno, posmatrače. Estetska analiza djela ovisi o strukturi umjetničkog izraza, iskustvu i senzibilnosti posmatrača, što znači da u vrijednost umjetničkog djela ulazi i estetski doživljaj umjetničkog djela od strane posmatrača.

UMJETNIČKO DJELO U LIKOVNOM VASPITANJU I OBRAZOVANJU

Likovna kultura kao nastavni predmet djeci i mladima omogućuje shvatanje kulturnog stvaralaštva kroz percepciju likovno-umjetničkog djela, odnosno komunikaciju koja može biti usmjerena na različite interpretacije, sa svrhom da likovna kultura postane dijelom učenikove opšte kulture. „Kultura je tlo na kojem raste umjetnost i o tom će tlu ovisiti njezin cvat ili njezino uvenuće" (Belan, 1980, navedeno u Petrač, 2015:14).

Umjetnička djela kao dio svijeta raznolikih vizuelnih sadržaja neprestani su dijalog između stvaraoca i primaoca. Osnovna svrha umjetničih djela je senzibilizovanje za vrijednosti, čime se ostvaruje kvalitetnija ličnost i podiže kvaliteta samog života. Likovni proces uvijek je kreativan, poseban i originalan, važan je individualni proces nastajanja likovnog djela, jer umjetnik pri stvaranju izražava svoju subjektivnu osjetljivost, postupke stvaranja, te svoje posebne osobine i stajališta. Umjetnost je subjektivna, ne prikazuje punu objektivnu stvarnost već umjetnikov odnos prema toj stvarnosti. Likovnom umjetnošću prikazuju se nečije ideje, vjerovanja i gledišta, ovisno o umjetnikovoj individualnoj osjetljivosti i odnosu prema stvarnosti.

Poimanje likovno-umjetničkog djela zahtjevan je zadatak koji postavljamo pred učenike. Shvatiti raznolikost umjetničkih stilova, usvojiti likovni jezik, shvatiti umjetnička razdoblja, težak je zadatak za učenike i potrebno je postepeno poticati razvoj umjetničkog razumijevanja kod djece. Susret s umjetničkim djelom važno je pažljivo planirati i realizovati, kako bi se sposobnost estetskog vrednovanja učenika razvijala zajedno s njihovim kognitivnim i emocionalnim sposobnostima. Time učenika uvodimo u prostor likovnih umjetnosti, svijet različitih likovnih djela, što aktivira kod djece primjerenu likovnu osjetljivost potrebnu za shvatanje likovnog djela. Dijete ne poznaje likovni jezik kojim govori umjetničko djelo, ali umjetničko djelo potiče u djetetu estetski doživljaj. Znanje likovnog jezika i iskustvo gledanja može se steći jedino čestim susretom s

djelima likovnih umjetnosti, te posmatranjem i doživljavanjem ponuđenih sadržaja likovnih djela.

POSMATRANJE LIKOVNOG DJELA

Likovno djelo, kao i čovjek, sastavljeno je od materijalnog i psihičkog dijela. Proučavajući umjetničko djelo često smo nestrpljivi i javlja se želja za spoznajom tajne njegovog psihičkog dijela, bez prethodnog upoznavanja osnovnih elemenata fizičkog dijela. Tijelom likovnog djela smatra se sve ono što je materijalno u njemu: crtački, grafički, slikarski, kiparski i arhitektonski materijal, oruđe kojim se materijal obrađuje i ostala tehnička pomagala koja se koriste prilikom formiranja materijalnog dijela likovnog izraza. Likovni umjetnik bira onaj materijal koji svojim karakterom odgovara onome što umjetnik želi likovno izraziti. Psihičkim dijelom likovnog djela smatraju se elementi likovnog duha koje je umjetnik unio u svoje likovno djelo, odnosno, likovni osjećaj crte, boje i volumena, simetrija, proporcija, ritam... Likovni tekst je najbitniji dio likovnog djela i njegovog razumijevanja. Umjetnik u likovni tekst unosi cijelog sebe, te je njegovo umjetničko djelo izraz svih elemenata koji čine njegovu ljudsku i umjetničku ličnost.

Djeca opažaju svijet i ono što vide, a sve što vide prenose na papir. Kako bi se djeca likovno izražavala potreban im je poticaj. Djecu potičemo na likovno izražavanje kroz određene likovno-jezičke sadržaje, teme i motive. Prilikom izbora autora i njegovog djela nastavniku mogu pomoći činjenice o važnosti autora i njegovog rada (princip kvaliteta), tipičnost autora i njegovog rada (tipični predstavnici pojedinih stilova), sadržajna primjerenost radova (izbor radova koji nisu prekompleksni i ne zahtijevaju prethodna znanja). Umjetnička djela nude razlog za govor. Djeca proširuju svoj jezički izraz. Razgovor o umjetničkim djelima treba otvoriti poput neke svečanosti koja pobuđuje znatiželju i pažnju. Razgovori o umjetničkim djelima pogodni su za uvježbavanje percepcije i za vježbanje pažljivog posmatranja boja, oblika, kompozicije i bogatstva ideja. Kroz ciljanu percepciju, opisivanje, prosuđivanje i uspoređivanje, estetska svijest i prosuđivanje pokreću se ili proširuju u najširem smislu. Opisivanjem učenici opažaju i opisuju ono što vide, uočavaju elemente, principe i tehnike koje umjetnici koriste, analiziraju boju, oblik, površinu, teksturu, prostor, materijale, te se navedeni elementi uspoređuju i suprotstavljaju, interpretiraju, odnosno razmatraju se i ispituju mogući ciljevi i razlozi zašto je rad nastao.

Gledanje slika ne mora uvijek rezultirati konkretnom, praktičnom akcijom. Ono otvara razne mogućnosti za podsticanje dječje mašte i motivisanje djece da sami budu produktivni. Gledanje slika može stvoriti polazište za slikovnu temu. Umjetničko djelo osim kao direktan poticaj može poslužiti i kao izvor novih motiva. Učenici mlađeg školskog uzrasta

mogu dobiti određeno umjetničko djelo, njegovu reprodukciju, sliku, kojoj sami trebaju odrediti ime. Učenici treba da dobiju vrijeme i mir dok posmatraju likovni rad, te mogu postavljati pitanja koja ih zanimaju o slici. Djeca su na tom uzrastu nemaju strah od govora, dijeljenjem ideja, te je bujna njihova mašta. Zbog toga ona mogu dati čitav niz imena određenom umjetničkom djelu, a sve na temelju posmatranja detalja koja su za njih privlačna.

Za učenike razredne nastave koji su četvrti ili peti razred se na početku mogu dati nazivi umjetničkih djela koje učenici treba da spoje određenim slikama. Ovaj zadatak je posebno pogodan za grupu. Djeci se može ponuditi da pažljivo pogledaju slike. Trebaju razgovarati o sličnostima, ali i razlikama te pregovarati o svojoj percepciji slika. Jasno je da percepcije nisu iste, ali su ipak bliske u određenim ključnim tačkama. Pravi izazov bi bio dogovoriti se oko rješenja ili različitih mišljenja i opravdati ih. Djeca mogu intenzivno raditi na slikama.

Kroz nepristrasan susret sa umjetničkim djelima i umjetnicima, djeca stiču utiske o raznolikosti vizuelnih svjetova i mogu otkriti sličnosti između svog i umjetnikovog djela. U evaluaciji učenici pokazuju šta su naučili dajući vlastito mišljenje o umjetničkom radu koji su posmatrali (posmatranje i socijalno iskustvo koje učenik donosi u interpretacijsko iskustvo, određuje poruku i temu umjetničkog djela i utvrđuje kako je objekt povezan sa stvarnim svijetom). To je vid istraživačkog učenja koje je veoma važno za proces mišljenja kod učenika. Učenik može istraživati šta se može vidjeti na umjetničkom djelu, koji se predmeti pojavljuju, oblici, boje, kompozicijski principi oblika i boja – način na koji su stvari povezane, zatim otkrivati značenje umjetničkog djela, namjeru umjetnika i poruke koju šalje. Naposljetku, učenici mogu izreći sve što misle o umjetničkom djelu i objasniti šta ih navodi na takvo razmišljanje, odnosno, šta je to što ih pokreće ili hladi dok posmatraju određeno umjetničko djelo, šta im se sviđa ili ne sviđa i zašto.

ANALIZA UMJETNIČKOG DJELA SA DJECOM U POČETNIM RAZREDIMA OSNOVNOŠKOLSKOG OBRAZOVANJA

U periodu od dva dana, a po 120 minuta trajanja u toku dana, s učenicima drugog i četvrtog razreda osnovne škole realizovane su dvije likovne aktivnosti. Prvi dan likovnoj radionici su pristupili učenici drugog razreda osnovne škole, dok su na drugoj radionici koja je bila realizovana drugi dan, učestvovali učenici četvrtog razreda osnovne škole. Kao poticajni materijali korištena su umjetnička djela određenih umjetnika.

Prvi korak je bio upoznati učenike drugog razreda o liku i životu umjetnika čije djelo su naknadno posmatrali. Učenici su pogledali kratki

film o Vasiliju Kandinskom, te saznali gdje je i kada rođen, kako je postao umjetnik i koje izazove je prošao u svom umjetničkom ostvarenju. Upoznali su se s informacijom da je Kandinski posjedovao vrlo visoku slikarsku inteligenciju i imao istančan osjećaj za boje i oblike. Svim bojama je dao unutrašnji značaj. Njegove slike imale su korijene u bajkama, istorijskim i fantastičnim temama i pejzažima. Bio je slikar koji je težio novim načinima izražavanja pokušavajući povezati svoje likovno djelovanje sa drugim umjetnostima, a posebno muzikom. Temeljna ideja je čuti boje, vidjeti zvukove, a cilj umjetnosti je harmonija boja i dodirivanje ljudske duše.

Drugi korak je predstavljanje umjetničkog djela Kandinskog ,,Kvadrati s koncentričnim krugovima" (1913).

Slika 1: Vasilij Kandinski – Kvadrati s koncentričnim krugovima (1913)

Na slici su predstavljeni koncentrični krugovi u kvadratima. Učenici pažljivo posmatraju sliku, a zatim glasno govore o svojim promišljanjima. Uočavaju različite boje i oblike poput kruga i kvadrata. Spoznaju da su slikani krugovi u krugovima. U nekim kvadratima krugovi ih podsjećaju na oko. Nekolicina učenika smatra da je riječ o prikazanoj dubini poput bunara. Neke učenike krugovi asociraju na metu u koju se gađa. Mogu se čuti tiha promišljanja u kojima se učenici prisjećaju svojih prvih likovnih radova na kojima su crtali krugove. Krug nema početka, nema kraja, nema stranica niti ćoškova. Učenik govori da je krug slika slobode. Drugo dijete govori da ga podsjeća na drugarstvo, a razlozi su mnogi – u učionici je puno drugara i svi sjede u krugu; krug je kao drugari koji se drže za ruke; krug je dijeljenje sreće i tuge.

Treći korak likovne radionice bio je rad na likovnim radovima od strane učenika. Mašta slobodne djece je beskonačna. Učenici su radili akvarel. Iz svakog naslikanog rada, proizilazi želja za stvaranjem novog likovnog rada.

Slika 2: Učenički rad

Slika 3: Učenički rad

Četvrti korak je bio prezentacija likovnih radova. Učenici su sami predstavljali svoj rad. Svaka završena slika se viorila poput zastavice, ponosno i sigurno. Oduševljeni naslikanim, uspoređujući međusobno likovne radove, učenici su dijelili pohvale i zadovoljstvo urađenim, željno čekajući narednu likovnu radionicu.

Druga likovna radionica realizovana drugi dan u četvrtom razredu je počela kroz korake upoznavanja s likom i životom umjetnika Van Gogha.

Prvi korak je prikupljanje informacija o samom umjetniku. Dva učenika su iz školske biblioteke donijela nekolicinu knjiga koje su govorile o najuticajnijim umjetnicima svijeta, te su iz jedne knjige mogli vidjeti lik Van Gogha. Saznali su iz koje zemlje je umjetnik, gdje je i kada rođen, njegov izgled, vrstu umjetnosti kojom se bavio, najpoznatija djela, te zanimljivosti iz njegovog života.

Drugi korak je predstavljanje njegovih najpoznatijih slika na kojima su prikazani suncokreti. Učenici izlažu svoja promišljanja u velikoj grupi o mogućim razlozima inspiracije za nastanak umjetničkih dijela po izgledu cvijeta suncokreta. Zanimljiva činjenica je bila da su svi đaci bili vedri i nasmijani dok su govorili razloge o slikanju suncokreta, te je bilo očigledno da je cvijet suncokreta izazivao toplinu i pozitivne emocije. Slika koju su birali da slikaju na temelju nje svoj likovni rad, je bila *Tri suncokreta*. U dogovoru s učenicima, kao temu današnje radionice, izabrali smo sliku Van Gogha *Tri suncokreta* (1888).

Slika 4: Van Gogh – Tri suncokreta (1888)

Naredni korak je bio priprema materijala za rad i realizacija likovnih radova učenika. Učenici su radili svo vrijeme uz priču i obilazak radova drugih učenika, te davanje sugestija i prijedloga za rad na čijem su se listu boje razlile zbog viška vode.

Peti korak je bio prezentacija likovnih radova. Učenici su sami komentarisali svoje radove i dijelili svoja iskustva.

Slika 5: Učenički rad

Utisak radionice je bio da su učenici saznali pojedinosti o životu velikog umjetnika Van Gogha. Upoznali su se s njegovim najpoznatijim djelima i napravili izbor za svoju radionicu. Raspoloženje u kojem su radili je bilo opušteno i vedro.

ZAKLJUČAK

Likovna kultura ima za cilj prenijeti posmatraču estetski vrijedne poruke. Likovnost svakog pojedinog djeteta u potpunosti se razlikuje. Ona je jedna vrsta govora i sredstvo komunikacije. Služi se likovnim znacima kako bi pojedinac mogao izraziti svoje ideje, emocije i svoja stajališta o stvarnosti. Svako dijete je individualno, stoga je pristup likovnom izražavanju kod svakog djeteta drugačiji i jedinstven. Kvalitetno stimuliranje likovnog razvoja djece nije moguće bez dobrih likovnih materijala, pogodnih prostora za rad, svjetla, sredstava i pomagala, nastavnika, koji djecu dovode u kontakt s različitim likovnim tehnikama, ali i različito motivišu djecu na likovno stvaralaštvo ispravnom podrškom emocija i njihove znatiželje.

Temeljem svih likovnih umjetnosti smatra se crtež, što dokazuje i samo dijete jer njime ono započinje svoj likovni govor. Kako bi pojedinac bio u mogućnosti što bolje likovno čitati i gledati umjetničko djelo, vrlo je važno da ga se počne likovno osposobljavati već od malih nogu. Dijete likovnim izražavanjem prikazuje ono što ga zanima i uzbuđuje i zadovoljava svoju unutarnju potrebu za izražavanjem. Svako likovno djelo ima svoju vrijednost. Sve dok se djetetu daje sloboda prilikom izražavanja, ali mu se istovremeno pruža različitost svega do tada njemu neotkrivenoga, tada će se dijete i razvijati.

Posmatranjem i razgovorom o umjetničkom djelu djeca usvajaju likovne vrijednosti, te razvijaju sposobnost percipiranja i prepoznavanja osnovnih likovnih pojmova i postaju svjesni doživljaja koje pobuđuje umjetničko djelo.

Provedene likovne aktivnosti su imale za poticaj posmatranje umjetničkog djela. Interesovanje i energija djece u toku obje aktivnosti je bila nevjerovatna. Niti jedno dijete nije imalo negativnu reakciju na odabrana umjetnička djela i s velikom radošću su prihvatili likovni zadatak. Dječji likovni radovi koji nastaju na takav način odišu spontanošću koji je izazvan direktnim intenzitetom nekog novog doživljaja.

LITERATURA

1. Filipović, S. (2016): *Metodika likovnog vaspitanja i obrazovanja*, Klett, Beograd
2. Jakubin, M. (1999): *Likovni jezik i likovne tehnike*, Educa, Zagreb
3. Kamenov, E. (2006): *Dječja igra: vaspitanje i obrazovanje kroz igru,* Zavod za udžbenike, Beograd
4. Petrač, L. (2015): *Dijete i likovno umjetničko djelo: Metodički pristupi likovno-umjetničkom djelu s djecom vrtićke i školske dobi,* Alfa, Zagreb

OBAVJEŠTENJE AUTORIMA, ČITATELJIMA I SARADNICIMA

Poštovani autori, čitatelji i saradnici,

dozvolite da vas podsjetimo da su svi objavljeni radovi u časopisu „Naša škola“ dostupni čitateljima širom svijeta putem akademske baze podataka **EBSCO** u **Massachusetts, USA**.

S obzirom na tu činjenicu, neophodno je da autori sarađuju sa recenzentima u smislu eventualne korekcije, izmjene i dopune ponuđenog teksta, a sve sa ciljem postizanja višeg kvaliteta objavljenih radova.

Radovi koje šaljete “Našoj školi” treba da budu originalni, stručno i naučno zasnovani, aktuelni, tehnički pripremljeni i da tretiraju problematiku odgoja i obrazovanja.

Da bi radovi bili recenzirani i odobreni za objavljivanje, moraju da zadovoljavaju osnovne uslove:

- radovi se šalju u WORD formatu na e-mail Redakcije **(redakcija@nasaskola.ba**)
- radovi moraju imati najmanje 4 i najviše 16 stranica normalnog proreda
- uz rad obavezno dostaviti i rezime od pola stranice kucanog teksta
- rad treba da tretira aktuelnu tematiku iz područja odgoja i obrazovanja
- rad treba da odgovara uslovima za objavljivanje u pojedinoj rubrici
- rad ne smije biti ranije objavljivan u nekom drugom časopisu
- rad treba da bude sadržajno vezan za nastavni plan i program i da čitateljima omogući praktičnu primjenu
- rad mora da bude pisan razumljivo i prilagođen široj čitateljskoj populaciji

Podsjećamo vas da se objavljeni radovi svrstavaju u rubrike i to:

- **ISTRAŽIVAČKI RADOVI** - radovi objavljeni u ovoj rubrici moraju poštovati metode naučnog istraživanja i one moraju biti prikazane, odnosno navedene, ako su opće poznate.

- RASPRAVE I ČLANCI - radovi objavljeni u ovoj rubrici moraju poštovati sadržajne i stručne uslove koji podrazumijevaju tačne interpretacije naučnih i stručnih spoznaja o temi o kojoj se piše, uz argumentiranje izvora.

- **POGLEDI I MIŠLJENJA** - radovi u ovoj rubrici mogu izražavati mišljenja koja još nisu naučno potvrđena, ali predstavljaju stav autora na osnovu ličnog iskustva ili još neprovjerenih činjenica, a mogu biti interesantni za čitatelje.

- **OSVRTI I PRIKAZI** - radovi ove rubrike se odnose na prikaze knjiga, izložbi, takmičenja i drugih događanja iz područja odgoja i obrazovanja.

- IZ NASTAVNE PRAKSE - radovi ove rubrike odnose se većinom na metodičke obrade nastavnih jedinica određenih nastavnih predmeta. Moraju imati kvalitet oglednog predavanja uz poštivanje pravila pisanja metodičkih priprema.

- IZ PROGRAMA STRUČNOG USAVRŠAVANJA NASTAVNIKA - u ovoj rubrici se objavljuju radovi koji prikazuju noviji način obrade jedne teme iz nastavničkih predmeta i odnose se na dobru nastavničku praksu ili njeno unapređenje, kao i pojašnjenje nekih činjenica novim saznanjima.

Redakcija časopisa

UPUTA AUTORIMA

Radovi trebaju biti pisani u standardnom formatu A4 (prored 1,5 Times New Roman, veličina slova 12). Napomene i fusnote stoje na dnu stranice a ne na kraju teksta i pišu se proredom 1. Rad ne treba prelaziti više od 15 kartica teksta. Radovi trebaju biti autorski lektorisani.

Rukopis treba sadržavati sljedeće dijelove:

Naslovna stranica: *ime i prezime autora*, *ustanova* u kojoj autor radi, *adresa*, *e-mail adresa*, *naslov rada*, *podnaslov rada*.

Prva stranica i dalje:

1. *naslov*; (*podnaslov*);
2. *sažetak* koji se piše na jeziku na kojem je rad napisan;
3. *ključne riječi* na jeziku na kojem je rad napisan;
4. *integralni dio teksta*;
5. *zaključak* koji se piše na kraju integralnog dijela teksta;
6. *naslov*, *sažetak* i *ključne riječi* – na engleskom jeziku
7. *popis citiranih izvora i literature*.

Poželjno je da rad, ukoliko ima potrebe, bude razvrstan po pojedinim poglavljima i odjeljcima, radi cjelovitosti i preglednosti. Naslov se piše velikim slovom, a poglavlja i odjeljci pišu se malim masnim slovima, s tim da se naslov piše veličinom 14, a ostala poglavlja i odjeljci fontom 12.

Navodi i citati u radu sastoje se od prezimena autora i godine objavljivanja te broja stranice, iako se nekad broj stranice može izostaviti, ukoliko je to irelevantno, i to sve u zagradama, npr. (Bourdieu 1992) ili (Bourdieu 1992: 158), odnosno, ako je prezime autora integrirani dio teksta, onda se piše npr. ...Bourdieu (1992: 158). Kraći citati (do četiri reda) navode se otvorenim i zatvorenim navodnim znacima, a ako je u pitanju citat duži od četiri reda, onda se citat oblikuje kao poseban odlomak, odvojen praznim redom od ostatka teksta, uvučeno i kurzivom, bez navodnih znakova, radi uočljivosti. Fusnote se ostavljaju za naknadne i dodatne informacije, a ne za bibliografske potrebe.

Popis izvora i literature piše se na novoj stranici, abecednim redom prema prezimenima, svaka jedinica u novom redu, ime autora može se pisati punim oblikom ili dati inicijal – bitno je biti konzistentan u navođenju. Ako je u jednoj godini objavljeno više radova istog autora,

onda se uz godinu izdavanja piše i malo slovo, npr. (2001, 2001a); ako je u pitanju citat iz djela nekog časopisa, ili ako je u pitanju citat u kojem je više autora, onda postoji specifičniji princip navođenja bibliografskih podataka. Naslovi knjiga i časopisa pišu se kurzivom, s citirani članci iz časopisa pišu se pod znacima navoda, npr.

Bourdieu, Pierre (1992): *Što znači govoriti*, Biblioteka Psiha, Zagreb

Beaugrande, R. de, Dressler, W. (1981): *Introduction to Text Linguistics*, Longman, London

Šator, Muhamed (2004): „Transmutacija srednjovjekovnog jezika u *Kamenom spavaču*", *Književni jezik*, 22/1-2, 110–122

Spisak autora objavljenih radova u broju 271 (101) / 22 časopisa „Naša škola“ :

- **dr.Sefket Arslanagić, e-mail: asefket@pmf.unsa.ba**
- **mr.Daniela Zubovic ,e-mail: dzubovic@pmf.unsa.ba**
- **dr.sc.Alma Švraka, e-mail: svrakaalma1980@gmail.com**
- **mr.sci.Jasna Eminović, e-mail: jasnaeminovic@yahoo.com**
- **prof.Saudin Beganović,e-mail: sbpedagog@yahoo.com**
- **logoped-surdoaudiolog Nedim Subašić,e-mail: nedimsubasic@yahoo.com**
- **doc.dr.sc.Elvir Ibeljić,e-mail: elvir.ibeljic@bih.net.ba**
- **prof.Begić Maja: e-mail: majabegic12@hotmail.com**
- **prof.Namik Halilović,e-mail: halilovicnamik@gmail.com**
- **prof.Nijaz Halilović,e-mail: nijazh@gmail.com**
- **prof.Rusmira Pedljić,e-mail: os.rapatnica@bih.net.ba**
- **prof.Dženisa Mešanović,e-mail: dzenisamesanovic@gmail.com**

Ljubazno molimo naše čitaoce da za sve stručne informacije , primjedbe i sugestije kontaktiraju e-mail glavne urednice aida_krso@yahoo.com

Za sve ostale informacije možete kontaktirati i e-mail: redakcija@nasaskola.ba

SADRŽAJ
ČASOPISA „NAŠA ŠKOLA" BR. 271 (101) / 2022.

ISTRAŽIVAČKI RADOVI

Alma Švraka

PROFESIONALNI RAZVOJ NASTAVNIKA 5

Elvir Ibeljić

SPECIFIČNOST FAKTORA SEKSUALNOG DELIKTA KAO DELIKVENCIJE KOD MALOLJETNIKA:STUDIJA SLUČAJA 17

Jasna Eminović,Saudin Beganović,Nedim Subašić

POVEZANOST IZMEĐU ŠKOLSKOG USPEHA UČENIKA I ČINILACA KONTEKSTA ŠKOLSKE SREDINE U POGLEDU PLANIRANJA NASTAVE 31

IZ NASTAVNE PRAKSE

Dženisa Mešanović

PROJEKTNA NASTAVA U KOMBINOVANOM MODELU RADA..... 45

Nijaz Halilović

PRIPREMA ZA OGLEDNO-UGLEDNI ČAS IZ PREDMETA TEHNIČKA KULTURA MEHATRONIKA-ELEKTRONIKA..... 59

IZ PROGRAMA STRUČNOG USAVRŠAVANJA NASTAVNIKA

Rusmira Pedljić

RADIONICA:DOBRA I LOŠA KOMUNIKACIJA..... 69

Daniela Zubović,Šefket Arslanagić

RAZNI DOKAZI HERONOVOG OBRASCA ZA POVRŠINU TROKUTA 75

Namik Halilović

PRIMJERI DRAMATIZACIJE LEGENDE I DJEČIJE PJESME..... 83

Begić Maja,
UMJETNIČKO DJELO U FUNKCIJI STICANJA ZNANJA LIKOVNE KULTURE KOD UČENIKA RAZREDNE NASTAVE 93

OBAVJEŠTENJE AUTORIMA, ČITATELJIMA I SARADNICIMA 107

UPUTA AUTORIMA 109